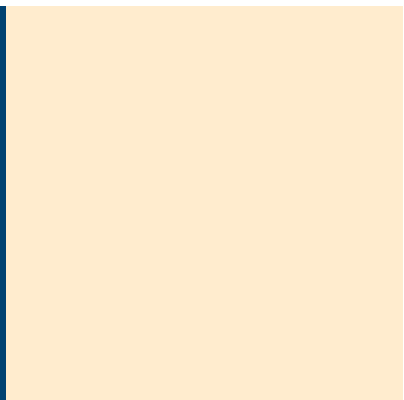
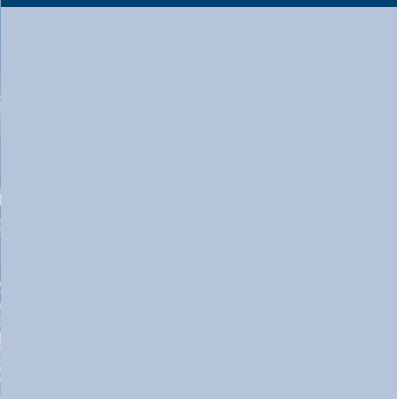

Dujto raporto
pal-o statuso

IMPLEMENTACIA AKCIONO PLANOSKO PALO LAČHARIPE E ROMENGO THAJ SINTENGO ANDAR O OSCE AREA

Skopje, Septembro 2024

E materiàlură ando kadaja publikàcia si numaj vaś o lačharipen e referèncaqo. Vi te o OSCE kerdas maj bari griža and-o lesqo barjaripe, vov na lel responsibilitèta vaś i ćacutnipen thaj i pherdo informacia, e instrukcie thaj e sovli save si dine, ni vaś e bi lačhe xramosarimata. O sasto kotor kadale publikaciako, e dikhimata, e opinie, e araxhadimata, e interpretacie thaj e konkluzie save si sikadine kate na trubun te sikaven e oficialno politika vaj e pozicia e OSCE-ski. Pala kadala resa, našti te keren pes nisave reklamacie mamuj o OSCE ande relacia pala varesavi potencijalno konsekvencia savi šaj te avel katar o patjavipe e informaciengo vaj konkluziengo save si ande kadi publikacia.

O them oficialno parudas pesko anav ando 2019 bersh ande relacia kusa o Prespa-avtalet. Maj but juridikane aktura sas kerde anglal te ovel akava paruvipe thaj si inke ande zor e themesko purano anav ande lengere rubrike. O hasnipe e themesko purano anav ano akava dokumento si vash legalno precizia.

TABELA LE SASTENQO

I. METODOLOGIA	9
Progreso Palal i Adopcia e OSCE-esqe Akciaqe Planosqi	10
Adopcia e strategienqi	10
Keren pes e institucie	11
Themesko Budžeto	12
Adopcia e Nacionalno Legislacia	12
SAR AVEL ANGLE I REPUBLIKA I UTARALI MAKEDONIA?	15
Kapitulo III katar o Akciako Plano – Maripe mamuj o Rasizmo thaj Diskriminacia	15
II. Policia	25
III. Mass Media	31
Kapitulo IV katar o Akciako Plano – Socio-ekonomikane pučhimata	33
Kapitulo V katar o Akciako Plano – Te lačharel pes o Akceso ki Edukacia	47
Kapitulo VI katar o Akciako Plano – Te vazdel pes i Participàcia and-o Publiko thaj Politikano dživdipen	64
Kapitulo VII andar akcijako plano – Roma thaj Sinti ande krizake thaj pala krizake situacije	72
IV. KONKLUZIE THAJ REKOMENDACIE	77
KONKLUZIE	77
REKOMENDACIE	80

ĆHIVDIPE

Ko anav e Nacionalno Ekspertesko, Zharko Hadji-Zafirov, mangaja te mothova amaro baht e kolaver individuenge bašo kooperacia, suporto, sovli thaj komentaria dende ko vakti kana kergja pe akava Status Raporto bašo Republika Utarali Makedonia, so si pe Implementacia e Akcione Planesko bašo lačharipe e Romengo thaj Sintuijako an i OSCE:

Nacionalne Institucie	
ASAMBLEA TARI UTARALI MAKEDONIA	Sonja Mirakovska
MINISTRO BIZO PORTFOLIO KO ĆAĆIPEN VAŚ INTEGRACIA THAJ IMPLEMENTACIJA E ROMANE STRATEGIJAKI INKLUZIA 2022-2030	Shaban Saliu
MINISTERIO VAŚ SOCIALNO POLITIKA, DEMOGRAFIA THAJ TERNE	Mabera Kamberi Elvis Memeti
MINISTERIO VAŚ EDUKÀCIA THAJ ĆÍĆIPE	Arabela Iljaz Merita Mustafi Suzana Shabanovska
MINISTERIO VAŚ TRANSPORTOSQO	Suzana Kamchevska
MINISTERIO VAŚ I JUSTICIA	Nikola Prokopenko
MINISTRIMO VAŚ E ANDRUNE BUĆA	Igor Arsovski Danica Dimitrovska Kiro Grachanski Imirzat Selim Vangja Zikova
MINISTERIO VAŚ I SASTIPE	Sanja Sazdovska
MINISTERIO VAŚ I KULTURA	Makedonka Kocева
OMBUDSPERSONESKO OFISO	Marjan Ponjavich
KOMISIA VAŚ PREVENCIA THAJ PROTEKCIA MATAL I DISKRIMINACIA	Igor Jadrovski
AKADEMIA VASH E SUDIA THAJ PUBLIKNO PROKURORA	Natasha Gaber - Damjanovska Sanja Pandilov

KOMUNA ŠUTO ORIZARI	Kurto Duduš Fatima Osmanovska Ibrahim Ibrahimi
Maškarthemutne Organizàcie	
OSCE MISIJA TE SKOPJE	Ramadan Berat Aleksandar Jovanovski Matthew Jones Afrim Bajrami Žaneta Popovska
BARO KOMISARI VAŠ E REFUGIÀTURĂ LE JEKHANDÉ NACIENQO	Vildan Drpljanin
PROGRAMO EVROPAKO KONSILO OFISO ANDO SKOPJE	Mersiha Usein
DELEGACIA E EVROPAKI UNIJAKI KI UTARALI MAKEDONIA	Nafi Saraçini
Organizacie e Civilno Societaqe	
MAKEDONIANE TERNE ADVOKATENGO ASOCIÀCIA	Aleksandra Efremova Teodora Kjoseva
MAKEDONIANO HELSINKI KOMITETO	Uranija Pirovska
CENTRO VAŠ LEGALNO RODIPEN THAJ ANALIZA	Oliver Mitov Žarko Aleksov
Aver ekspertura	
Nesime Salioska, NGO aktivisto thaj ekspertu pe romane puchimata Aksel Ahmedovski, purano ministro bi portfoliosko savo si dino pe romane puchimata Ljatife Shikovska, purano parlamentosko membro ano Sombershipe tari Republika Utarali Makedonia	

ABRËVIËCIE

ESA	Agencia pala butjaripe ande Republika Utarali Makedonia
AJPP	Akademia vaš e krisarimata thaj e publikane prokurora
MoC	Ministeriumo vaš i Kultura
AP	OSCE-esko akciono plano pala lačharipe e situaciako e Romenqo thaj e Sintongo and-o OSCE-esqo than
EDB	Biro vaš o barjaripe e edukaciaqo
CSO	Organizacia e Civilno Societaqi
EU	Evropaki Unia
FOSM	Fondacia putardi societeta Makedonia
ID-ură	Identifikaciaqe dokumentură
IDP	Andrune našhle manuša
LPC	Lokalno Prevencijako Konsilo
MC.DEC	Decizia katar o Ministerialno Konsilo
MoES	Ministeriumo vaš Edukacia thaj Sciencia;
MIM	Makedonikano Instituto vash Medie
MKD	Makedonikane denari
MoSPDY	Ministeriumo pala Socialo Politika, Demografia thaj Ternimata
MoH	Ministeriumo vaš Sastipen
MoIA	Ministeriumo vaš andrune bută
MoT	Ministeriumo vaš o Transporto
NDI	Nacionalno Demokratikano Instituto
NRC	Nacionalno Romano Centro
ODIHR	Ofiso vash Demokratikane Institucie thaj Manushikane Hakaja
OFA	Ohrid Framework Agreement
OSCE	Organizacia vash siguripe thaj kooperacia ki Evropa
PDU	Jekhipen vaš o barjaripe e policiaqo
REC	Rekomendacia
REF	Romano Edukaciako Fondo
RIC	Romano informaciako centro
UN	Jekhethaneske Nacie
UNDO	Jekhethaneske Naciengo Programo vash o Barjaripe
UNHCR	Ofiso e Jekhethaneske Naciengo Baro Komisariato vash e Nashutne
UNICEF	Jekhethaneske Naciengo Čhavorengo Fondo
UNIFEM	Jekhethaneske Naciengo Fondo vash o Barjaripe vash e Džuvlja
USAID	Amerikaki Agència vaš Maškarthemutno Barjaripen

EXEKUTIVO REZUMÀTO

Kava dujto Statuso Raporto savo si ande relacia pala Implementacia Akciono Planosko pala lačharipe e Situàciaqo e Romenqo thaj e Sintonqo and-o OSCE-esqo than sas kerdino 21 berša palal i adoptàcia e Akciono Planosqi. Angluno Statuso Raporto, savo dija jekh dikhipe pe generalno situacia e romane komunitetosko ande Republika Makedonia (pe kodi vrama) pala periodo 2003-2010 sas kerdo ando 2010 katar o maškarmutno eksperto katar e OSCE Misia ando Skopje, e Giorgia Demarchi.

O spektro taro akava dujto Status Raporto monitoringja pe o thana save si len o angluno raporto te šaj te dikhel pe o nivelo taro barjaripe taro diferentno segmentia ko dikhibe tari situacia taro romano narodo ki Utarali Makedonia.

Procena kotar o baro kotor e implementaciako e OSCE-esko Akciono Plani lela kotora kotar o diskriminacia, legislacia thaj zoralipe e zakonosko, socio-ekonomikani situacia e romane komunitetosko, kote si segmentia sar so si khera, buti thaj sastipasko arakhibe sar ini pučipa save si phangle e edukaciasa. Paše katar o zakonosko fremo thaj socio-ekonomikani pozicija e Romengi, kava Raporto analiziril vi o statuso katar politikano sistemo thaj buhljaripe katar politikano dživdipe ande rromani amalipe. Pe agor, dikhela pe situacia e

nashle Romenge, majoriteti olendar avile nashutne sar rezultati e Kosovake¹kriza duj dekada anglal.

I analiza pal-i implementàcia e rekomodacienqi andar o OSCE-esqo Akciono Plano sikavdās ke si jekh aver nivelo e implementàciaqo. Kodo si, te keras jekh snapshot pal-i lesqi implementàcia, bi te dikhel pes o fakto kaj nakhle maj but desar 20 berša desar sas angluno drom adoptisardi, šaj te phenas ke sas kerdo jekh baro progreso ano-i implementàcia e rekomendàcienqi save si len relacia e adoptuime legislaciača, kana, sas kerdo jekh moderato progreso and-o dikhipen e mehanizmurenqo save si len o ciljo te lačharen i situacia; ande relacia pala e kondicie save mukhen te kerel pes sasto exerciso e hakajengo save na numaj si kotor katar e rekomodacie numaj si vi konstitucionalno garantuime hakaja thaj slobode telal e Konstitucia e Utarali Makedonijaki, si notirime diskriminacia sebepi e na-konzistento implementacia e nacionalne politikengo pala inkluzia e Romengi ande socialo procesura ande Utarali Makedonia.

¹ Savore referencie vash e Kosova, vay vash olako teritori, olengere institucie, vay olaki populacia, ano akava teksti manglape te halyoven ano sasto phanglipe e Rezolucia 1244 e Jekhetaneske Naciyengo vash Siguripasko Konsili.

I analiza pal-i generalo situàcia pal-e politike save si len phanglipe e rromencar andar kadala konkluzie:

Si thovdi jekh legalno planirimi politika, savi kamel te lel pes pozitivno akcia te vazdel pes o numero e Romengo save si butjarne ande partikularne institucie. Numaj, bizo dikhipe e afirmativune naturakoe kanunesko fremi, o niveli e reprezentipesko e romane komuniteteskoro korespondingyola oleske kotora kotar e sasti populacia e Utarali Makedoniaki, na sine reslo. Sar so si te kerel pes o civilo statuso, jekh seriozno paso angleder si kerdo e adopciasa e Kakonoski savo paruvet thaj pherel o Kakono pala e Civilno Registraciake Rekordura, o Kanuni savo paruvet thaj pherel o Kanuni pala e Registracia e Permanentno thaj Temporarno Bešipnaski, o Kanuni savo kerel thaj pherel o Kanuni pala e Identitetoske Karte, thaj o Kanuni baš i themutnipa. Paše akaja grupa kanunencar, ko 2020. berš Utaralii Makedonia nakhla o Kanuni bašo naregistririme manuša an o bijandipaskoro registro, kote kergja parcijalno solucia bašo registriribe e individuengo save na sine registririme an o registria. Akava kanuni na kerel sistemikani solucia, numaj, numa temporarno solucia e na-registrime manušenge te oven registrime te šaj te keren limitirimo numero e hakajengo save si phangle e socio-ekonomikane hakajencar save si garantuime kotar e Konstitucia e Utarale Makedoniakere.

Sar si o hakaj pe jekhipe, kodo si prevencia thaj protekcia mamuj diskriminacia thaj segregacia, baro sukceso reslo prekal e kerdine institucie, numaj o zumavipe ačhol te keren pes efektivne politike te šaj te nakhaven pes stereotipura thaj predrasude, maj but ande rig e edukaciaki thaj sastipaskere servisurenge.

Dujto, isi moderato buvljaripe ko dikhibe e socio-ekonomikane kondiciencar, sar so si o čorolipa an i romani amalipa thaj i reprezentacia e socijalno bibahtale kherengo si panda jekh taro majbaro pharipe e socio-ekonomikane politikengo ki Utarali

Makedonia. Sar kotor e butjarimaske mesurengo, vazdilo o numero e beneficiarengo katar e romani komuniteta save utilizin kadala mere, so sikavel kaj si vazdino intereso te len than ando marketi e butjako. Kado si pala e lungo vramake misura ande edukaciako thaj treningosko sektoro khaj e citizentura birin te len buciake kompetenciji so si maj but mangle pe buciako marketi.

Trito, si inkonzistencia ando kidipe thaj menadžmento e oficijalno informacijako thaj datengo save aven katar monitoringo thaj evaluacia katar implementirime politike save si ande relacia pala lačharipe e situacijako e Romane manušengo ande Utarali Makedonia, so čerel te našti kerel pe konzistentno strategikane politike thaj mere pala maj dur anglederipe thaj lačharipe. Odova si dikhlino kotar o fakti kaj nane konzistentno raportiriba bazirimo pe indikatora ki Utarali Makedonia kotar o rezultatia resle kotar e Dekada e Romane inkluzijaki 2004-2014, sar ini kotar e implementirimi Romani Strategia 2014-2020.

I analiza kerdi sar kotor kadale Raportosqi kamel te del godi pal-e politike thaj mesure save si kerde and-o dikhipen pal-i implementàcia e OSCE-esqe Akciono Planosqi, te šaj te dikhel pes o nivèlo e implementàciaqo e rekomancienqo vaš te lačharel pes i situàcia e rromane populaciaqi and-i Utarali Makedonia.

Konkluzie thaj rekomandipa taro akava Raporti valjani te ažutinen o kompetentno institucie thaj politikane faktora, sar ini aver relevantno faktoria thaj interesime riga te maj dur kerena politike thaj mere bašo inkluzia thaj integracia, so ka del kontribucia ko lačharipe e situaciako e romane komuniteteskoro ki Utarali Makedonia.

I METODOLOGIA

Kava raporto sas kerdo ando periodo maŝkar o Juni thaj o Septembro 2024. Dikhindoj o fakto kaj kava Raporto si jekh neviŝe katar o "Statuso Raporto savo si paŝe Implementacia e Akciake Planosqi vaŝ o Lačharipe e Situàciaqo e Romenqo thaj e Sintonqo and-i rig e OSCE-esqi" katar i Giorgia Demarchi publicisardo and-o Decembro 2010 and-o Skopje, amen samas obliguime te ŝunas i metodològia andar o originalo 2010. Odoleske, sar kotor taro procesi taro keripe e Raportesko, po angluno drom, khedine thaj rodile publikane datura taro ververutne institucie, maŝkarthemutne organizacie, programia thaj projektia implementirime taro nacionalno ja maŝkarthemutne organizacie, organizacie taro civilno societeto thaj ekspertia save direktno ja indirektno kerde analiza e situaciake e Romane komunitetake ko diferentno segmentia, statuso, hakaja thaj tromalipe, sastipasko statusi, involviribe ko publikano dzivdipe reprezentacia ande publikane institucie, mass media etc.

Dujto paso palo khedipe e majfundavne informaciengo sine te keren pe khedipa jali intervjuja e reprezentencar taro ključne interesime riga an o proceso te lačharel pe i situacia e Romenge ki Utarali Makedonia. E intervjuja sas kerde e verver grupenca e interesime rigate, anglunes e reprezentanturenca katar o exekutivo, astarindoj katar o Ministro bi Portfoliosko inkerdo vash Integracia thaj

Implementacia e Romane Inkluziake Strategiako 2022-2030 ano Gavermento tari Utarali Makedonia alosardo ko juni 2024. berŝ, ŝerutne taro ververutne sektorja ko ministria, oficijalno manuŝa save si aktivno kotor taro Nacionalno Koordiniribasko organi baŝo monitoriripe tari implementacia tari strategija taro romano inkluzija 2022-2030, civilno amalipakere organizacie thaj ekspertia save si direktno jali indirektno involvirime ko monitoriribe e romane komunitetosko. Kadala intervjuja dine valuime dikhimata sar e participantura ulaven pire observacije thaj analitikane perspektive pe Romane pučhimata pala o periodo maŝkar 2011-to thaj 2024-to berŝ, inkerindoj e eksperienca katar e Romani Dekada 2005-2015 thaj e Romane Strategija 2014-2020.

Palal so kerde pes e interviură, sas utilizisardi jekh komparativno metoda te verifikuil pes e dăte thaj e informăcie save sas kidine thaj analizime, komparaciața e žanglimatenqe thaj e datengo. Vaŝ kadava agor sas labărde "sumnakune raportură" save sas kerde telal e programură thaj projektură save sas kerde katar e civilo societatosqe organizacie thaj maŝkarthemutne thaj nacionalne ekspertură. Kava dikhipe sasa specialno importantno godolese kaj naj konzistencia ando publikano sikaviŝe katar raportura thaj date save si ande relacia pala implementacia katar Romani Dekada 2005-2015,

Romengi Strategia 2014-2022, Akcijako Plano thaj inicijalno implementacia katar akanutni Romani Inkluzijaki Strategia 2022-2030. Odolesqe, but importantno vaš kadava Raporto sas e analize thaj e raporturã katar e civilo societetaqe organizacie save si aktivo involvirime and-o monitorisaripen e situaciaqo e rromane komunitetaqo and-e segmenturã save si and-o šerutno kotore Raportosqo korkoro, sar so si o Romalitiko, HERA, Iniciativa vaš e Šuto Orizarikane Čaćimata vaš e žuvlji, Nacionalo Romano Centrum, Kumanovo, Asociacia e ternenqi, Makedonikano Helsinki Komiteto, Asocijacija vash Emancipacija, Solidariteto thaj Jekhetanipe e Džuvljengo (ESE) thaj aver.

Dikhindoj o buxljaripe kadale Raportosko thaj lesko sasto palo Raporto katar o 2010-to berš, si kerdo jekh seriozno zumavipen te del pes maj realo perspektiva sar šaj te barjarel pes i situacia e Romenqi an-o periodo maškar o 2011-to berš thaj o 2024-to berš, savo si jekh but lungo vaxt. Akava proceso si kotor limitirimo kotar o bibučaripe e publikane sikavde datengo vash procesura, aktivitetura thaj zumavimata kerde ano 15-beršengo periodo.

Numay, akava dokumenti lel pe sama ini vash o impresie thaj buti sa e interesime rigate thaj dela yekh informaciya-bazirimo dikhipe thaj konsultipesko procesi vash e situacia thaj o progresi ano nesave dimenziye kola afektingyona e Romen ani Utarali Makedonia ano nakhle duy dekada.

Progreso Palal i Adopcia e OSCE-esqe Akciaqe Planosqi

Mamuj o limitirimo progresi taro akciono plani ko 2003 berš, ko periodi maškar 2010 thaj 2024 berš, Utarali Makedonia sikavgja seriozno politikano angažmano bašo lačharipe e situaciako e romane komunitetosko. Akala zumavipa ano sakova relativno lungo periodi siton reflektime ano fakti kay o Raipen kergya olengo programi sar prioriteti sar ini prekal o specialune strategikune dokumentya ano

ververutne sektoria, sar so si socialuno politika, sastipasko arakhipe, edukacia, buti, justicia, thaj yaver. Prekal akala pasura thaj akcie, i Utarali Makedonia klaro sikavgja kaj i pozicia e Romengiri ki piri teritoria konstantno sasa ani politikani agenda. Odova dikhel pe kotar o aktivno kotorleutnipe tari Utarali Makedonia sar ko Berlinesko procesi thaj sar jekh taro signatora ko Deklaracia baši Romani integracia hramisardi ko Poznan ko juli 2019 berš.

Numay, bizo akala politikune angazhipya, o rezultatia na siton ni proporcionalune thaj ni pherdo satisfakciake ano sa o segmentya kola siton vash o romano komuniteti ani Utarali Makedonia. O sebepi taro odova si kaj o them korkoro na dela adekvatno kondicie bašo pherdipe akala angažmanengo, sar so si sikavdo taro establirime institucionalno kapacitetia sar ini finansijake resursia dende bašo lačharipe e situaciako thaj inkluzia ko sa o socijalno segmentia e Romenge ki Utarali Makedonia, sar ko vakti taro Romano Dekada, thaj ko vakti taro implementacia taro duj palo odova strategije.

Adopcia e strategienqi

Utarali Makedonia phergja pe nacionalno strategikane dokumentia prekal o politikano angažmano taro regionalno thaj maškarthemutno nivelo. Name, sar si dino and-o 2010-to beršesqo Raporto, thaj and-o phanglipe e Rekomandaciača 4 and-o AP, o Govermento pe kodova vaxt, sas kerdo jekh “Romani Strategia vaš i Republika Makedonia” (Decembro, 2004-to berš), savi sas te putarel o drom vaš i implementacia e Akciono Planosqi 2003-to beršesqi, thaj anθ-i jekh vrãma te kerel pes kondicie vaš e Roma vaš i implementacia e Dekadeqi o periodo 2005-2015. Vaš te inkurajisarel pes jekh maj baro angažmano vaš te lačharel pes i situacia e rromenqi, i Asàmlëa e Republikaqi Makedoniaqi (anθ-i kodoja vrãma) and-o 01.04.2011 and-o 01.04.2011 and-o 01.04.2011 lias i Deklaracia pal-o vazdipen e statusosqo thaj e xakajaqo e

rromenqo.²Kale dokumentosa, i Asamblea, sar legislativo rig, inkurajisardas e Governmentos thaj e themesqe autoritetură, sar exekutivo rig, thaj aver relevantne riga, sar si o civilo societatosko sektoro, e lokalone korkorutne autoritetură, e ekonomikane entitetură, e šiantikane thaj kulturalne institucie thaj e medie te len maj dur zorăripnasqe thaj efikasne mesură thaj politike thaj te promovisarel pes i socialo thaj e ekonomikani pozicia e rromenqi thaj e ekonomiaqi Romano komuniteti ano them.

O Governmento e Republikako Makedoniako (ko odova vakti), ano zumavipe te sigurinel konzistencia e politikake vash Romane inkluzie, ko 2014. bersh adoptingya *“Roma Strategiya e Republika Makedoniaki 2014-2020”*.

Palo implementiribe e *“Roma Strategiya e Republika Makedoniaki 2014-2020”* o Governmento tari Utarali Makedonia, leindoj pe dikhibe o rezultatia so reslja, thaj o droma save avile tari oleski implementacia, thaj arakhindoj pe linia e adoptirimi 2019 beršeski Poznan Deklaracia, Buti Programo e Governipesko e Utarale Makedoniako 2020-2024, thaj o 10-beršengo EU Romano Strategiko Rami vash Jekhipe, Inkluzia thaj Participacia 2021-2030 adoptirimo kotar e Evropaki Komisia ano oktobri 2020, ano 2022-to bersh adoptingya akanutni *Roma Inkluziaki Strategiya 2022-2033*.³

Keren pes e institucie

Ko periodi maškar o 2010 dži ko 2024 berš, o institucie save so si kerdine ko vakti taro Romano Dekada 2005-2015 sine resarde te realizuinen o

strategikane dokumentia – Strategia 2014-2020 thaj Strategia 2022-2030. Ministeriumi baši buti thaj socialno politika sine šerutno fokuso bašo implementiribe e strategikane dokumentencar ko periodi maškar 2011 thaj 2024 berš, numa e neve organizaciaja tari publikani administracia⁴akaja reslipe akana ka nakhela ko Ministeriumi baši Socialno Politika, Demografia thaj Terne, kova ka ačhol e Strategijaki Implementacijaki Jekhin e romenge sar kotor taro Sektori bašo Koordiniribe thaj Teknikano Ažutipe e Ministreske.⁵

Ando fremo e implementaciake strategikane dokumenturengo, o trupo savo trubul te kerel monitoringo thaj drom te kerel pes implementacia e strategijengi thaj politikaki pala e Romengi socialo inkluzia thaj integracia si o Nacionalno Koordinaciako Organo (NCB), savo kidel e reprezentantura katar e themeske institucie thaj organizacie katar civilo amalipe. Kava trupo si resardo pale efektivno intersektoralno koordinacia ando proceso implementacijako rromane strategijengo, thaj si vi o trupo savo inčarel te čerel sa e date ande jekh rromani socialno inkluzijaki databaza. Paše katar e nacionalne institucie thaj organizacie katar o civilo societeto, ažukerel pes vi e reprezentantura katar e maškarthemutne institucie thaj organizacie (OSCE, USAID, EU, thaj aver) sar observatora.

Ko 2018 berš, andar e Asamblea tari Republika Makedonia (ko odova vakti) formirisalo *“Maškar-Partijako Parlamentarno Grupa bašo Hakaja e Romende ki Republika Makedonia”*, kote so anel khetane e deputaton tari egzistuime parlamentarno

² Deklaracia pal-o anglederipen e statusosqo thaj e xakajengo e rromenqo adoptisardo anθ-i sesia savi sas ikerdi anθ-o 01.04.2011, publicisardi anθ-i Oficijalno gazeta e RM-esqi no.42/11.

³ <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/Strategija%20za%20inkluzija%20na%20Romite%202022-2030%2003-02-2022%20finalna%20verzija.pdf>.

⁴ Prekal o artiklo 28, punkto 4 taro Zakono so amandirinel thaj dolvel kanoni baši Organizacia thaj Buti taro organia taro publikano administracia (I Oficijalno Gazeta e Utarali Makedonia No. 121/24).

⁵ <https://www.mtsp.gov.mk/sektori.nsp.x>.

grupa taro diferentno politikane partie⁶. Pale kerdape o Interpartijako Parlamentarno Grupa vash Suporto e Romenge ano februari 2021 kotar o rango e parlamentarno strukturako 2020-2024, vash te del suporto vash implementipe e Strategiako vash inkluzipe e Romengo 2022-2030 prekal koordinacia e legislaciake reprezentencar thaj angleder o legislacia kova direktno perel e romane komuniteteske.⁷

Sar formiribe e Gavermentos tari Utarali Makedonia ko juli 2024. berš, akana si pale-kerdini i pozicia sar Ministro bizo Portfolio savo si legardo bašo Romane pučipa, angluno drom anklisto ko 2008. berš. Ko starti taro 2021. berš, ko than e Ministresko bizo Portfolio savo si legardo bašo Romane pučhimata, an o Kabineti taro Sherutno Ministri tari Utarali Makedonia sine alosardi konsilieri bašo Romane pučipa. Ko 2021 berš, palo Protokolija adoptirime ko 44-to bešipe tari Guverna tari Utarali Makedonia, jekh Konsilieri baši Romani Inkluzia sine alosardo ko Premieri tari Utarali Makedonia sar Nacionalno Kontaktno Punkto bašo Roma ki Utarali Makedonia bašo implementiribe e aktivitetengo taro Internacionalno Inicijativa baši Romani Integracia 2020.⁸Reinstitucia tari pozicija taro Ministri bizo Portfolio ano činavipe taro Romane pučipa kergja šajipe bašo majbaro politikano influencia ko dizajniribe thaj implementiribe politike te reslol o problemia so arakhen pe o Roma an i Utarali Makedonia.

⁶ https://www.sobranie.mk/sredbi-2018-ns_article-osnovanje-na-interpartiska-parlamentarna-grupa-za-pravata-na-romite-vo-republika-makedonija.nspx.

⁷ <https://www.sobranie.mk/detali-na-klub.nspx?groupId=27110861-4a40-42f2-8011-9cb2be5dd730>.

⁸ Protokol taro 44-to bešipe taro Raipen tari Republika Utarali Makedonia taro 9 februari 2021. berš.

Themesko Budžeto

Implementirindoj piri politika vash lačharipe e romane situaciako, bizo te sikavel seriozno politikano angažmano thaj lija o ključne strategikane dokumentia, i Utarali Makedonia sajek našti te del dosta finansikane thaj materialno resurse te implementirinel akala politike thaj te resel o adžikerdo rezultati sar so si projektirimo thaj adoptirimo kotar e governoske institucie. Ko periodo maškar o 2011 thaj o 2024 berš, ni jekh drom na sas pherdo utilizirimo o beršesko budžeto, alosardo vash lačharipe e situaciako e Romengo, ni ko vakti e Romane Dekadako. Ko 2024-to berš, o raštrako budžeti alocirimo bašo Roma ačhola paše 60.000.000 denaria, so palo rebalanciribe e budžetesko, palo odova sine tiknjardo ko 10-20% ko alosaribe dende bašo sastipaskere thaj socijalno servisia. Vazdilo budžeti taro Ministeriumi bašo Sastipa taro 4.100.000 denaria dži ko 6.000.000 denaria sine bahtalo, numa palo odova sine tiknjardo dži ko 5.000.000 denaria e budžetesko rebalansiribe. Sar si e infrastruktura, savi si telal i jurisdikcia e Ministriaqo vaš o Transporto thaj Komunikacia (pe godova vaxt), sas vi jekh vazdipen and-o budžeto vaš e infrastrukturaqe projèkturā, kaj e anglune 15.000.000 denarā vazdine pen k-o 20.000.000 denarā⁹ko 2024. berš, reslo te ovel utilizirimo bašo infrastrukturake projektia ko komune kote isi Romane bešipnaske thana thaj mahale.

Adopcia e Nacionalno Legislacia

Themesqi legislacia an-i Utarali Makedonia, savi si la jekh direkto impakto and-o činavipen e problemurenqo phanglo e situaciaqa e Romenqi, si and-o jekh notabilno nivelo, sar and-o dikhipen e legislaciaqe regulaciaqo, vi and-o dikhipen e efekturenqo resle specifikane kanunenar. Ko 2011 berš, o Zakono pal-o Tretmano e Illegalno

⁹ <https://mtc.gov.mk/media/files/2024/Budzet%20na%20MTV%202024.pdf>.

Kerde Kherenqo¹⁰ sas adoptuime savo mukhlja e dizutnenge ande Republika Makedonia (ko odova vaxt) "te legalizirinen" kodo si te sigurinen legalno statuso e strukturenge save na sine len statuso sar legalno khera. Naj šajpe te mešel pes o efekto kadale Zakonosqo and-o dikhipe e šeresqo kaj i pozicia e rromane komunitetaqi si maj lači, sosqe na egzistisarel etnikane dizagreguime statistike pal-e aplikacie save si dine thaj pal-e legalizirime strukture. Numaj, palal e socialo kartografikane date, paše 30% e Romenqe inke na legalizisarde pire bešimata and-o ćacimos e na-ekzistuime urbane planurenqo and-e komune vaš pire specifikane mahale vaj and-o ćacimos kaj našti te pokinen e finansikane činadimata.¹¹

Astarindoj pe bazaqo angažmano te arakhel pes thaj te marel pes i diskriminacia thaj i segregacia, and-o 2010-to berš, i Asambleja e Republika Makedoniaqi (pe godova vràma) nakhlo o kanòno pal-i prevencia thaj i protekcia mamuj i diskriminacia¹², savo sasa ando zor dži ko 2015. Kava Zakono introducisarda jekh speciało mehanizmo pala protekcia mamuj diskriminacia, kodo si, Komisia pala Protekcia mamuj diskriminacia, savi sasa angluno mehanizmo savo sas specifčno introducime pala protekcia mamuj diskriminacia. Palo adoptiribe e zakonesko 2010 berš, trin zakonia nakhle jekh pal aver, ko 2015, 2019,¹³ thaj o paluno ko 2020¹⁴, savo si inke ande zor. O Zakono 2020-to berš introducisarda sa e bazikane definicie, vi pe segregacia, so na sas dino

ando angluno Zakono pala Prevencia thaj Protekcia mamuj Diskriminacia katar 2010-to berš, savo vazdas e Komisiake zora.

O Zakono pal-o Bilovengo Juristikano Ažutipen sas dino and-o 2009-to berš thaj sas and-o zor ži ko 2019-to berš. Kado Zakono, vi te sas kerdo te del bipokinipesqo juristikano ažutipen e manušenqe save našti te utilizin pire xakaja, na dineas e ažutipnaske rezultatură, sostar jekh nevo Zakono pal-o Slobodo Juristikano Ažutipen sas kerdo and-o 2019-to berš, savo vazdel e šanse vaš o slobodo juristikano ažutipen kana del pes grantura pala civilne organizacie thaj juristikane klinike save den bipokinipesko juristikano ažutipe, relaksirindoj e trubulimata pala determinacia e barvalipasko statuso kana del pes sekundarno juristikano ažutipe, mukhindoj exempcie katar krisaripe thaj administrative takse etc.

Kotar o sasto numero e manušengo (2909) save so resle primarno legalno ažutipe ko 2023 berš prekal sa e regionalne jekhina, 280 sine membria tari romani etnikani komuniteta.¹⁵ Duj romane civilno organizacie – Nacionalno Romano Centrum thaj KHAM Delchevo – sas dende primarno juridikano ažutipe.

Katar speciało importanca te kerel pes buti e bešipnasa e rromane manušengo thaj lengo civilo statuso si o 2009-to beršesko Zakono pala bešipe¹⁶,

¹⁰ Zakono palo tretmano e nalegalno kerdine kherengo (I Oficijalno Gazeta e RM No. 23/11).

¹¹ <https://romalitico.org/wp-content/uploads/2024/02/shadow-report-implementation-of-the-roma-strategy-20212022-mk.pdf>.

¹² Zakono pala prevencia thaj protekcija mamuj diskriminacija (Oficijalno gazeta e RM No. 50/2010).

¹³ Zakono bašo Prevencia thaj Protekcija mamuj Diskriminacija (I Oficijalno Gazeta e Utarali Makedonia No. 101/2019).

¹⁴ Kanuni palo Prevencia thaj Protekcija mamuj Diskriminacija (Oficijalno Gazeta e Utarali Makedonia No. 258/2020).

¹⁵ <https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD%20%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%202,023%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf>

¹⁶ Zakono palo bešipe (Oficijalno Gazeta e Republika Makedonia No. 99/09, 57/10, 36/11, 54/11, 13/12, 55/13, 163/13, 42/14, 199/14, 146/15, 16/16, thaj Oficijalno Gazeta e Utarali Makedonia No. 302/20, thaj 150/22).

o Zakono pal-e Civile Registraciaqe Registrură¹⁷,
thaj o Zakono savo paruvel thaj pherel o Zakono
pala Citizenstvo ande Utarali Makedonia¹⁸, so
kergya shaibe vash o Roma, sar may baro komuniteti
e bidokumentune thaj bithemutne manushengo, te
regulinen piro statusi vash te losharen sa o hakaya
thaj slobode garantuime kotar Ustavni Makedonia.

-
- 17** Zakono pala Civile Registraciake Rekordura (Oficijalno
Gazeta e Republika Makedonia No. 8/95, 38/02, 66/07,
67/09, 13/13, 43/14, 148/15, 27/16, thaj 64/18; thaj
Oficijalno Gazeta e Utarali Makedonia. 14/20, thaj 129/23).
- 18** Zakono savo paruvel thaj pherel o Zakono pal-o themutnipe
e Republika Makedonia (I Oficijalno Gazeta e Utarali
Makedonia No. 174/2021).

SAR AVEL ANGLE I REPUBLIKA I UTARALI MAKEDONIA?

Kapitulo III katar o Akciako Plano – Maripe mamuj o Rasizmo thaj Diskriminacia

I. Legislacia thaj Zakonosko Kerdipe

7) Te dikhel pes te ratifikuil pes maj sigo e relevantne maškarthemutne kontraktura, te von či kerde godo, maškar aver, Maškarthemutni Konvencia pala Eliminacia Sa e Formengi Rasistikani Diskriminaciaki.

Utarali Makedonia hramingya thaj lela kotor ano buteder mashkarthemutne dokumentya kola garantuina o fundavutne slobodipya thaj manushikane hakaya.

Ando 2015-to berš, Utarali Makedonia, sar signatari katar e Maškarthemutni Konvencia pala Eliminacia sa e Formengi Rasistikane Diskriminaciaki, dine o Raporto pala Komiteto pala Eliminacia sa e Formengi Rasistikani Diskriminaciaki,¹⁹ ande savo dikhelas opre e pasura save sas kerde andar e Romani Dekada 2005-2015.

O raporto fokusiril pes pe segregacia e romane čhavorengi ando edukaciako proceso, trubujipe te kerel pes buti e pučimasa pala rromane khera, bijav e terne beršengo, problemura save si ande relacia

e čhavorenca pe droma, čhavorre save si adiktime pe droge, thaj, ande partikularno, o problemo e čhavorengo save naj registrime ande civilne registrura. Paše odova, o Komiteto kergja klaro rekomodacie bašo nakhavipe akala problemencar dendoj adekvatno kondicie bašo lačharipe e Romengoro ki Utarali Makedonia.²⁰

8) Te lel pes thaj te implementiril pes efektivno anti-diskriminaciaki legislacia te marel pes mamuj e rasistikane thaj etnikane diskriminacie ande sa e riga, ande save si, maškar aver, aksesos pe khera, themutnipe thaj bešipe, edukacia, buti, sastipe thaj socialo servisura. Involvirinen e romane thaj sinturenge reprezentantura ando dizajno, implementacija thaj evaluacijake procesura.

Ko oktobri 2020 berš, Asambleja tari Utarali Makedonia adoptirinela akanutno Kanuni bašo Prevencia thaj Protekcija mamuj Diskriminacia²¹. Kava zakono si pherdo ande relacia e relevantne Evropake Uniake dokumenturenca pala siguripe egalutne tretmanosko, kodo si e Konsiloski Direktiva 2000/78/EC katar 27-to Novembro 2000-to berš,

¹⁹ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2FCD%2FMRD%2FCD%2F8-10&Lang=en

²⁰ https://www.ohchr.org/en/search?f%5B0%5D=country_taxonomy_term_name%3ANorth%20Macedonia&page=1

²¹ Kanuni palo Prevencija thaj Protekcija mamuj Diskriminacija (I Oficijalno Gazeta e Utarali Makedonia No. 258/2020).

savo kerel generalo fremo pala egalutno tretmano ande butjaripe thaj ande okupacia; Konsilosko Direktiva 2004/113/EC katar 13-to Decembro 2004-to berš, savo kerel implementacia pala principio pala egalutno tretmano maškar murša thaj džuvlja ande akceso thaj furnizipe e butjako thaj servisurengo; thaj Direktiva 2006/54/EC katar Europako Parlamento thaj Konsilo andar 5-to juli 2006-to berš pala implementacia e principosko pala egalutne šaipa thaj egalutno tretmano maškar murša thaj džuvlja ande pučipa pala butjaripe thaj okupacia.

Ani Komisia vash Prevencia thaj Protekcia mamuj Diskriminacia sitoy kotar 7 membrya alosarde kotar Asambleja Utarali Makedoniaki, kote dela ini bujeti vash buti e Komisiako. Palo adoptiribe e kanunesko, i Komisia astarda pe peste aktivno rola sar lideri ano maripe mamuj diskriminacia ki Utarali Makedonia. E membrura katar akanutni kompozicia si pindžarde profesionalcura katar o sektoro katar o civilo societeto sar vi katar e themeske institucie. Jekh katar e membrura vi katar e angluni thaj katar e akanutni kompozicia si katar romano fundo.

Sar phenel o Zakono, po drom te kerel buti e rovlimasa, e Komisia si la vi jurisdikcia te anel legalo procedura thaj te kerel buti sar interventoro ande krisakere procedura pala protekcia mamuj diskriminacia, sar vi te mangel e krisa te mukhel la te kerel buti sar 'amala e krisesko' (amicus curiae) po mangipe e rigako vaj pe peski iniciativa.

Ko periodi maškar 2021 berš thaj maškar 2024 berš, i Komisia araxhlja diskriminacia mamuj Roma ande 23 kazura save si ande relacia pala segregacia, rasno profiliripe, thaj diskriminacia ando hasnipe publikane barvalipasko thaj servisurengo.²²

Kana si o lafi vash e registracia e na-registrime manushengi, o Zakono vash e Na-Registrime Manusha ano Registro e Bijandipnasko nakhlo ko

agor e Januaresko 2020. Ano olesko Raporto vash o Progreso 2022 vash e Utarali Makedonia, i Evropaki Komisia notirinel kaj, kotar e 700 na-registrime manusha, 38 aplikacie si bičhalde vash e registracia ano Specialo Registro e bijandipnasko, 292 manuša save sas andre thodine.²³

Jekh permanentno solucia vash o puchipe e na-registrime manushengo ano Registro e bijandipasqo sas kerdo kotar o Zakono savo paravel thaj pherdol o Zakono vash e Civilno Registraciake Registracie²⁴, savo sine inicirime thaj monitoririmo taro Komiteti bašo Politikano sistemi thaj Maškar-etnikane relacie thaj Maškarpartijako Parlamentarno Grupa bašo Hakaja e Romenge ko 2020-2024 beršesko parlamentarno kompozicia. Akala parlamentarno organia sikavde seriozno angažmano bašo implementiribe permanentno solucia bašo manuša so nane registririme ko Bijandipasko Registro sar ini bašo neve bijande čhave so bijandile ani teritorija tari Utarali Makedonia, angleder organizirindoj supervizorsko ašunipe, a palo odova direktno monitoringja o procesi tari registracia e individuengo ano Registro e bijandipasko. Sar si pe maj paluno raporto e Ofisosko vash o Menadžmento e Civilno Registrenko, 342 neve bijande si ano proceso te oven determinime olengere personalno anava, kotar save, 62 kazura si aba dine atùnči, kana 280 si inke ažukerde te den atùnči respònso katar e socialo butäqe thana.²⁵

Palal e informacie katar o Ministèro vaš Socialo Politika, Demografia thaj Ternimata (and-i vräma, o Ministèro vaš Buti thaj Socialo Politika), "Ando dikhipe e aktiviteturenqo kerdo katar o Ofiso vaš o Menažmento e Civile Registrenko and-o periodo maškar o marto 2023 thaj o akanutno angluno trimèstro 2024, sar kotor katar i implementacia e Zakonosqi savi žutil thaj te pherel o Zakono vaš o

²² <https://kszd.mk/odluki-i-mislenja/>.

²³ <https://www.sep.gov.mk/post/?id=5657>

²⁴ Zakono savo paravel thaj pherel o Zakono vash e Civile Registraciake Rekordura (I Oficijalno Gazeta e Utarali Makedonia No. 129/2023 kotar o 21.06.2023).

²⁵ Intervju e Sonja Mirakovska, MP ano Asambleja e Republika Utarali Makedonia, ikerdi pe 02.10.2024.

Civilno Registro E registrura (I Oficijalno Gazeta e Utarali Makedonia No. 129/23), jekh totalo 460 aver lila sas kerde ande Bijandipeske Registrura pala e manuša katar kadi vulnerabilno kategorija, katar e 526 identifikuime na-registrime manuša". Kotar o aver 66 manuša, 7 manuša si mule, o procesi si panda ko agor vash 2 manuša, thaj 26 manuša nane interesime jali našti te oven kontaktirime. Kotar e 460 manuša save resle ekstraktura katar o Registro e bijandipnasko [bijandipnaske lila], 296 sas len jekh unikalno majstro numero e citizentosko [personalno identifikaciako numero], 164 na sas len asavko numero, kote so numaj 10 manuša line identitetoske dokumentura.²⁶

9) Anti-diskriminaciaki legislacia trubul te siguril:

a. Zabrana pala direkto vi indirekto rasistikano diskriminacia.

Andepesko Kapitolo II, o Zakono katar Prevensija thaj Protekcija mamuj Diskriminacija 2020-to beršeski definiril klaro e forme thaj tipuria e diskriminaciake sar direktno thaj indirektno diskriminacia, akharel, instruiril thaj incitiril diskriminacia, harasmento, viktimizacia, segregacia, sar vi maj phare forme diskriminaciake.

b. Thovipe e efektivne, proporcionale thaj dissuazivne sankciengo pala diskriminaciake aktura vaj praktike.

O 2020-to beršesko zakono, sar vi e anglune zakonura, del kriminalo sankcie save si phangle e generalo prevenciasa, vi pala e naturalne thaj vi pala e juridikane manuša save si maškar 50 € dži ko 10.000 € ande denaro ekvivalento dependindoj katar o phagipe e zakonosko katar o kriminalo. Telal o zakono, i Komisia si la jurisdikcia te del jekh aplikacia te inkerel krisaripe pal-e bilače bută thaj anglal o kompetento krisi pal-e bilače bută, kaj si

²⁶ Intervju e Ljatife Šikovska, NGO aktivisti thaj purano deputato ano Asambleja tari Republika Utarali Makedonia, ikerdo ko 27.09.2024.

kerde e procesură pal-e bilače bută thaj si thodini jekh sankcia pal-e bilače bută and-o phanglipe e proviziença andar o Zakono pal-i Prevensia thaj Protekcija mamuj i Diskriminacia.

Procedura pale diskriminaciako phiripe thaj diskriminaciake akcije si vi ande Ustani Makedonijaki thaj ande Regulamento katar Konstitucionalno kris,²⁷kote so Artiklo 110 Paragrafo 1 Indent 3 mothovel kaj "Konstitucionalo Krisi Utarali Makedonia: ka arakhel slobode thaj čačipa e themutnenge save si ande relacia pala sloboda patjavipnaski, konsciencaki, opiniaki thaj publikani ekspresia opiniaki, politikani asocijacia thaj akcia thaj zabrana pala diskriminacia mamuj e themutne pe baza e sexoski, rasaki, religiaki, politikani phanglipe." Paše katar konstitucionalo thaj kriminalo legalo fremo, protekcija thaj sankcioniripe pala diskriminaciako phiripe thaj keripe pala diskriminaciake aktura si dino katar o Kriminalo Zakono ande piro Artiklo 137 – Phuvdipe e egalitetosko e themutnengo, Artiklo 319 – Incitacia pala xoli, bi-lačhipa vaj na-toleranca pe nacionalne, rasistikane, religikane thaj aver funda, Artiklo 394-d – Butiripe rasistikane thaj ksenofobikane materialosko po drom kompjuterikane sistemasko, thaj Artiklo 417 – Rasistikani thaj aver diskriminacia.²⁸

c. Thovipe maj phare krisaripe pala rasistikane kriminalitetura katar e privatne manuša thaj katar e publikane oficerura.

O Kriminalo Zakono sasa paruvdo ando 2014-to berš ande duj aspektura save si ande relacia pala kriminale kriminalitetura motivime katar

²⁷ Akto e krisesko – Konstitucionalno krisi e Utarali Makedonia

²⁸ Kriminalo Zakono (Oficijalno Gazeta e Republika Makedonia No. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/95, 113 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 41/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/1414, 215/25 97/17, thaj 248/18; thaj I Oficijalno Gazeta e Utarali Makedonia No. 36/23, thaj 188/23).

diskriminacia thaj na-egalutno tretmano. O angluno aspekto sas o avri čhivipen e Artiklosqo 173 – Keren kriminalo and-o drom e kompjuteressqo vaš i rasa, i religia, o etnikano fundo thaj o koloro, pal-i dekriminalizacia e kriminalosqi mamuj o šanso thaj i reputacia, kana o dujto aspekto sas i introdukcia e kriminalo vaš o lav e xoliako and-i introdukcia e Artiklosqi 319–Te vazdel pes o xoli, o bi-lačhipen vaj i na-toleranca upral e nacionalne, rasistikane, religikane thaj aver diskriminaciake funda, prekal o drom e Zakonosko savo parovel thaj pherel e Kriminalo Zakono (I Oficijalno Gazeta e Republika Makedoniaki No. 27/2014), savo si kerdo kaznime e phanlipa dži ko pandž berša, thaj te o kriminalo si kerdo prekal o zloupotreba e zorako pozicia, vaj maj dur kerdas nasulipe vaj violencia, si strafo dži ko deš berša phandipe. I krisaripeski politika vaš kadava kriminalo kriminalo si thodi maj but striktno dikhindoj e specifikuime statutaro krisaripe.

d. Egalutno akceso pala efektivne remedie (judikaciake, administrative, konciliaciake vaj mediaciake procedure).

E themutnengo akceso pe mehanizmura pala protekcia mamuj diskriminacia si pherdo bi administrative bariere dikhindoj o drom ande savo si dende e aplikacie ande Komisia pala protekcia mamuj diskriminacia thaj ande Ombudsperson. Pashe akala duy institucie, dizutne kola sine subyekti e diskriminaciako shay te adresinen ini sakova organi kova si kompetentuno vash te kerel buti vash prevencia thaj protekcia mamuj diskriminacia, mashkar lende vi e Statuno Rodipasko Komiteti vash Protekcia e Civile Slobodengo thaj Hakayengo ani Asamblea Utarali Makedoniaki.

Numaj, si inke garavde kosti save si kerdine katar e manuša save kamen te den raporto pala diskriminacia (kosti pala transporto, fotokopia e evidenciaki etc.), save vi kade si drastikane ciknjarde, sar o nevo Zakono pala bipokinipesko juristikano ažutipe del šaipe pala organizacia pala juristikano

ažutipe ande jekh drom savo si lokhes astardo katar e citizentura, katar civilo societeto autorizirime organizacie te del primarno juristikano ažutipe. Akava dikhel pes kotar o fakto kaj, prekal o raportia kotar o Ministeriumi bašo Justicia, sasa drastikano vazdipe e Romane manušengo save roden primarno juristikano ažutipe. Sar si, 53 romane individue resle primarno juristikano ažutipe ko 2020 berš, 112 romane individue resle primarno juristikano ažutipe ko 2021 berš, kote so 257 romane individue resle primarno juristikano ažutipe ko 2022 berš.²⁹

Informacia pala mehanizmura pala prevencia e diskriminaciaki del pes katar but interesime riga. Ando 2018-to berš ande šov komune sas kerdi jekh kampanja katar o networko e organizaciengo save si dine sub-grantura katar o projekto “Prevencia katar e diskriminacia mamuj e romane čhave” finansirime katar e Evropaki Unia. Ko 2021 berš, i networko kerdas jekh kampanja “I Diskriminacia agorisarel pes mandar” savi inkurajisardas e čhaven te den raporto pal-i diskriminacia.³⁰

10) Trubul te kerel pes siguripe kaj e nacionalo legislacia opril sa e diskriminaciake aktura thaj kaj sa e kazura save si suspektirime pala diskriminacia si buteder thaj objektivno investigacia.

Ande Utarali Makedoniaki konstitucia, zabrana pala diskriminacija si dino ando artiklo 9 sar angluno konstitucionalno civilno hakaj, ramosardo ando Kapitulo II – ‘Bazikane slobode thaj hakaja e manušeske thaj e themesko’. Ko artiklo 9 mothol: “E themutne e Republikake Makedoniake si egalutne ande pire slobode thaj hakaja, bizo dikhipe pe sexo, rasa, kolori e thulesko, nacionalno thaj socialno avindipe, politikano thaj religikano patjavipe, barvalipe thaj socialo statuso. Sa e themutne si egalutne anglal e Konstitucia thaj o zakono.” Kava

²⁹ <https://www.pravda.gov.mk/resursi/10>

³⁰ <https://mzd.mk/mk/vesti/започна-кампањата-дискриминацијат/>.

paragrafo si maj dur elaborime ando Kapitulo 2 katar Zakono pala prevencia thaj protekcia mamuj diskriminacia, savo definišil e forme thaj tipura e diskriminaciake.

O them kergja štar efektivne mehanizmura, o jekhto si procedura so si dino ko Artiklo 110 Ustavno savo kerel pe anglal Ustavno Kris tari Utarali Makedonia; o dujto mehanizmo savo sikavda but baro nivelo e efektivitetosko si Komisia pala Prevencija thaj Protekcia mamuj Diskriminacia; o trito mehanizmo e garavipnasko si e akcie save si kerde katar o Ombudsperson; thaj o paluno si e establišime krisiski protekcia ande kriminalo thaj civilo procesura.

11) Keren, kana trubul, specializirime institucie te sigurinen i implementacia gasave legislaciaki, sar vi domaće mehanizmura te dikhen thaj te den raporto regularno thaj transparentno pala o progreso savo si reslo ande leski implementacia. Inkurajisaren e participacia e rromane thaj sinturenqi reprezentanturenqi and-e gasave organura, savenqi buti trebal te avel labardi e manušenqe.

Vaš te phenel pes pale i trubujipe te promovisarel pes i jekhutnipen thaj o ćaćipen, jekh membro andar i Komisia vaš i Prevencia thaj i Protekcia mamuj i Diskriminacia, sar vi and-e sa e anglune kompozicie katar o 2020-to berš, sas sajekh and-o rromano fundo. Dži akana jekh membro taro romano amalipa sine duj okazije sar prezidento tari Komisia.

Akaja praktika sine angleder phangli ano frekvenca e Ombudspersoneskoro ofiso, kote jekh taro oleskere deputatia sine romani džuvli, so služinela sar lačo misal te činavel e javera romane džuvlja te angažirinen pe aktivno ko socijalno procesija thaj ko aktivno keribe e politikako te šaj te lačharel pe o statuso e romane džuvljengo ki Utarali Makedonia. Numa, dži akana ni jekh romani džuvli na sine alusardi ki pozicia sar krisari, ni ni jekh Rom na sine alosardo ko than sar Publikano Prokurori, ni odova sar Sudipe ko Ustavno Kris tari Utarali Makedonia.

12) Keren, kaj si trubujipe, pherdo nacionalne strategije vaj akciake planura te lačharel pes e situacia e Romengi thaj e Sintengi, save intjaren specifična mere te maren pes e diskriminaciosa ande sa e thana e dživipnaske.

Ano rami e *“Roma Strategija e Republika Makedoniakiri 2014-2020”*, dende sine prioritetya ano akale thana: butikeripe, siklipe, beshipe, sastipe thaj kultura, numay na sine dikhline specialune mehanizmya vay mere vash prevencia thaj protekcia vash diskriminacia thaj segregacia e Romengo.

Ani Strategija vash *Roma Inkluzija 2022-2030*, prevencia tari diskriminacia upral o Roma sasa formulirimi ki sasti vizija e Strategijaki, ano olengere sherutne cilja thaj principija.

Jekh specifično obiektivo pala prevencija thaj maripe e diskriminacijako mamuj e Roma si dino ando Strategikano Ciljo 5 - ‘Barjaripe, barjaripe thaj promocija e rromane kulturaki, čhibjaki thaj tradicijaki’, kote so dikhel pes sar Specifična Ciljesko 4 - ‘Maj lači promocija thaj familiarizacija e averengo e rromane kulturasa thaj ciknjaripe e stereotipengo thaj diskriminacijako, negativno vakeripe thaj percepcije anti-rromane narativurā and-o societeto’, kadja te den kontribucia k-o printisaripe siklāripnasqe lila save maj mišto reprezentisaren e rromane manušen thaj i rromani kultura and-e siklāripnasqe sasto, kulturalne prodūkturā kaj si len jekh maj but komplekso reprezentacia e rromane komuniteta/identitetosqi thaj kulturaqi, thaj maj lači akceptacia thaj prinžaripen e rromane kulturaqe butjarnenge thaj artisturenqo.³¹

³¹ <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/Strategija%20za%20inkluzija%20na%20Romite%202022-2030%2003-02-2022%20finalna%20verzija.pdf>.

Ani Strategia dende ini o Strategikune reslipa 8 - 'Eliminacia e formengi e manifestaciaki e anticiganizmesko thaj redukcia e diskriminaciaki mamuj o Roma', kote vakergya vash tiknipe e diskriminaciako vash o Roma kola siton ani Utarali Makedonia, thaj olesko indikatori vash sukcesi mothavela kay ji pe 2030. katar e diskriminacia. Sar kotor kadale strategikane objektivsko, si dikhline e specifikan e objektivura: 'Identifikacia e konceptosqi anticiganizmosqi and-e publikane politike thaj and-i themutni legislacia', 'Lačharipe e institucienqo thaj politikaqo fremo', 'Dāripen e viktimenqo katar e diskriminacia thaj o akceso k-i justicia', thaj 'Dismantiripe thaj prevencia e diskriminaciaqi katar e Roma'.³²

13) Te evaluin pe regularno baza, maj but pe lokalno nivelo, e rezultatura kadale strategijengo thaj te involvirinen e Romane thaj Sinte komunitetura ando proceso e evaluaciako.

Ando fremo e Romane Strategijako 2014-2020 thaj e Roma Strategija 2022-2030 adoptisarde lokalno planura te lačharel pe e situacia e Romengi ko komunalno thaj lokalno nivelo.

Sar kotor tari Romani Strategija 2014-2020, ano periodi maškar 2017 thaj 2020, an o nekobor komune adoptirinen pe lokalno akcione plania, so si pe buti, edukacia, sastipe thaj Romane džuvlja. Asavke lokalune akciake planya kola siton ano periodi 2017-2020 sine adoptime kotar e Komuna Berovo, Komuna Delchevo, Komuna Shtip, thaj Komuna Tetova, kote lokalune akciune planya kola siton ano periodi 2018-2020 sine adoptime kotar e Komuna Shuto Orizari, Komuna Bitola thaj Komuna Kumanovo.

Palo adoptiribe e Romane Inkluzijake Strategijako 2022-2030, e komune gele maj angle te keren thaj te len Lokalno Akcijake Planura vash e Roma. Suporto kotar e civilno organizacia ROMALITIKO, 14 komune

kerde Lokalno Akcione Plania vash o Roma vash o periodi 2023-2026.³³

Trujal realiziribe akala lokalno akcione planengo ka ovel šajipe te evaluinen pe efektia thaj rezultatia taro Strategija ko lokalno nivelo, merindoj o baro kotor taro mere thaj akcie save si implementirime thaj proceniribe olengiri efektivnost.

14) Keren zor, inkurajindoj jekh ćacutno dialogo vaj konsultacie vaj aver lačhe drama, te lačharen pes e relacie maškar e rroma thaj e sintura thaj aver bešutne, and-o dikhpen te promovisaren i tolerancia thaj te nakhaven pes e angleder thaj negativne stereotipurā andar e duj riga.

Sar ko 2024 berš, ani Utarali Makedonia na sine kerdine nisave specialne mehanizmura prekal save o them šaj te kerel kondicie baši komunikacia maškar o Roma thaj o aver dizutne.

Numay, Raip e Utarale Makedoniako dende sar yekh kotar pere strategikune cilya vash te promovinel o koncepti "Jekh Societeti", sar kotor olestar adoptingyola ano 2019.³⁴ O šerutno objektivo akale Strategiako sine te promovirinel pe o kondicie egalutnenge, barabaripasko, inkluziako thaj angažmano ano socialno barjaripe e diferentno identitetesko, genderesko, kulturako, etnikano komunitetengo sar ini e vulnerabilno thaj marginalizirime grupengo e dizutnengo. Palo implementiribe akale Strategiako, Raip e Utarale Makedoniako adoptingya Nacionaluno Strategija vash Buvlipe e interkulturalizmesko thaj socialune koheziako 2024-2026. Akaja Strategia dikhlja i implementacia e publikane politikengo ano nesave phangle thaj phangle thana thaj si ulavdi ko pandž (5) prioriteto thana: institucie, maškarkulturake politike, socialo kohezia, edukacia thaj medie. O keripe e strategijengo sasa kerdo prekal baro

³² Ibid.

³³ <https://romalitico.org/23/04/2024/publikacii/usvoeni-lokalni-akcioni-planovi-za-romi/>

³⁴ https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategii/strategija_ednoopshtestvo_29.10.2019.pdf.

participativno proceso ande savo sas involvirime opral 140 civilno amalipaske organizacie.

Ano fremitaro odola strategije isi legaripa thaj i situacia e Romengi ki Utarali Makedonia, thaj sine kotorleutne mere te šaj specifično sigurinen kaj i romani čhib ka studirinel pe ko škole, numa akala strategikane dokumentia na sine len majbaro fokusio ki romani populacia ki Utarali Makedonia.

15) Dokumento, konzistènto e themesqe thaj maškarthemutne standardurenqe pal-i protekcia e datenqi, sa e tipurenqe thaj e relevantne kazura e diskriminaciaqe vaš te šaj te dikhel pes maj mišto i situàcia thaj te del pes atùnci respòno pal-e trubulimata e rromenqe thaj e sinturenqe.

Sar si te identifikuienenpe thaj te denpe raporti e diskriminaciake mamuj e Roma, kergja pe serija kampanje kotar o sektori civilno societetosko, suportirimo kotar e Evropaki Delegacia. Ando 2018-to berš realizuisardape jekh kampanja ande šov komune katar e networko e organizaciengo save si dine sub-grantura katar o projekto “Prevenca katar diskriminacia mamuj Romane čhave”, finansirime katar Evropaki Unija. Ano vahti e kampanjako, ano teritori e Komunako Kumanovo, Kriva Palanka, Kochani, Shtip, Prilep thaj Kichevo sine distribuime 800 T-shirtya, 10.000 lila thaj upreder 600 posterya, kote lelape o mesazhi e kampanyako prekal o projektune aktiviteturaa. E distribùcie lila inkliste informàcie pal-i bi-pokinipnasqi telefonosqi linia, e-mail, thaj i Facebook grupa kaj e čhibàqe šaj te den raporto pal-e kazura e diskriminaciaqe³⁵.

Paše akala kampanje, Komisia pala Prevenca thaj Protekcia mamuj Diskriminacia thaj o Ombudspersono lije vi aktivno kotor ande dokumentiripe, arakhipe e statistikengo pala dende reklamacije thaj establišime kazura pala diskriminacia mamuj Roma.

³⁵ <https://www.nationalromacentrum.org/mk/vesti-i-slucuvanja/kampanjata-shest-opshtini/>.

Ko periodi maškar 2021 berš thaj maškar 2024 berš, i Komisia arakhlja diskriminacia mamuj Roma ko 23 kazura save si phangle e segregaciasa, rasno profiliribe, thaj diskriminacia ko hasnipe e publikane servisurengo thaj objekturenge.³⁶

16) Te sigurinel zoralo thaj efektivno investigacia pala e aktura violenciaeke mamuj e Roma thaj e Sinti, maj but kote so si lačhe funda te kerel pes suspekto kaj von sas rasistikane motivime, thaj te kerel pes krisi pe kodola save si responsibilo ande relacia pala o themesko zakono thaj ande relacia pala e relevantne standardura pala manušíkane čaćipa.

Sar si ramome ando Paragrafo 9 maj opre, Došimasko Zakono ande Utarali Makedonia del šaipe pala štar averčhande došalimata save si dikhlina sar diskriminaciake, rasistikane, etnikane thaj religikane motivime.³⁷ E 2014-to beršeske amandmanura ando Kriminalo Zakono introducisarde e kriminale kriminale butja katar o nasulipe, kodo si Artiklo 319 – ‘Incitacia e nasulimasko, bi-lačhipnasko vaj na-toleranca pe nacionalne, rasistikane, religikane thaj aver diskriminaciake funda’.³⁸

Ande fundo, e investigacie pala kadala kriminalo naj len varesavo speciało statuso, maj but, von si kerde pe sa kodo drom sar e investigacie pala varesavo ordinarno kriminalo. Ko periodi dži ko 2020 berš, Prokurori tari Utarali Makedonia na ikergja statistike bašo krisaripe bašo bilačhipa thaj diskriminacia. Akava sito vi notirimo kotar o Konsilo e Evropako ano piri Analiza e Kolekcijaki e Datenci vash o Vorbaripe e Xramosaripasko thaj Kriminaliteti e Nasulipasko sar kotor e “Horizontalno Fasiliteti vash o Zapadno Balkani thaj Turkiya II 2019-2022”,

³⁶ <https://kszd.mk/odluki-i-mislenja/>.

³⁷ Kriminalo Zakono (Oficijalno Gazeta e Republika Makedonia No. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/95, 113 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 41/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 215/25 97/17, thaj 248/18; thaj I Oficijalno Gazeta e Republika Utarali Makedonia No. 36/23, thaj 188/23).

³⁸ Zakono savo paruel thaj pherel e Kriminalo Zakono (Oficijalno Gazeta e Republika Makedonia No. 27/2014).

“Promocia e diverzitetesko thaj egalitetesko ani Utarali Makedonia”³⁹, savo phenel “Ando sa kodo vaxt, o beršesqo raporto e Publikane Prokuroresqo and-i Utarali Makedonia vaš o berš 2020 na si les jekh aver rig vaj varesavi dàta savi si phangli e xoliasa thaj e xoliako kriminaloča, kodolesq, e khedine dàte na si disagreguime katar o xoliako kriminalo, xoliako vakeripe, diskriminàcia thaj na inkliste aver partikularno vulnerabilne kategorije e manušenqe vaj e karakterurenqe e relevantne themesqe”. Numaj ando 2021-to berš, sas kerdo jekh paruvipen ande kodo kaj jekh aver kolumna sas thovdi and-o Beršesqo Raporto vaš o kriminalo činavipen savo si ramosardo and-o Artiklo 319 – ‘Incitacia e xoli, bi-lačhipen vaj na-toleranca pe nacionalne, rasistikane, religikane thaj aver diskriminaciake funda’.⁴⁰ Ano periodi mashkar o bersh 2021 thaj 2023, Prokurori e Utarali Makedoniaki registeringya 19 raportime manusha pe save sine dende 4 krisi thaj 6 krisi.⁴¹

Palal o šerdipen e informàciaqo thaj o treningo e policiaqo te šaj te astarel thaj te kerel efektivo investigàcia, o Ministèro vaš e Androne Butà del treningurà vaš te identifikisarel pes thaj te marel pes mamuj o xoli.⁴² Sar si pe 2020-to beršesko Raporto pal-e kriminalitetura e hatjarimaske kerdo katar o Helsinki Komiteto vaš e Manuškane Hakaja sar kotor e Projektoqo “Suporto e Utarale Makedoniaqe and-o Anglipe e Zakonosqo thaj e Manuškane Hakaja”, savo si finansikane suportirime katar i OSCE-esqi Misia and-o Skopje, and-o periodo maškar o 2015 thaj o 2016, maj but deše 2000 oficerura policiaqe treningo te identifikuin pes e kriminalitetura e xoliake.

³⁹ <https://rm.coe.int/data-collection-analysis-on-hate-speech-nm-mkd/1680a9485b>

⁴⁰ <https://jorm.gov.mk/godishen-za-rabotata-na-javnite-obvinitelstva-vo-2021-godina/>.

⁴¹ Ibid.

⁴² <https://mvr.gov.mk/vest/24918>.

17) Te siguril pes kaj naj bi-kastipe e manušenqe save keren diskriminaciake vaj violentne aktura, maškar aver, te lel pes sigo thaj efektivo investigacia thaj punitivno akcia katar e policia.

O numero e raportirime kriminalitetosko so si dino kotar e romane individue ko periodi mashkar 2020 thaj 2023 achola but cikno komparativno e totalno numerosa e raportiribaskoro. Kodo si, katar e 101 raportura save sas kerde ko 2021⁴³, 7 sas thodine katar e Roma; kotar e 89 raportura kerde ko 2022⁴⁴, numa 2 sas registrime katar e Roma; thaj ko 2023,⁴⁵ kotar o sasto 302 raportia, 12 sine kerdine taro Roma.

Kana kerel pe lafi vash e investigacie thaj akcie e policiake ano kazura e diskriminaciake mamuj e Roma, sine buteder kazura ano nakhlo vahti vash segregacia thaj rasistikano profiliribe kotar e policia vash te na mukhen e “hohavne azilantura” te mukhen e granice e Republika Makedoniake (ko odova vaxt). Kotar o introdukcija e liberalizaciaki e vizaki thaj dži ko 2016. berš, si kerdini politika vash rasistikano profiliribe e themutnengo kotar e Republika Makedonia (ko odova vaxt). Palal i analiza e raporturenqi kerdini katar o FRONTEX, o Amerikako Biro vash Demokracia, Manushikane Hakaja thaj Buti, thaj o Evropako Konsilo, karing 20.000 Roma sas irisardine palpale katar e themesqe granicake nakhavimata ži k-o 2014-to berš. Palal o šukar barjardo trendo kadale cifraqo and-e berša, si sigurno te gindil pes ke karing 25.000 Romane individuura sas te aven irisardine palpale katar e

⁴³ <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2022/03/Godisen-izvestaj-2021.pdf>

⁴⁴ <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2023/05/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD-%D0%98%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98-2022.pdf>

⁴⁵ <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2024/05/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%D1%D1%82%D0%B0%D1%98-%D0%BD%D0%B0-%D0%9A%D0%A1%D0%97%D0%94-%D0%B7%D0%B0-2023-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%D0%D0%D0%D0%D0%dp%dp>.

themesqe granice ži k-o agor e beršesqo 2016. E organizacie katar o civilo societeto lije seriozno kava problemo pe godova kaj kerel pes diskriminacia numaj mamuj e Romane manuša, godova so von dine krisaripe te astaren pes diskriminacia. Angluno verdikto sas dino ando grundosko civilno krisi ando Skopje, kaj arakhlas diskriminacia pe grundo pe etniciteto. Ko akava periodi sine inicirime desave krisakere kazura, so majbut resljarda te ovel kerdini diskriminacia. Vi te sas kerdo o kazusosko zakono, varesave krisarimata save na resle te arakhen diskriminacia agorisarde anglal e Evropaki Kris vash e Manushikane Hakaja, sar so si o kazuso *“Dzeladin mamuj Republika Makedonia No. 43440/15”*, thaj o nevo lil *“Memedova thaj aver No. 42429/16”*⁴⁶, kote so o Evropako Krisi vash Manushikane Hakaja arakhlja diskriminacia.⁴⁷

Odova sine angleder e Decizia tari Konstitucionalno kris tari Utarali Makedonia U.br. 189/2012 taro 25 juni 2014. berš, kote so čhinavgja o Artiklo 37 Paragrafo 1 Punkto 6 thaj Artiklo 38 Paragrafo 4 taro Zakoni bašo dromaripnaske dokumentia e dizutnenge tari Republika Makedonia. O Konstitucionalo Krisi abolisardas kadala provizie save sas introducime katar o Zakono savo paravel thaj pherel o Zakono pal-e Dokumenturā vaš o Phiripen le Themutnenge la Republikaqi Makedonia (and-i kodoja vrāma) (I Oficialo Gazeta la Republikaqi Makedoniaqi No. 135/2011), and-o kodo so von phende kaj le themutne save sas avri čhudine vaj irisajle andar aver them, trebulas te aven čhivde dokumenturā vaš jekh periodo vaš o phiripen jekhe beršesqo.⁴⁸ O Konstitucionalo Krisi dikhlja kaj kadala provizie si kontra-konstitucionalo soske, palal o gindo e Krisesko, te šaj jekh them te kerel restrikcije pe pesko citizento ande posesia e validno phirutne dokumentosko katar lesko čačipe, kodo si katar lesko slobodo te mukhel pesko them, trubun te

aven seriozno thaj eksepcionale cirkumstance, sar so si sikadine ando Artiklo 27 katar e Konstitucia. I restrikcija savi si phangli, vi te si kerdini katar o zakono, si but bari thaj biproporcionalo thaj našti te perel telal e dozvolime limitacie kadale hakajeske katar o Artiklo 27 Paragrafo 3 katar i Konstitucia. Pala kadala resa, o Tribunalo arakhlja kaj e kontestime provizie kotar o Artiklo 37 Paragrafo 1 Punkto 6 thaj Artiklo 38 Paragrafo 4 kotar o Zakono vash e Dokumentura e Phiravipnaske e Citizentonge si kontra o Artiklo 27 kotar e Konstitucia.⁴⁹ Akala restriktivno provizie sine, fakti, kerdine soske o them mangla te restriktirinel o hakaj e phirutnengo e akharde *“xoxavde azilantenge”*, kotar o majbaro numero sine Roma, themutne e Republika Makedonijakere (ko odova vakti).⁵⁰

18) Te kerel pes maj lokhes o akceso karing e justicia e Romenqe thaj e Sintongenqe manušenqe prekal e mesure sar juridikano ažutipen thaj o dinipe e informaciaqo ano-i rromani čhib.

O Zakono katar o 2019-to berš pal-o Bilovengo Juristikano Ažutipen kerdas but maj lokho o akceso k-i justicia vaš e marginalizirime grupe manušenqe save si phangle kadale zakonosa. Vaš te kerel pes o bipokinipesko juristikano ažutipen maj aksesibilo sa e dizutnenge, čerdilo jekh publikani kampanja and-o fremo e projèktosqo *“Suporto vaš o maj lačo akceso k-o maj učho kvaliteto bipokinipesko juristikano ažutipen and-i Utarali Makedonia”* and-o čhinavipen e informaciaqe materiālenqo vaš o bipokinipesko juristikano ažutipen and-i rromani čhib. Akava proekti sine kotor e programesko *“Horizontalno Faciliteti vash Zapadno Balkani thaj Turkiya II 2019-2022”*, sar yekhuno projekti e Evropaki Uniako thaj Evropako Konsilo, thaj implementirimo kotar o Konsilo Evropako⁵¹.

⁴⁶ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-228661%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-228661%22]}).

⁴⁷ <https://epi.org.mk/post/12618>.

⁴⁸ Zakono savo paravel thaj pherel o Kanono palo phirutne dokumentura e dizutnengo tari Republika Makedonia, I Oficijalno Gazeta tari Republika Makedonia No. 135/2011.

⁴⁹ Decizia katar Konstitucionalo kris tari Republika Utarali Makedonia U.br. 189/2012 taro 25 Juni 2014. berš.

⁵⁰ Intervju o Oliver Mitov, NGO aktivisto thaj eksperto pe romane puchimata, kerda ko 29.08.2024.

⁵¹ <https://www.coe.int/mk/web/skopje/-/helping-roma-community-in-north-macedonia-to-access-free-legal-aid-services>.

19) Te lel pe sama ko sa o napia thaj programe i situacija e Romane thaj Sinti džuvlengiri, kola si butvar viktimija thaj ki etnikani vi geneder diskriminacija.

E Romane džuvlja ki Utarali Makedonia si jekh taro majmarginalizirime thaj vulnerabilno grupe so si ekspozime ki kontinuirimi diskriminacia. Akaja diskriminacia si kerdini upral duj funda: jekhto si i pozicia e džuvljengi upral o gender, a dujto si etniciteto, sar membrura e romane komunitetosko.

Vaš te nakhaven pes e stereotipă thaj e predrasude pal-e rromane žene thaj te lačharen pes lenqi pozicia, o Nacionalno Akciono Plano vaš i Protekcia, Promocia thaj Exerciso e Manuš Kane Hakajengo e Romane džuvljengo thaj Čhavorrenqo 2022-2024⁵² sas adoptuime ando 2021. Sar kotor katar kava Akciono Plano, 38 aktivitetura si dikhlina ande šov diferentne segmentura: 1. Butivar ekonomikani independenca e Romane džuvljengi, 2. Te del pes kondicie pala agorisardipe e formalno edukaciako pala e Romane džuvlja thaj čhaja, 3. Lačhardi efektivno protekcia e Romane džuvljengi mamuj svako forma katar gender-bazirime violencia thaj domestikani violencia, te vazdel pes maj lačo akceso pe domestikani violencia 4. Zurardo lejba than dži o nijamija baš i Romane džuvlja, 5. Barjardo akceso pe sastipasko arakhipe e Romane džuvljengo, thaj 6. Barjardo participacija ando publikano thaj politikano dživdipe thaj kultivacia katar lideripe maškar Romane džuvlja.⁵³ Sar so si i implementacia kadale Akciaqe Planosqi, na sas dino jekh finansiàlo fremo vaš i implementacia e aktiviteturenqi, so kerel jekh direkto riziko vaš lesqi implementacia. Ji akana, i intenziteta e implementaciaqi kadale aktiviteturenqi sas but tikni, sosqe na si nisave finansikane resurse save sas

alosarde vaš i implementacia e aktiviteturenqi save aven katar o Akciako Plano 2022-2024.⁵⁴

Dikhindo e mere save si kerde dži akana te lačharel pes o statuso e Romane džuvljengo thaj čhavorengo, maj efektivne sasa e mere save si ande relacia e edukaciasa thaj treningosa save si resle te lačharel pes o socialo thaj ekonomikano statuso e Romane džuvljengo thaj čhavorengo. Kadala mesure inkljen ande relacia e stipendijenca vi ande maškarutni thaj univerzitetoski edukacia, thaj, varekana, vi ande primarno edukacia.⁵⁵

Maj but, e butjarimaske mere vaš e Romane džuvlja thaj čhaja implementirime kotar e Bučarimasko Serviso e Utarali Makedonijake kerde efekto upral olengero socijalno thaj ekonomikano statuso, odoleske lačhargja pe i pozicia e Romane džuvljengi sar ko Romano komuniteti thaj ko sasoinipe. Numa, panda isi zorale predrasude thaj stereotipia bašo Romane džuvlja thaj čhaja sar kotor taro stereotipia thaj predrasude tari romani komuniteta ko sa o socijalno segmentia ki Utarali Makedonia.⁵⁶

Bizo odova, direktno diskriminacia si panda prezentirime ano dende sastipaskere servisura e Romane džuvljenge thaj čhajange, bizi dikhipe e themesko angažmano te kerel buti akaja situacia dendo bazikane sastipaskere servisura. Name, sar so si elaboratirimo telal, o Ministeriumi bašo Sastipa, ko nekobor okazie kergja zumavipe te del primarno sastipasko ginekologo ki majbari romani komuniteta, Shuto Orizari, thaj palo but vahti, o primarno sastipasko ginekologo sine po agor alocirime te kerel buti ki akaja komuna. Akava sito numay yekh tikno paso vash te nakhavelpe o pucipe vash na-egalutno akceso vash sastipasko servisi, kova o them sito obligime te del ano yekhune kondicie savore peske dizutnenge.

⁵² https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/N%D0%90P_za%20zastita%20promocija%20i%20ispolnuvanje%20%20na%20cov.%20prava%20na%20zenite%20i%20devoj%20%20Romki%2015.03.2022.pdf

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Intervju e Nesime Salioska, NGO aktivisti thaj eksperti vash romane puchipya, kergya pe 29.08.2024.

⁵⁵ Intervju e Arabela Iljaz, Senior Asociatorka vash Primarno Edukacia, Merita Mustafi, thaj Suzana Shabanovska, Koordinatorica vash Roma Educational Mediators Program, kerdo ano 26.08.2024.

⁵⁶ Intervju e Nesime Salioska, NGO aktivisti thaj eksperti vash romane puchipya, kergya pe 29.08.2024.

II Policia

27) Te keren pes treningoske programura po drom te kerel pes prevencia pala but zor thaj te vazdel pes o džanglipe thaj respekto pala manuškane čačipa.

Utarali Makedonia si anglal bari kritika katar e maškarthemutni komuniteta vash o kerdo buteder zorako hasnipe katar e policiake oficerura, dikhliño sar phagipe katar o Evropako Krisi vash Manushikane Hakaja. Ande kazura “*Jashar v. Purani Jugoslavikani Republika Makedonia*”,⁵⁷ “*Dzeladinov v. Purani Jugoslavikani Republika Makedonia*”,⁵⁸ “*Hajrulahu v. Purani Jugoslavikani Republika Makedonia*”, o Evropako Krisi dikhlija o hasnipe e but zorako katar e policiake oficerura ande specifična kazura thaj arakhlja jekh phagipe e Artiklosko 3 katar e Evropaki Konvencia pala Manušikane Hakaja. Maj but, ande relacia kadale specifikuime kazurenca, sas konkludirime kaj o them na kerdas efektívno investigacia te sikavel kadala phagimata thaj te sankcionil e kriminalcura.⁵⁹

57 JASAR v. _THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA_.pdf; <https://biroescp.gov.mk/пресуди-и-одлуки-на-рм/јашар-против-република-македонија/>

58 DZELADINOV AND OTHERS v. “THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA”; <https://biroescp.gov.mk/wp-content/uploads/2016/12/ЏЕЛАДИНОВ-И-ДРУГИ-ПРОТИВ-РЕПУБЛИКА-МАКЕДОНИЈА.pdf>

59 HAJRULAHU v. “THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA”; <https://biroescp.gov.mk/wp-content/uploads/2016/12/ХАЈРУЛАХУ-ПРОТИВ-РЕПУБЛИКА-МАКЕДОНИЈА-Пресуда.pdf>

Ko 2019 berś, o Geneva Centro vaś o Sekuritaki Sektoreşqi Governacia (DCAF) kerdas jekh **Treningosko Manuàlo vaś i Integriteta e Policiaqi**, sar kotor katar o Programo vaś o vazdipen e Integritetosqo e Policiaqo (PIBP). DCAF kerel buti khetane e themenca, pe lengo mangipe te kerel, te implementiril thaj te evaluil projektura save si phangle te vazden e policiake force dži ko maj učo standardo e integritetosko thaj profesionalizmosko.⁶⁰ O Treningosko Manualo specialo sikavel o introdukcia e treningoske modulurenqi save inkliste separatno modulură pal-e: Policiaqo bilačo phiripen, Kontrola e kolegurenqi thaj Raportisaripen pal-o bilačo tretmano, Egaliteto e murśenqo thaj e žuvljenqo, Na-diskriminacia thaj Policiaqo integriteto. Akava manualo kamel te vazdel o profesionalizmo e policijakere ofiserengo prekal treningura thaj te promovirinel majbaro nivelo e respekto vash e manushikane slobode thaj hakaja sar vi personalno integriteto e individuengo ano vakti e policiake procedurengo.

Ando Ministeriumo pala Andrune Butja, Divizia pala Andrune Kontrola, Kriminalo Investigacia thaj Profesionalno Standardura si responsibilo te kerel buti e kazura pala policiako bilačo tretmano katar e membrura e policiake. Ministeriumi vash andrune butya adoptingya but dokumentya kola regulingyona o principya thaj akcie e policiake oficerengo, sar

60 https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_PIBP_Training%20Manual_MKD_2019_web.pdf.

so si o Programi vash zoralipe e integritetengo e policiako oficeryengo kotar o Ministeriumi vash Androne Butya.⁶¹ Divizia androne kontrolake for naj la specioalo treningo vaj regulacia kana si o pučipe pala reklamacie save si kerdine katar e membrura andar e romane komuniteta, thaj či inkerel specioalo statistika pe lende; maj but, si les jekh generalo drom karing sa e reklamantura ande relacia e policiake bilače tretmanosa.⁶² Akava drom si kerdo te vazdel pes o džanglipe e publikako vash o raportiribe e na-lače policiako; i Divizia e Androne Kontrolosqi utilizisardas lila thaj plakatură te sikavel i šajmata te del pes raporto pal-i korupcia, policiako bilačo phiripen thaj aver na-regularitetură, vi and-e policiace stacie vi and-e granicaqe nakhavimata.⁶³ Vash akava res, MoIA putargya ini 199 telefonesko linipe, kote shay te raportingyol sakova na-regulariteti kova sito phanglo e policiaki buti thaj tretmani. Telal e akanutne regule, o Divizia vash e Interno Kontrola trubul te kerel buti pe sakova raporto vash o bilačo tretmano e policiako. Divizia androne kontrolake kerela butjake raportura ande save prezentuin e aktivitetura kadale Diviziake pala pire kompetencie, sar vi statistika pala specifična kazura.⁶⁴

O Specializirime Jekhipe vash Prosekuripe e Kriminalno Kriminallesko kerdo kotar Individue save silen Policiake Zora thaj Membroa e Phandipasko Policiako sine kerdo, sar kotor

e Bazikane Prokuroresko vash Prosekuripe e Organizirime Kriminalitetoskoro thaj Korupciako, e ciljosa te arakhelpe prevencija thaj te marelpe e ilegalune akcienar.⁶⁵

O MoIA adoptisarda jekh Integritetosko Plano thaj jekh Akciaqo Plano vaš te implementisarel o Integritetosko Plano 2023-2025, savo si gindisardo te avel jekhpreventivno instrumenti mamuj korupcia, sar so kamel te promovirinel thaj te zurarel integriteto, profesionalizmo, etika, sar vi aplikacia e moralne barvalipasko thaj profesionalno standardengo⁶⁶. Ano mashkar, o amandmanura vash o Zakono vash e Policia thaj o Zakono vash e Androne Butya, introducisarde o obligatorikano integritetosko test, savo akana si ano agorutno stadiumo e gatisaripnasko angleder te ovel formalno implementirimo, vash o materialno thaj finansikane implikacie e sistemasko vash e policiake oficerura.⁶⁷

Numay, bizo sa akala aktivitetiya, ano piro 2023. bershesko Raporti vash Progreso vash Utarali Makedonia, Evropaki Komisia lela nota kay “Registriringyola kazuya e diskriminaciake thaj policiaki brutalitetiya pe baza e romane etniciteteski, may but mamuy terne Roma, qhavore thaj Roma ano phanlipe”.⁶⁸

⁶¹ https://mvr.gov.mk/Upload/Editor_Upload//Програма%20за%20полициски%20интеритет.pdf.

⁶² Intervju e Igor Arsovski, purano asistent ministro ano Divizia vash andruni kontrola, kriminalo investigacia thaj profesionalno standardia e ministeriako vash androne butya, thaj e Danica Dimitrovska, sherutni inspektorka vash publikuno zakono thaj òrdino thaj prevencia ano kotor vash publikuno zakono thaj òrdino thaj prevencia e departamentesko vash generalo policiaki divizia vash na-formisardi policia Biro vash Publiko Siguripe, kerdo ko 12.08.2024.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ <https://mvr.gov.mk/page/sektor-za-vnatreshna-kontrola>.

⁶⁵ <https://jorm.gov.mk/osnovno-javno-obvinitelstvo-za-gonen/>.

⁶⁶ https://mvr.gov.mk/Upload/Editor_Upload/Plan%20za%20integritet%202023-2025/Plan%20za%20integritet%20MVR%2023-25_04_06_2023_MKD_web.pdf.

⁶⁷ Intervju e Igor Arsovski, purano asistent ministro ano Divizia vash andruni kontrola, kriminalo investigacia thaj profesionalno standardia e ministeriako vash androne butya, thaj e Danica Dimitrovska, sherutni inspektorka vash publikuno zakono thaj òrdino thaj prevencia ano kotor vash publikuno zakono thaj òrdino thaj prevencia e departamentesko vash generalo policiaki divizia vash na-formisardi policia Biro vash Publiko Siguripe, kerdo ko 12.08.2024.

⁶⁸ <https://www.sep.gov.mk/post/?id=5657>.

28) Politikaqo barjaripe: (1) te lačharen pes e relacie maškar e rromane thaj e sinte komunitetura thaj i policia, kadja te na avel e policiaqo nasulipen thaj e violenca mamuj e rroma thaj e sinte; thaj (2) te lačharen o pativipen thaj o pativipen anθ-i policia maškar e rroma thaj e sintura.

Vash te siguringyol yekh siguruno ambienti thaj lokheripe thaj may lokhe akses o vash policia vash o jivdipya e Komunako Shuto Orizari, ano 2019. bersh putargyape yekhto drom Shuto Orizari Policiaki Sekcia, sar ekstenzia e Stanicaki Čair, sar kotor e konceptesko "Policiako Sluzhipe e Dizutnenge".⁶⁹ I Shuto Orizari Policiaki Sekcija si šerutni kotar jekh Romano Policiako šefo kotar o majanglal⁷⁰, so si jekh pozitivno paso te anel e policia majpaše e romane manushenca ande majbari romani komuniteta ande Utarali Makedonia. Si te ovel pegindo kajo Inspektori vash Publiko Zakono thaj Ordino thaj Prevencija, savo kerel buti ano Shuto Orizari Policiako Sekcija, khelel aktivno rola vash prevencija. Oj si džuvli taro romano etnikano fundo so isi la but berša eksperienca ki buti e romane komunitetaja ko Shuto Orizari.

I Shuto Orizari Policiaki Sekcija luvudil jekh barabar etnikani reprezentacia mashkar pire aktivno policijakere oficerija, kote so 1/3 Roma, 1/3 Makedonia thaj 1/3 Albancura. Isi potencijalno riziko taro drastično tiknjaripe taro numero taro romane butjarne sebepi taro avutno penzioniribe taro romane policijakere oficeria ko avutne nekobor berša.⁷¹

Policiake oficerya tari Shuto Orizari Policiaki Sekciya sikavde kay manglape te intenzivininenpe o aktivitetiya vash vazdipe e sensibilizaciako vash

romani inkluzia vash te nakhaven o stereotipy vash o romano komuniteti.

Interesno si kaj e Shuto Orizari Policiaki Sekcia si alosardi sar jekh kotar o thana kote ka kerolpe fingerprinting e bidokumentirime manushengo e intencijasa te kerelpe direktno kontakti thaj komunikacia e bidokumentirime manushencar.

29) Te keren pes politike thaj procedure po drom te siguril pes efektivno policiako responso pala rasno motivime violencia mamuj e Roma thaj e Sinti manusha.

Ano nakhlo vahti, Utarali Makedonia khetane e mashkarthemutne partneryencar, kergya pashe vash te vazdel o gndipe e policiake oficeryengo vash sar te pindžaren o nasul vakaripe thaj diskriminaciako tretmano, sar so si ramosardo ano Punktya 16 thaj 27 (Treningsko Manuali vash Policiaki Integriteti). Numaj, akala aktivitetura si ciknjarde dži ko nivelo e treningsko e policiake oficerengo.

Na si mehanizmura, sar standardo operativne procedure, te kerel pes prevencia thaj maripe mamuj e rasistikane motivime violencia.

30) Te dikhel pes o pharipe maškar e maškarthemutne standardura pala policia thaj akanutne nacionalne praktike, ande konsultacia e nacionalne policiake zorasa, NGO-enca thaj e reprezentanturenca katar e Romane thaj Sinti komunitetura.

Vaš te lačharen pes e relacie maškar i policia thaj i rromani komuniteta, reprezententura katar i Shuto Orizari Policiaki Sekcia konstanto keren komunikacia e fundone thaj maškarune školença save si and-i teritoria e Komunaki Shuto Orizari. I informaciaqi šerutnipen e siklōvnenqe and-i fundone škola thaj e siklōvne and-i maškarutni škola kerel pes and-i

⁶⁹ <https://mvr.gov.mk/vest/9391>.

⁷⁰ Intervju e Kiro Gračanski, šefo e policiako kotar Šuto Orizari Policiaki Sekcija, thaj Imirzat Selim, Inspektori vash Publiko Ordino thaj Pačiv thaj Prevencija ki Sekcija Šuto Orizari Policiaki, kerdo ko 15.08.2024.

⁷¹ Ibid.

jekh alosardi grupa 30 čavorrenqi, save maj dur den i informàcia pesqe amalenqe. O ulavipe e informaciako kerel pe pe romani čhib, thaj vi pe makedonikani čhib ako ki grupa si sikle/studentia taro albansko komuniteti.⁷²E romane civilno organizacie isi len seriozno drom savo si specijalno žutipe ki buti e policiaki ko Shuto Orizari.

Policiaki aktiviteta ano fundone thaj maškarutne škole ano Shuto Orizari sito kotor taro preventivno aktivitetia planirime ko MoIA niveli resardo te kerel pe prevencia taro nasul vakeribe, bullying thaj manuškani trafika.

MoIA sine kotor e Intersektoralune Protokolesko vash Tretmano e Ulicake Chavorengo kotar o bersh 2022, kote ov lela aktivuno rola khetane e Ministria vash Socialuno Politika, Demografia thaj Ternipe, Ministria vash Edukacia thaj Sciencia, Ministria vash Sastipe, sar ini e civilune societatesko sektori thaj lokaluno korkoro-governipe. Prekal akava Protokoli o kompetentune institucie kamen te keren jekhutno intersektoralno drom te ažutin, te den dumo thaj te arakhen e čhaven save si pe droma thaj saven naj griža.⁷³

31) Kaj trubul, thaj ande paše partneripe e maškarthemutne organizaciencia thaj e Romane NGO-enca, keren elaboracia pala politikane mothovimata, kodesura pala phiripe, praktikane žutimaske manualura thaj treningoske programura.

Ano 2023 bersh, ano ko-operacia e OSCE Misiako ano Skopje, MoIA implementingya o projekti “Policia thaj Roma – Efektivuno Policipe vash Manushikane Hakayengo Reklamacie”, kova implementingyola ano trin stadiumya ano bersh 2023. Ani angluni

etazha sine trenirimi e treneryengo, ano kova 22 policiake oficerya sine trenirime sar trenerya. I dujto faza inkludisardas treningoske aktivitetura vaš 312 policiake oficerura, 243 vaj 78% sas murša thaj 69 vaj 22% sas žene, kerde katar e trenirime trenerura and-e jekh totalo 13 treningosqe sesie. I trinto aktiviteta involvirisarda jekh agorutno kruglo stol kote so sas summarime e konkluzie e treningonge. Interesno si te dikhel pes kaj, bi te dikhel pes kaj sas akharde reprezentantura katar o Ministeriumo vash Sastipe, Ministeriumo vash Edukacia thaj Sikavipe, thaj Ministeriumo vash Buti thaj Socialno Politika, akala institucie nashti te len kotor ano akala eventia.⁷⁴Kamipe kadale projèktosqo si te baröl o patživipen e rromane khedinaqo and-i policia thaj te prindžarel pes i policia e rromane khedinaça kadā kaj te nakhaven pes e stereotipurā save si len e policiace butā karing i rroma.

32) Te zurarel pes e Romen thaj e Sinti te keren buti ande institucie save keren buti e zakonosa sar jekh sastipasko drom te vazden pes e toleranca thaj e diverziteto.

O institucie save kerena buti e zakonoske, sar so si o Ministeriumi bašo andrune bukja, Prokurori tari Utarali Makedonia, thaj o krisa, nane len nisave specialne mere te čhinaven o narodo te rodel buti ko akala institucie.

E terne Roma čače kamen te keren buti ani policia, numa našti te len than ko fundavno treningo e policiako.⁷⁵ Ko jekh, nane nisave droma te kerel pes prevencia šajipe te kerel pes bilačo hasnipe

⁷⁴ Intervju e Matthew Jones thaj Afrim Bajrami, OSCE Misi ko Skopje, kerdo ko 15.08.2024.

⁷⁵ Intervju e Kiro Gračanski, šefo e policiako kotar Šuto Orizari Policiaki Sekcija, thaj Imirzat Selim, Publikano Zakoni thaj Redo thaj Prevencijako Inspektori ki Shuto Orizari Policijaki Sekcija, kerdo ko 15.08.2024.

⁷² Ibid.

⁷³ [https://www.mts.gov.mk/content/pdf/publikacij_2022/деца%20на%20улица/Protocol%20\[%20Book%20\]%20MKD%20-%20WEB.pdf](https://www.mts.gov.mk/content/pdf/publikacij_2022/деца%20на%20улица/Protocol%20[%20Book%20]%20MKD%20-%20WEB.pdf).

e aplikaciake procedurako pala kandidatura pala policiake oficerura katar individue katar aver etnikane komunitetura save phenen kaj si Roma numaj te astaren maj lokhes andre ande fundavno treningo.⁷⁶

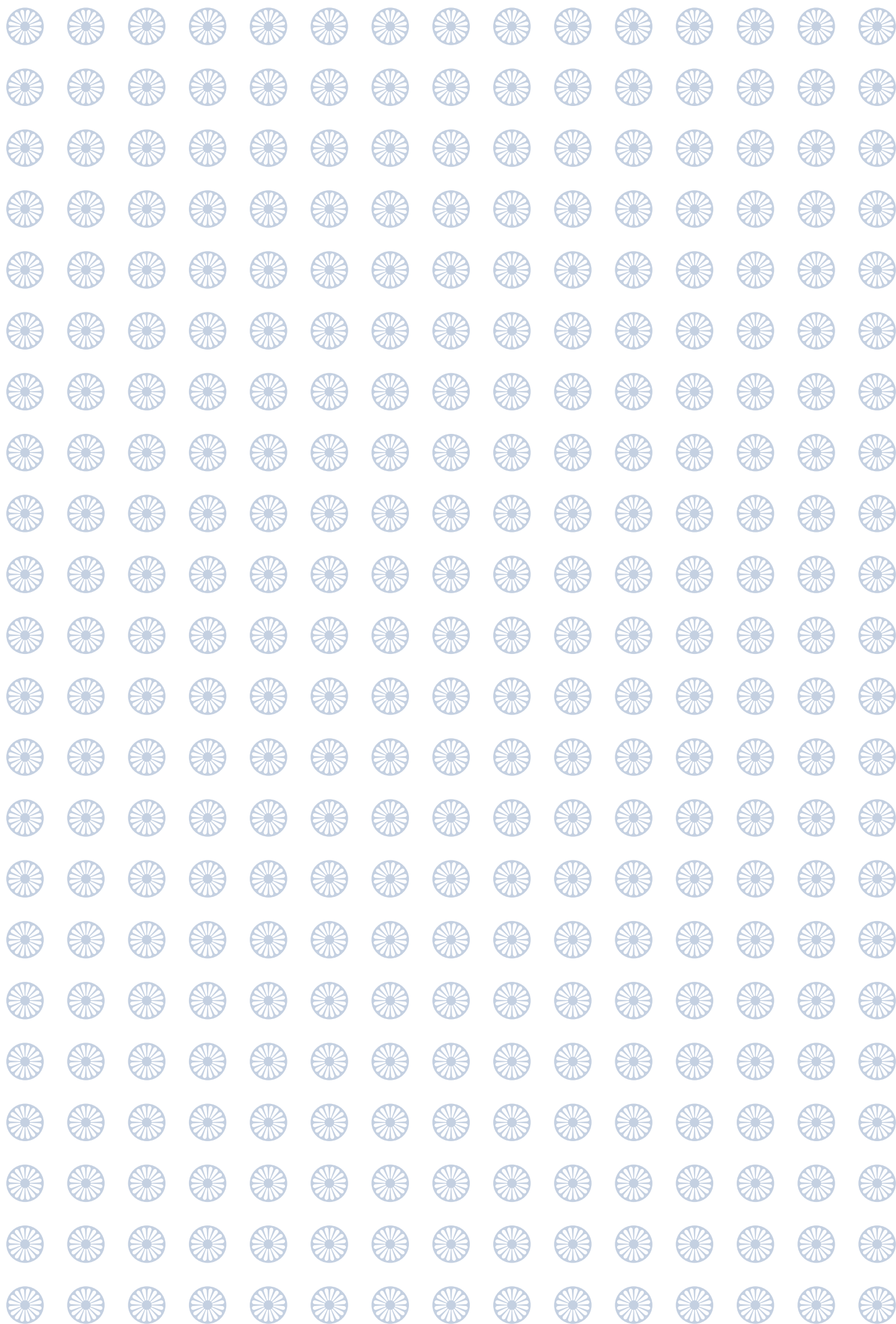
I tikni reprezentacia e Romenqi dikhel pes vi andar o fakto specifikuime ando Punkto 26 kadale Raportosoqo, pal-o savo o gin e Romane individuenqo anθ-i policiaci zor, sar vi and-o Prokuroro thaj and-e krisā ni maj barōl; ande fakto, kadi sifra sas stagnirime, jekh tikno trendo tele. Name, ko agorutne 5 berša, kotor taro romane individue save kerena buti ko MoLA ačhilo ko 0,6% taro sasto numero e butjarnengo, so si buteder taro 4 droma majtikno taro kotor taro romano populacia ko sasto numero e dizutnengo ki Utarali Makedonia. E situacia si but maj chorri ando Försäkringskassan kaj feri 4 romane individura len buchi, ale e situacia si ekcera maj lashi ande krisi, kaj si 22 romane individura ande buchi. O fundono problemo si kaj naj aktivno mere ni vash na-manadžerikane ni menadžerikane pozicije. Maj dur, naj varesavi mesura te ažutil te astarel pes jekh selekciako proceso e Romane individuengo sar krisara vaj publikane prokurora, vi te si Romane advokatura save si kvalifikuime te keren kadala funkcie. Ko periodi maškar o 2015 dži ko 2018 berš, jekh romani džuvli advokatka kergja aplikàcia baši pozicia sar krisari, numa ko agor na sine alosardi taro Judicijako konsilo.

An i Utarali Makedonia isi numa jekh romano sudipe, ko fundavno krisi taro Gostivar, numa nane ni jekh romano prokurori. Ande lumia kaj o jekhutno drom ande krisura thaj publikane prokurorengo

ofiso si prekal e Akademia pala e krisura thaj publikane prokurora, si kerdine speciale kvote pala e komunitetura save naj maj but. Ko anglune 7 generacie, sine numa 2 Roma aplikantia, numa odola na sine kandidatia odoleske so na resle te len o dosta poeni ko admisiako egzameno.⁷⁷

76 Intervju e Igor Arsovski, purano asistento ministro ano Divizia vash Andruno Kontrolo, Kriminalno Investigacie thaj Profesionalno Standardura e Ministeriesko vash Androne Butya, thaj e Danica Dimitrovska, sherutni inspektorka vash Publiko Zakono thaj Ordino thaj Prevenciya ano Unit vash Publiko Zakono thaj Ordino thaj Prevenciya e Departamentesko vash Policiaki Kompetenca vash Generalno Divizia vash Policia Biformime vash e Publikani Sekuritato, kerdo ko 12.08.2024.

77 Intervju e Nataša Gaber Damjanovska, direktorka e Akademijake vash e krisara thaj e publikane prokurora, kerdo ko 25.06.2024.

III Mass Media

36) Te kerel pes informacia thaj te vazdel pes o džanglipe e dikhimasa te kerel pes kontra e predrasude thaj e negative stereotipura pala e Roma thaj e Sinti manuša.

Informaciake kampanje te tiknjaren o predrasude thaj o negativno stereotipia upral o Romano narodo nane but buderi ki Utarali Makedonia. Kadi forma e kampanjaki si but tikno organizuime katar e themeske autoritetura. Palune vrama, e aktivitetura te vazden o džanglipe intenzivirinen pes sar rezultato katar ververutne projektura katar e donatorura prekal save e civilno societatosko organizacie save keren buti pala e Romane čačipa organizuisarde kampanje, kamen te lačharen o hačaripe maškar e etnikane komunitetura thaj kade te nakhaven pes e predrasude thaj e stereotipura mamuj e Romane manuša.

I kampanja “SI DOSTA” kotar o Konsilo e Evropako⁷⁸ reslo maj baro ande relacia pala lesko avridipe; akava sine jekh khetanipesko projèkto kerdo e Evropaki Komisiaça, kerdo maškar o 2006 thaj o 2019, anglal and-e thema and-o Zapadno Balkan thaj maj palal sas čhudino and-e sa e thema andar o Konsilo e Evropako. 29 thema so si membrura anda Europakonsilo line than ande kadi kampanja. Primarno cilura kadale kampanjake sas: maripe

mamuj e stereotipura thaj negativno predrasude mamuj e Roma; maripe kontra o anticiganizmo sar kotor katar anti-rasizmo thaj anti-diskriminacijake politike/mesura; vazdindo o prinžaripen pal-i rromani kultūra, čhib thaj història.

Ano rami e kampanyako “SI DOSTA” ani Utarali Makedonia, ulavgyola promociake materialya vash te anel e kultura, qhib thaj historia e romane manushengi may pashe e yavere komunitetyencar, sa akava resya vash te reslol o predrasude thaj o stereotipia.

Kana si o lafi bašo buhljaripe e romane kulturako, o Ministeriumi bašo Kultura na sine dosta investirimo ko projektia bašo romano kultura. Name, but cikne projektura palo barjaripe e rromane kulturako si finansirime telal o beršesko finansirimasko programo katar o Ministeriumo pala Kultura. O paluno si vi andar e aplikaciaki procedura, kerdini elektronikane, thaj kadava šaj te kerel problem o vaš e individue save kamen te keren aplikàcia vaš e projèkturà vaš o vazdipen e rromane kulturaqo. Ani aver rig, Ministeriumi vash Kultura dende bidosta fondya vash te suportinen akala proyektya, vay te mothavgyol kay o sume kola siton dende na resle pherdo mangipya vash implementipe e projektesko aktivitetengo. Numaj, si inicijative andar o Ministeriumo pala Kultura save si vi ažutime katar maškarthemutne organizacie te vazden o ažutipe pala projektura pala barjaripe e rromane kulturako.⁷⁹

⁷⁸ <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/dosta-campaign#:~:text=Dosta%20means%20%22enough%22%20in%20a,deep%2Drooted%20prejudices%20and%20stereotypes.>

⁷⁹ Intervju e Makedonka Koceva, Ministeriumo vash Kultura thaj Turizmo, kerdo ko 11.07.2024.

37) Po drom te barjarel pes i sloboda e mothovipnaski, te inkurajil pes e treningura e Romane thaj Sintonge žurnalistonge thaj lengo butjaripe ande medijake thana ande godova te kerel pes maj lačo akses pe medije pala e Roma thaj e Sinti manuša.

Ando 2011-to berš, Makedoniako Instituto pala Medije, khetane e Tranzicijenca⁸⁰, o Romano Informaciako Centro, o Mediako Centro Sarajevo, thaj i Novi Sadsko Šurnalistikani škola, realizuisarde o projekt "Roma Manuša and-o Dikhipen e Publikosqo", savo kamelas te vazdel o mediolo šerutno e rromane komuniteturenqo and-e kadala thema. Sar kotor taro akava proekti sine trenirimo 6 žurnalistia tari Republika Makedonia (ko odova vakti), dopaš olendar sine Roma, kola, palo treningo, lije kotor ko aktivitetija so rezultirinena ko jekh regionalno web rig www.tocak.org dedikuime pale romane pučhimata, sar vi jekh radiosko programo pala o romano narodo ande Bosnia thaj Hercegovina.

Ko akava vakti, na sine konzistentno akcia jali politika vash o Romano angazhipe ano žurnalistika. Mamuj godova, lengo involviribe an i akaja profesia si dikhlino, specijalno ko dikhibe e raportiribaske pučibaja save si phangle e situacija e Romenge ki Utarali Makedonia.

Ando bersh 2020 las e civilno organizacia Romaversitas te del avri jek elektronicno zurnalo kaj bushol 'Roma Index'. O res kadale mediumosko si te informišil, te edukinel thaj te lošarel e ginavnen pale pučhimata katar o sakodiveseskoro trajo, phangle e edukacijasa, ternimata, romano identiteto, thaj akanutne teme thaj problemura save si angla o societeto. Intencia katar o 'Roma Index' si te informišil pale sukcesutne paramiče thaj manuša, thaj vi te gatisarel individue pala involviripe ando

⁸⁰ Updates from Sarajevo: Conference and New Project Kickoff – Transitions

proceso keripe publikane politikako, vi pe lokalno vi pe nacionalno nivelo.⁸¹

Pe teritorija tari Utarali Makedonia isi numa duj lokalno/regionalno televizija thaj jekh radio stanica so emitirinena programia ki romani čhib. Kotor o 1994 berš, dujto kanali tari makedonikani nacionalno televizija an i limitirimi vrjamako programi kerela pe romani čhib, sar ini ko trinto kanali tari makedonikani nacionalno radio stanica – o MRT 3 Serviso⁸². Ekh privatno televiziaki stanica savi regularno sikavel programura pe romani čhib si i purano Shutel TV, nevo anav sar B1 TV ko 2021. Dži ko 2014 berš, i BTR Televizijaki stanica⁸³ sas vi emituime programura pe duj čhiba romane vi pe makedonikani čhib; vov numaj xasarda peski licenca te kerel emisija ko 2014 berš.

38) Te zuraren e medije te sikaven pozitivne aspektura thaj te prezentuin jekh balansirime portreto pala e Romengo trajo, te na keren stereotipura pala e Roma thaj Sinti thaj te na keren tenzije maškar verver etnikane grupe. Organizirinen krugle mesale maškar e medijakere reprezentantura thaj e romane thaj sinturenge reprezentantura te promovirinen akava objektivno.

Sa i publikacia taro elektronsko žurnalo 'Roma Index'.⁸⁴, pašal e edukacia, informacia thaj lošalipen, i Romaversitas rodel vi te prezentisarel avtoren, kolumnisturen, analitikurā thaj aver pindžarde manušen save si len rromano fundo, so si jekh afirmativo drom te nakhaven pes e stereotipurā mamuj e rroma, thaj ažutil te khetanes angažisaren pes and-o vazdipen e publikane politikenqo vaš te lačharen pes i situacija e rromenqi and-i lenqi

⁸¹ https://issuu.com/romaversitas/docs/roma_index_8.

⁸² <https://marketing365.mk/makedonski-radio-stanici/>.

⁸³ <https://avmu.mk/wp-content/uploads/2018/11/Студија-за-утврдување-на-состојбите-на-регионалниот-и-локалниот-ТВ-пазар....pdf>.

⁸⁴ Ibid.

inkluzia and-e sa e sociàlo procesurà and-i Utarali Makedonia.

Trujal sa akava, o antiziganizmo thaj o xolimasko vakeribe si panda buteder, specijalno mamuj o Roma, so anglunes dikhel pe ko socialne medije thaj ko Internet. Odova sikavela pe ini analiza “Romane Konteksturya ano Makedoniake Medie – Diskriminacia, Xramosaripesko Vakeripe thaj Antiziganizmo”, sar kotor e projektesko “Analiza – Mediaki Alfabetizaciya thaj Nasul Vakeripe mashkar Terne Manusha”⁸⁵, implementirimo kotar o Medijako Edukaciako Centro – 24 Vakti. I analiza sikavdàs ke “76% e respondenturenqe patàn ke e web portalurà, utilizindos posturà thaj komentàrurà pe socialo mèdie, redukisarde e publikane debàturà numaj k-i denigracia thaj insulturà”.⁸⁶

Kapitulo IV katar o Akciako Plano – Socio-ekonomikane pučhimata

I. Kher thaj živdipnaske kondicie

43) Introdudirin mehanizmura thaj institucionalne procedure te klarifikuin e barvalipaskere hakaja, te resovlirinen e pučipa pala o barvalipe thaj te regulizirin pe juristikano statuso e Romengo thaj e Sintu manušengo savenqe legalite si inke te resolve (egz., romane mahale bi hakajengo te landulin vaj save naj andre ande e urbane planirimasko barjaripe maj baro lokaliteto; e familije thaj e khera bi legale thanesko ande bešipnaske thana kote e manuša trajin de tele besle de facto but bersha).

E adopciasa e Zakonosqi pal-o Tretmano e Ilegalno Kerde Kherenqo⁸⁷ando 2011-to berš, sas kerdo

⁸⁵ <https://issuu.com/salimemed/docs/>

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Zakono palo tretmano e nalegalno kerdine kherengo (Oficijalno Gazeta e Republika Makedonia No. 23/11).

zumavipen te lačharen pes e problemurà e nalegalne strukturenqe and-i teritoria e Republika Makedoniaqi (and-i kodoja vràma). Akava procesi e legalizaciako” mukhlja baro gendo taro Romane manuša save so silen ilegalno kerdine strukture te oven len legalizirime. Kotar olesko čhinavipe ko marti 2011 berš dži ko 2023 berš, o Zakono reslja te del o manglo rezultati, so si evidentno kotar o numero e legalizirime strukturengo ki sasti Utarali Makedonia. Specifično, o Zakono ažutisarda te legalizirinen pes ilegalno kerdine khera ko 2016 berš.⁸⁸Palal o 2019-to beršesqo Socialo Mapipen, sar rezultato e legalizàciaqo, 49% e ilegalno kerde strukturenqe savenqe sas dino jekh mangipen pal-i legalizàcia sas legalizirime; 17% sas pending, kana 29% na sas legalizirime, kote so o maj baro procento e ilegalno kerdine kherengo sas registrimo ki Bitola (67%), Vinica (59%), Kumanovo (53%), Kavadarci (44%), Strumica (40%), Kichevo (38%) thaj Shuto Orizari (22%).⁸⁹

Ano yek intervju e sheruneya e Komunako Shuto Orizari, mothavgyola kay procesi e “legalizaciako” ano teritori akale komunako shay te konsideringyol sar agorisardo, thaj numay o rezultatya e disputime strukturengo siton ji akana.⁹⁰Jekh similarno konkluzia vash statusi e legalizaciako e nalegalune kerdine kherengo dende kotar o rajo Ibrahim Ibrahimi, Koordinator vash Lokaluno Ekonomikano Barjaripe ani Komuna Shuto Orizari.⁹¹

O procesi taro legaliziribe e romane kherengo sasa suportirimo taro mikro-kreditiribe taro Habitat

⁸⁸ <https://360stepeni.mk/vo-makedonija-dosega-se-legalizirani-rechisi-300-000-divogradbi/>.

⁸⁹ https://mtsp.gov.mk/content/pdf/dokumenti/2019/Final%20Social%20mapping%20report_English.pdf.

⁹⁰ Intervju e g. Kurto Duduš, šerutno e komunako Shuto Orizari, kerdo ko 27.06.2024.

⁹¹ Intervju e g. Ibrahim Ibrahimi, Koordinator vaš Lokalno Ekonomikano Barjaripe, Komuna Shuto Orizari, kerdo ko 27.06.2024.

Makedonia⁹², savi si jekh bi-profitoski organizacia, kotor katar o globalno Habitat for Humanity networko, dedikuime te del šukar, lače thaj šukar khera solucie e famiienge saven si tikno inkòsto thaj trajin ande čororipe, bi te dikhel pes lenqi etnikani, gender thaj religiaki afliacia.⁹³ I kreditoski linia sas kerdini katar o Horizonti Foundation for Economic Development.

44) Te involvirinen e Romen thaj e Sinti ando dizajno e kherengo politikako, sar vi ando keripe, rehabilitacia thaj/vaj arakhipe e publikane kherengo projekteurengo save si kerdine te den lenge lačhipe. Sigurisarel pes kaj e kherakere projektura na vazden etnikani thaj/vaj rasistikani segregacia.

Kher si jekh taro šerutne problemia so arakhen pe o Roma an i Utarali Makedonia. I Strategija vaš inkluzia e rromenqi 2023-2030 si la jekh specialo kotor vaš o bešipen savo si krujal vaš te lačharel pes i situacia e rromenqi, maj anglal katar jekh manušíkani rig.

Ko pučipe e bešipnaskoro, o Gavermento tari Utarali Makedonia, an o rako e strategikane dokumentengo, dende finansiripe baši infrastruktura an o romane bešipnaske thana te šaj te sigurinen pes o bazikane dživdipaskere kondicie an o vakerde beshipaske thana. O atunči Ministeriumo palo Transporto thaj Komunikacija delas jekh specialno finansijako suportosko programo pala e komune save inčaren e Romane bešipnaske thana pala bučaripe katar bazaki infrastruktura. Palo publikirimo anketipe ko 2021. berš, Ministeriumi bašo Lokalno korkorroortuipe alokergja 3.000.000 denaria sar finansijsko suport o bašo socijalno inkluzia e Romengi ko 15 komune, dende maškar 103.887 denarija dži ko 648.567 denarija.⁹⁴

Ko 2023. berš, Ministeriumi baši Transporti thaj Komunikacija alokergja 20.000.000 denaria bašo

projektia infrastrukturake, taro fondia dende bašo implementiribe e Strategija tari inkluzia e Romenge 2022-2030.⁹⁵

O Roma pobuter lenape ano keripe e politikako vash o khera, prekal o Ministri bizo Portfolio kova lela sama vash o Romane pucipa, o Konsilieri vash o Romane pucipa e sherune ministrosko e Utarale Makedoniako, o Nacionaluno Koordinipesko Organ vash Implementipe e Romane Strategiako thaj yavera. Numa, o nivelo taro olengero angažmano si panda relativno tikno, ko dikhiba taro direktno participacia taro Roma ki Utarali Makedonia. Akava si notirime kotar e organizacie kotar o civilno societeto thaj kotar e maškarthemutne organizacie. Namely ko 2020 bersh o Nacionalno Romano Centrum vazdingyaa Publiko Politikako Dokumento – I Situacia e Romane Džuvljengi ki Utarali Makedonia kotar i Perspektiva Implementiaciaki Konvencia bašo Eliminacia sa e Formengi e Diskriminaciake mamuj e Džuvljija (CEDAW), jekh taro šerutne rekomodacie savestar vakerel kaj “Trubuj te zuraren pe o kapacitetia e lokalno korkorroortuimaske te barjaren pe e romane, save bazirime pe lokalno politika, ano evidenca o than e bešipnaskoro, ka delpe specifikune mere save si resle ekskluzivno e Romane džuvljange thaj čhajake Lokalne dokumentia trubun te oven dizajnirime thaj implementirime ko kolaboracia e nacionalne autoritetencar, lokalno autoritetencar, civilno amalipaskere organizaciencar thaj e suportosa taro privatno sektori i participacia e Romane džuvljengi ko procesia te kerel pe thaj te implementirinel pe relevantno lokalno politike.⁹⁶

Ko nakhle 8 berša, i Evropaki Unia implementirinela projektia prekal o IPA instrumenti so dela khera e socijalno bibahtale individuenge, maškar lende vi e Roma, bašo save si alocirime 4.500.000 €. Name, akala proyektya realiziingyona ano 6 komune, angleder ano Veles thaj Shuto Orizari sar kotor

⁹² <https://faktor.mk/130-romski-semejstva-dobija-zaem-za-legalizacija-na-domovite-vo-prilep>.

⁹³ <http://habitat.org.mk/mkd/rhprogram.html>.

⁹⁴ <https://mls.gov.mk/images/files/Dogovori%20za%2015%20opltini.doc>.

⁹⁵ <https://mtc.gov.mk/media/files/2023/Budzet%20na%20MTV%202023.pdf>.

⁹⁶ <https://www.nationalromacentrum.org/mk/wp-content/uploads/dok-pol-domuvanje-3.pdf>.

e IPA 2 ano 2017 bersh, a palo odova sar kotor e IPA 19 ini ano Komune Bitola, Prilep, Kichevo thaj Shtip. Komune thaj civilune organizacie siton odola kola kerena aplikipe vash akala proyektya vash te sigurinen sastipasko efekti thaj rezultatya, sar ini vash te den suporti thaj angazhipe vash te reslol o pucipe e bi kherengo. Sar kotor taro akala proektia, dende suporti e individuenge te "legalizirinen" olengere ilegalno kerdine khera, sar ini te renovirinen partikularno strukture, thaj te vazden neve khera thaj te instalirinen infrastruktura ano akala komune te sigurinen stabilno thaj siguruno jivdipaskere kondicie. Sar forma e kontinuitetesko, akala proyektya, kola ka agorinen ano oktobri 2024. bersh, ka len yekh may dur finansikune suportya kotar e Delegacia e Evropaki Uniaki prekal IPA 2025-2030 ano kotor e 5.000.000 €, kova ka del solucie vash skurto, mashkaruno thaj lungo vahtisko kher vash o manusha bi kherengo ani Utarali Makedonia.⁹⁷

45) Te dikhel pes e šaipe te garantuil pes kreditura pala e thema save si ande relacia save šaj aven disponibile katar maškarmutne organizacie thaj finansikane institucie pala projektura pala khera save si cikne lovenca.

Socijalno bešipe bašo romano amalipa an i Utarali Makedonia si finansirime prekal ververutne programia. O bazikano socialo bešimasko programo vaš e Roma si implementisardo prekal o Kherengo Projekto vaš e Socialo Vulnerabilne Grupe – F/P 1674 (2009), savo sikavelas te kerel pes thaj te del pes jekh totalno 1.754 apartmanura ande 32 bešimaske khera ande 26 forura pe teritoria e Republika Makedoniaki (pe vrama). Ano periodi mashkar o bersh 2009 dji ko 2013 bersh kerde thaj alosarde 559 apartmania ano 11 khera ano 10 foria.⁹⁸ O 2024-to beršesqo programo vaš o vazdipen, bikinipen thaj arakhipnasqo than e bešipnasko save si len i

Utarali Makedonia, sikavel kaj 26 objekturā save si len 1,160 apartmanurā si kerde and-o periodo maškar o 2009 thaj o 2025 sar kotor e Programosqo vaš o vazdipen e apartmanurenqo vaš e manuša and-e socialo thaj rizikuime grupe. Numay, ano piro Raporti vash Progresi 2021 bersh vash Utarali Makedonia, Evropaki Komisia lela pe janipe kay o budjetiske fondya kola dende vash Romane khera na sine kotorleutne⁹⁹. Numay, ano piro 2021 bershesko Raporti vash Progresi e Utarali Makedoniako, EU Komisia lela pe janipe kay o budjetiske fondya kola siton dende vash o khera e Romengo na sine pherdo vastime.¹⁰⁰

Sar direktno ažutipe tari Evropaki Unia, duj grant projektia bašo Romano bešipe thaj socijalno inkluzija si implementirime telal Akcijako Programo IPA 2017 "EU Suporto baši Edukacia, Buti thaj Socijalno Politika".

Numa, o numero taro socijalno khera so si alocirime e Romenge si but cikno. And-o dikhipen pal-o labāripen e masurenqo pal-o sociālo bešipen andar i rromani populacia, e dāte save si line katar o Ministèro vaš o Transporto vaš o periodo maškar o 2014-to thaj o 2016-to berš sikaven kaj, andar o sasto gin e 111 alosarde sociālo apartmanurenqo, numaj pandž apartmanurā sas dine manušenqe save si len rromani etnia.¹⁰¹ Ko agor e akcesesko ko socijalno bešipe dži ko agor taro 2016. berš, totalno 118 apartmania sine dende e romane familienge. Kotar o angluno kotor e beršesko 2017 dži ko 2021 berš, na sine alosaripe e socialno kherengo.¹⁰²

⁹⁹ <https://www.sep.gov.mk/data/file/Pregovori/North-Macedonia-Report-2021-%D0%9C%D0%9A2.pdf>.

¹⁰⁰ O 2024-to beršesqo programo vaš o vazdipen, bikinipen thaj arakhipnasqo than e bešipnasko save si ande rig e Republikai Utarali Makedonia, Oficialo Gazeta e RM No. 29/2024 katar o 08.02.2024.

¹⁰¹ <https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/Анализа-на-јавните-политики-за-правата-на-ромите-во-Република-Македонија.pdf>.

¹⁰² <https://www.mts.gov.mk/content/pdf/2022/Strategija%20za%20inkluzija%20na%20Romite%202022-2030%2003-02-2022%20finalna%20verzija.pdf>.

⁹⁷ Intervju e Nafi Sarachini, Delegacia e Evropaki Uniaki, kerdo ko 18.09.2024.

⁹⁸ https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/08/Romi_Analiza_Helsinki.pdf.

46) Te promovirinen opcia pala ko-operativno bešipnaske sxeme pala romane komunitetura thaj te den lače treningura pala inkeripe gasave objektorengo.

Ande Utarali Makedonia naj kooperativno khera. Ande Skopje, Bitola, Strumica thaj Struga si centrura pala bi kherengo.¹⁰³ Ando 2018-berš puterdas o paluno kher bi kherengo ando Vizbegovo pasha Skopje, kote beshle 96 bi kherengo manush kaj but anda lende si rom. Kadala centrura si telal e jurisdikcija katar o Ministeriumo pala Socialno Politika, Demografia thaj Terne. Palo odova, Lolo Trushul tari Utarali Makedonia putargja piro kher bi kherengo ano Momin Potok pashe Skopje.¹⁰⁴

Palal e informacie katar o Ministèro vaš Socialo Politika, Demografia thaj Ternimata (anθ-i vràma, o Ministèro vaš Buti thaj Socialo Politika), ži k-o Decembro 2023, 15 famìlie ačhile bi-thanutne – 88 manuša, 29 phure thaj 59 čhave, telal i jurisdikcia e MLSP-esqi, save ačhile akomodime and-o temporàro Vizvousing Vizvogo. Profesionalcura katar e SWC-ura, MLSP thaj 2 romane civilne organizacie keren buti kadale individuenca. Kotar akala temporarno akomodirime individue, 4 manuša si temporarno butjarne (1 manuš si angažirimo sar konstrukciako butjarno, 2 manuša sar higienistia, thaj 1 manuš ko dujto vastengo biznisi).

¹⁰³ <https://www.slobodnaevropa.mk/a/koj-ce-griji-za-bezdomnite-lica-/31589246.html>.

¹⁰⁴ https://www.mtsp.gov.mk/mart-2020-ns_article-mtsp-punktovite-za-bezdomni-lica-funkcioniraat-vo-sorabotka-so-crven-krst-se-delat-zashtitni-maski-i-nspk.

I. Bibučaripe thaj ekonomikane problemura

48) Te promovirinen majbari reprezentacia e kvalifikuime Romengi thaj Sinturengi ando publikano sektoro thaj administracia.

Ano genipe e 2021 beršesko, 49.104 džene sine registririme sar Roma ki Utarali Makedonia, olendar 46.433 sine bešutne, jali 2,53% taro sasto populacia. Dikhindoj e date kotar o cenzuso taro 2021 berš thaj o obligacie e Governmentoskere sar so si pe Ustav tari Ustavni Makedonia bašo jekhutno reprezentiribe sa e etnikane komunitetengo ko publikune institucie, avela so o Roma ki Utarali Makedonia si potikno reprezentirimo. Name, prekal o date taro Ofiso e Ombudspersoneskoro thaj kotar o Ministeriumi baši Informaciaki Societeta thaj Administracia, o procento taro Roma so kerena buti an i publikani administracia an o periodo maškar 2012 thaj 2023 si maškar 1,1% dži ko 1,5%,¹⁰⁵ savo si ando averčhando si duvar maj cikno katar o numero e Romengo ande sasti populacija ande Utarali Makedonia, bazirime pe geripe katar 2021-to berš.

Prekal o Statistika taro Ombudspersonesko Čačutno Reprezentacia, o numero taro Roma so kerena buti an i publikani administracia an i Utarali Makedonia si maškar 1.363 an o 2012 berš dži ko 1.672 an o 2015 berš thaj 1.640 an o 2016. Ano akava periodi o numero e alosarde thaj alosarde manušengo taro rromano fundo sine ko mashkar 8 katar 20 ando 2012, 15 ando 2014 zi kaj 19 ando 2016.¹⁰⁶

I 1,5% reprezentacia e Romane manušenqi savi si butjarni an-i publikani administracia, čačes, areslās o ciljo savo sas dino and-o NAP 2016-2020 so si pašal o butāripen, kaj i butāripen e Romane

¹⁰⁵ https://ombudsman.mk/Почетна/Годишни_извештаи.aspx.

¹⁰⁶ Ibid.

manušenqo and-o 2020-to berś si 1,4% and-i themutni administracia, thaj 0,96% and-e jekhimata e lokalone korkorroortuimaske.¹⁰⁷

Bizo te resel pes o reslipa e Romane Strategiako 2014-2020, i Strategia vash e Romani Inkluzia 2023-2030 thovel vi strategikane butjarne objektivura, kodolesqe piro Strategikano Cil 1 – ‘Te vazdel pes o butjaripe e Romengo ani Utarali Makedonia’, savo dela jekh Specifiko Indikatori (SI – 1) Po butjaripe e publikako thaj themesko administracia’, kasko suksesosko indikatoro si formulime sar ‘maj cerra 2.6% ka oven butjarne ande themesko thaj publikano administracia dži ko 2030’.¹⁰⁸

Numaj, o politikano angažmano pala jekhutni reprezentacia e na-majorutne etnikane komuniteturengo ande publikani administracia naj majbaro problemo ande Utarali Makedonia; maj but, o fundamentalo problemo si o pharipe kerdo maškar o privatno thaj o publikano sektoro ande relacia e lovenca. Sar vakarel e Romni Mabera Kamberi, šerutni e Sektoreško vash Koordinacia thaj Tehnikano Ažutipe e Ministresko ano Ministeriumi vash Socialno Politika, Demografia thaj Ternipe, bukyake thana ano publikuno sektori kerdile may but may atraktivune vash romane terne vash o sebepi kay siton tikne love vash pozicie e startune nivelesko ano butyaripe e publikune administraciako. Sar vakarel e rajni Kamberi, akava nane numa e romane manušenje, majbut, sa jekh problemo si sa e ternenge.¹⁰⁹

¹⁰⁷ <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/Strategija%20za%20inkluzija%20na%20Romite%202022-2030%2003-02-2022%20finalna%20verzija.pdf>.

¹⁰⁸ <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/Strategija%20za%20inkluzija%20na%20Romite%202022-2030%2003-02-2022%20finalna%20verzija.pdf>.

¹⁰⁹ Intervju e Rromnjasa Mabera Kamberi, Sherutni e Sektoreško vash Koordinacia thaj Tehnikano Ažutipen e Ministresqo anθ-o Ministèro vaś Socialo Politika, Demografia thaj Ternimata, kerdo ko 24.06.2024.

Ko nakhlo periodi na sine akharipa bašo organizirimo specializirime treningo bašo bibučarne Roma save kamen te keren buti ki publikani administracia, thaj vi ki lokalno administracia. E manuša save keren buti ande publikani administracia si maj anglal individue save astarde formalo, maškarutno vaj univerzitetu edukacia.

49) Keren treningoske programura te gatisaren cikne reprezentirime grupe sar so si e Roma thaj e Sinti pala buti ande lokalno publikani administracia thaj aver thana, thaj te keren pes politike te den zor pala buti kodolenge save agorin kadala programura sar civilne butjarne.

Ko nakhlo periodi na sine akharipa bašo organizirimo specializirime treningo bašo bibučarne Roma save kamen te keren buti ki publikani administracia, thaj vi ki lokalno administracia. E manuša save keren buti ande publikani administracia si maj anglal individue save astarde formalo edukacia, maškarutni vaj universitetaki edukacia.

50) Nevo dikhipe e impaktosko katar subvencionirime butjarimaske programura, specioalo fokusirime pe lenge edukaciake komponente, te siguril pes kaj kadala ka kamen te vazden e konkurencia e Romengi thaj e Sintongi po marketo e butjako.

Agencia vash o Servisi vash Buti, sar ekh kompetentno institucia te monitorinel thaj te regulinel o marketi e butyako, ano palune bersha introduciringya solidune programya thaj mere vash te inkurajingyol o butyaripe, specialune fokusingya pe informaciako diseminacia, mentoripe, grantya vash korkoro-butyaripe etc.

I Agencia kerda jekh subvencionirimi shema vash butikeripe, kodolesqe, o Serviso vaś e Aktivacia vaś e Bibutārne Roma thaj aver Individuā save si and-o riziko vaś i sociào ekskluzia, prekal savi sas čhudini

jekh networko e rromane mentorenqo, thaj vi and-e programură bazirime and-e maškarthemutne eksperiencură (o programo Acceder).¹¹⁰ Akava serviso sas kerdo sar kotor katar o UNDP, MLSP thaj ESA projekto – Kreiripe e butjako vash savore – suportirime katar e Švajcarsko Agencia vash o Barjaripe thaj Kooperacia (SDC).¹¹¹

Totalno 2.008 individue sine phanle kotar o Aktiviribasko Servisi vash Bibutjarne Roma thaj Aver Individue ko Riziko taro Socialno Ekskluzia, kotar save 972 (48%) sas džuvlja thaj 657 (33%) sas terne manuša telal o 29. 2.545 manuša, maj but Roma, sas informiše bašo akava serviso, thaj e 2.008 manuša save sas ande serviso (972 džuvlja thaj 657 terne manuša) pherde jekh anketa te šaj te den jekh profilo thaj palo odova te šaj te oven evaluirime olengere kapaciteta profesionalno. Nesave kotar e participantura – 107 manuša sas involvirime ano aktivno butjarimasko meripe, thaj 359 manuša sas po agor butjarne. Kadi mesura sas shutini pe bibuchiake rom thaj pe manush so si ande socialno rizika.

Ko 2023 berš, i Agència xramosardas kontraktură 2,001 manušenθar, anθar save, 23 kontraktură sas e manušenθar saven si disabiliteto, thaj 9 manuša (2 andar save sas terne manuša telal 29 berša) saven sas len grantosqo suport sar dodatno butāripen and-e firmi registrime kaθar e manuša saven si disabiliteto. Taro 2.003 individue 46 si Roma.¹¹²

I Agencija vash o Servisi vash Buti ini implementingya o projekti “Aktivipe e Vulnerabilune Grupengo ano marketi e butyako” sar kotor e projektesko IPA. Totalno numero e manušengo save keren buti telal akava meripe si 124, thaj taro odola, sar kotor taro

proekti IPA thaj telal o Operativno Plani taro 2022 berš, 9 individue si Roma.¹¹³

O teljardipe e bučaripasko e Romengo si ko agorutne 5 berša. Name, ko 2020 berš raportirinde pe 14.396 bibučarne Roma, taro lende 7.116 sine murša thaj 7.280 džuvlja, a ko 30.06.2024 sine totalno 10.527 bibučarne Roma, taro lende 5.090 sine murša thaj 5.437 džuvlja.¹¹⁴

51) Te keren pes politike thaj programura, ande save si profesionale treningura, te lačharel pes e bikinimaske džanglimata thaj butjarimasko than e Romengo thaj e Sintongo, speciało e ternenge thaj e džuvljengo.

Ande palune 10 bersh kerdas o Arbetsförmedlingen jekh setto aktivni medecini khaj o gindo si te vazdel pe opre e buchi e romenge thaj e manushenge so si ande rizika. Name, ano 2014. bersh, Agencia implementingya yekh pilot programi vash butikeripe e membryengo e romane komunitetesko kola siton aktivune rodlarne vash buti, kote sine 4 pilot komune: Shuto Orizari, Tetovo, Kumanovo thaj Prilep. Trenerura thaj mentorura sas andre ande kado pilot programo save pala kodo resle 777 manushen ande relacia pala e Agenciake aktivne mere, katar save 302 manusha sikade maj dur intereso, thaj 124 anda lende line than ande varesave aktivitetura te lačharen pengi socialo pozicia. Sar rezultato hasnisarde 43 manush e aktivni mesura, 6 line buchi ando privatno sektoro thaj 75 manush parude pesko statuso khatar pasivno pe aktivne buciake rhoditora ande Arbetsförmedlingen.¹¹⁵ Ko jekh berš kerdilo jekh motivaciako video bašo Romane bučaripe thaj sikado pe UNDP-esko web rig.¹¹⁶

¹¹⁰ The Acceder travels abroad. New project in North Macedonia - Fundación Secretariado Gitano

¹¹¹ <https://av.gov.mk/godishni-izveshtai.nspix>.

¹¹² Ibid.

¹¹³ <https://av.gov.mk/godishni-izveshtai.nspix>.

¹¹⁴ <https://av.gov.mk/pregled-na-evidentirani-nevraboteni-lica-spored-nacionalna-pripadnost.nspix>.

¹¹⁵ <https://av.gov.mk/content/Извештај%20на%20ABPM%202014.pdf>.

¹¹⁶ Ibid.

Ko 2018. berš i Agencia alosargja specialno budžeti bašo aktiviripe e bibučarne Romengo taro 2017. beršeske biužime budžeteske love, ko kotor taro 1.575.000 denaria.¹¹⁷

Ande palune 5 bersh, mashkar o bersh 2019 thaj 2023, 2 241 rom line hasna katar e aktivni buchiake mesura katar o Arbetsförmedlingens programura.¹¹⁸ Evropaki Komisiako Raporti vash Progreso vash Utarali Makedonia vash 2021, 2022 thaj 2023 bersh specifikingyola kay o numero e Romengo kola vastingyona aktivune butyake mere ano 2020 bersh sito 241 kotar o totaluno 6.303¹¹⁹; kote so ko 2021, o numero sine 589 ja 5.2% taro sa e beneficentura thaj ko 2022, 969 Roma lije kotor ano sxema Ternengo Garancijako, savo si majbaro meripe savo kerel buti e ternenge bibučaripnasa, 148 olendar po agor sine butjarne.¹²⁰

52) Adoptirinen pes sociale politike save zuraren e insentivura te roden buti, sar sastipasko drom te na avel dependencia pe sociale beneficie.

Te lela pe ko godi o oficijalno statistike taro Bučaripasko Serviso savo si phanglo e butjaripaske marketosa, lokheste dikhel pe kaj o numero taro bibutjarne Roma čhina vel pe. Numay, kotar o ofisionalune informacie kola siton, nashti te ovel klaro konkluzia vay akava trendi sito rezultati e aktivune measurengo kola Raipe e Utarutne Makedoniako implementingyola vash te tiknyarel o bibučaripe, mashkar lende vi o bibučaripe e Romengo, vay sito sebepi e emigraciako e aktivune butyako avrial, ano rodlaripe e butyako. Vi kana kerel pe registracia ando Arbetsförmedlingen naj o etnicno grundo jekh fakto so shaj te avel verifikovano thaj

konfirmovano. Si but egzemplurā vaš e manuša save phenen ke si andar jekh aver etnikani komuniteta te šaj te len buti, dikhindoj kaj e butā and-i publikani administracia si alosarde palal o balanso e egalutne reprezentaciaqo.¹²¹ Vaš te nakhavel pes kadava zloupotreba pal-i deklaracia etnicitetosqi, arakhlās pes jekh solucia and-i fōrma e rromane informaciaqe centrurenqi thaj aver rromane civilo amalipasqe organizacienqe, save den certifikaturā te konfirmisaren pes e manušesqi afiliacia and-i rromani komuniteta. Akaja solucia si inkorporirimi thaj an i procedura e socialno bešipnaski bašo manuša tari Kategorija 5, ie Membroa tari Romani komuniteta ko socialno riziko, an i Romani Strategia tari Utarali Makedonia.¹²² Numay, ano intervju e Rromnjake Mabera Kamberi sherutni e Sektorsko vash Koordinipe thaj Tehnikano Azhutipe e Ministresko ano Ministeriumi vash Socialuni Politika, Demografia thaj Ternipe, sikavgyola kay akala zumavipya vash manipulaciya ji akana perzistinena kotar individue kola na siton membrya e Romane komunitetesko, numay duryarena deklaratingyona sar Roma numay vash te len bibutyaripe, te len subsibipe vay te roden socialuno buti bešipen, savo aver drom trebulas te avel dino jekhe manušesqe saven si rromane manusha.¹²³

¹¹⁷ <https://av.gov.mk/content/Dokumenti/Извештај%20на%20ABPCM%202018.pdf>.

¹¹⁸ <https://av.gov.mk/pregled-na-evidentirani-nevraboteni-lica-spored-nacionalna-pripadnost.nspix>.

¹¹⁹ <https://www.sep.gov.mk/data/file/Pregovori/North-Macedonia-Report-2021-%D0%9C%D0%9A2.pdf>.

¹²⁰ <https://www.sep.gov.mk/post/?id=5657>.

¹²¹ <https://www.fakulteti.mk/news/14022020/makedonci-stanuvale-albanci-i-turci-za-da-dobijat-rabota-vo-muzejot-vo-struga>.

¹²² <https://mtc.gov.mk/vesti/Oglas-za-raspredelba-na-sotsijalni-stanovi---Negotino>.

¹²³ Intervju e Rromnjasa Mabera Kamberi, Sherutni e Sektorsko vash Koordinacia thaj Tehnikano Azutipen e Ministresqo anθ-o Ministēro vaš Socialo Politika, Demografia thaj Ternimata, kerdo ko 24.06.2024.

I. Sastipasko zutipe

58) Te sigurinen pes kaj e Roma thaj e Sinti te avel len aksesio pe sastipaskere servisura pe jekh na-diskriminaciaki baza.

Ando kanuni palo sastipasko arakhipte, Utarali Makedonia dela sastipasko arakhipte prekal o principio e aksesibilitetosko: "Principi taro aksesibiliteti e sastipasko arakhipte kana delpe adekvatno sastipasko arakhibe e populaciake tari Utarali Makedonia, savi si geografikane, fizičko thaj ekonomikane aksesibilno, thaj specijalno, sastipasko arakhibe ko primarno nivelo".

Numaj, si varesave restrikcije vaš e manuša saven naj len personalo ID dokumenturā, numaj save si xramosarde and-o lil e bijandipnasqo. O proceso te del pes identitetosko dokumento si dosta tikno soske si bi lače utilizirime e amandmanura ando Zakono pala Civilno Registraciake Registracie thaj o Zakono pal-i Registracia e Permanentno thaj Temporarno Bešipnaski e Citizenenqi katar i policia savi si ande relacia e dromača sar von verifikuin e rezidencie e manušenqe save roden jekh identitetosqi karta.¹²⁴

O pučipe e primarno sastipasko zutipe si inke baro pharipe, sar so si ramome katar e organizacie katar o civilno societeto save keren buti ande publikano sastipasko zutipe. Ko 2022. Asociacia ESE kergya yekh anketa vash te dikhel o mangipya e ruralune thaj romane komunitetyengo vash o aksesio vash primarno sastipasko servisi kote lelape 941 respondentia, mashkar lende 503 zhene thaj 438 mursha, kotar o romane komunitetya ano akala komune: Shuto Orizari, Kumanovo, Delchevo thaj Vinica.¹²⁵ Prekal akava rodipe majbaro kotor tari

romani populacia silen sastipasko siguripte thaj silen registriribe ko primarno sastipasko zutipe, numa akava na značinel kaj čače len o primarno sastipasko zutipe so olen trubul. Name, 43% taro Roma kola silen mangipe taro sastipasko arakhibe našti te vizitinen pire registrime primarno sastipaskere sastipasko arakhipaja, dži kote ki Komuna Vinica, 96% taro Roma isilen jekh na reslo trubujipe bašo sastipaskere arakhibe taro olengere primarno sastipaskere sastipasko arakhibe. O problemo e primarno dentalno sastipasko si panda maj pharo, soske numa 68% taro Roma si registrime ko primarno dentalno sastipasko zutipe, thaj 55% taro Roma na resle te pheren olengere trubujimata bašo dandengo servisi. Akaja asocijacia vakerel vi kaj "O bešutne andar e ruralne thana arakhle bare finansikane bariere kana astaren sastipasqe servisurā, kaj jekh baro kotor e Romenqo našti te len dentalne servisurā, medicina, laboratorikane testurā thaj X-ray, sa kadja te pokinen penqe dromesqe činadimata thaj xasaren penqe butāqe divesa. Maj but, e fokus grupe save sas kerde and-i Pelagoniàlo Regiğiària kerde diskriminacia and-o sastipasqo tretmano thaj aver tretmano institucie".¹²⁶

Sastipasko arakhipte e romane džuvljengo, savo incarel vi o dende primarno ginekološko ažutipe, numaj parcijalno si sigurime, soske numaj 57,5% katar e romane džuvlja si registruime ko primarno ginekološko arakhibe. Kado procento variril katar jek komuna kaj kaver. Name, Romane džuvlja tari Vinica thaj Delchevo si, ko majbut kotor, registrime ko primarno sastipasko ginekologo (83% ko duj komune), dži kote o majtikno kotor e džuvljengo save si registririme ko primarno sastipasko ginekologo si ko Shuto Orizari (47,1%).¹²⁷

O Ministeriumi bašo Sastipe kerela pasura te del pe ginekologen ko komune kote so si romane

¹²⁴ Intervju e Sonja Mirakovska, MP ano Asamblea tari Utarali Makedonia, kerdo ko 02.10.2024

¹²⁵ https://esem.org.mk/wp-content/uploads/2024/05/Finalna-analiza_Romi_PZZ1.pdf.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

bešipnaske thana, prekal kofinansiribe taro doktorengo specializacijako treningo. Ani Komuna Shuto Orizari, ginekologo kova dela ginekološko servisi e romane džuvljenge taro Shuto Orizari si sigurimo palo lungo vahti, a numa sar kotor taro kofinancirime programi bašo specialistikane studije ki ginekologija.¹²⁸ Akana si Privatno Sastipasko than – Ginekologikani Praktika savi kerel buti ko Shuto Orizari, savi bibahtake si anglal jekh problemo phanglo e numerosa e registrime nasvalengo; o kapitacia savo lel akava medicinako furnitori zavisi kotar o numero e registrime nasvalengo, odolesqe so kerel riziko peski viabiliteta.¹²⁹

O “Me kamav te žanav” Ternengo Centro andar o HERA, savo si ki Shuto Orizari klinika, del sastipaskere servisura bi lovengo thaj konfidencialno. O centro del ginekološko zutipe thaj konsultacie, inkluzivno diagnoza thaj tretmano e infekcienqo save si transmisime seksualno. O centro vi del kontraktivno opcie. Maj but, von den konsilio pal-o planiripe e famìliaqo, prevencia e na-kamle bijavipnasqi, testura pal-e bijav, thaj ultrazvukoske egzàmenură.¹³⁰

59) Te vazdel pes o džanglipe pala e specifična trubujimata katar e Romane thaj Sinti populaciake maškar e sastipaskere personalura.

Sar kotor taro aktivitetija taro organizacije taro civilno societeti so kerena buti ko umal taro sastipaskere sastipa, sastipaskere butjarne si kontinuitetno

senzibilizirime bašo specifična trubujipa e Romenge ki Utarali Makedonia. Sar kotor e Projektesko “Paruvipe e Negativune Narativengo vash o Roma ano Sastipaskere Institucie” finansirimo kotar Fondacia Putardi Societeta Makedonia, ano 2018. bersh, Asociacia HERA kergya yekh specialuno treninguno manuali vash sastipaskere profesionalunya anavkerdo “Baripe e Komunikaciake Skillengo vash siguripe may shukarno kvaliteti e sastipaskere servisyengo ano Romane komunitetya”. Kadava Treningosko Manual inčarel trin modulura: Modulo 1 – Kulturake Karakteristike e Romane Populaciake ande Makedonia (pe kodi vrama); Modulo 2 – Komunikàciaqe Čaćimata vaš o Angažipen e Romane Manušenθar sar Fundo vaš o Provizipen e Sastipnasqo; thaj Modulo 3 – Kulturake Kompetence e Sastipaskere Butjarnenge thaj Asociirime. Kava Treningosko Manualo si kerdino andar Familijako Medicinako centro pe medicinako fakulteto ando Skopje, savo inčarda vi o Dr. Arif Pini, sastipasko profesionalco andar i romani komuniteta, savo kerda sa e materialura save si hasnime ando manualo te aven lačhe senzitivne.¹³¹

Kamipe akale Treningesko Manualesko si te familiarizirinel pe e sastipaskere butjarnenge e kulturake karakteristike e romane populaciake ki Utarali Makedonia te šaj te lačharel pe komunikacia thaj kooperacia maškar o sastipaskere butjarne thaj o romane individue sar beneficiarija taro sastipaskere servisura.

Maj but, i Open Society Foundation Macedonia suportisardas bute projèktenqe and-o 2019-to bers, and-o partneripen e VIDI VAKA-ča¹³², savesko res sas te ažutil te parovel pes e narativură pal-i

¹²⁸ Intervju e Sanja Sazdovska, Ministeriumo vash Sastipe, kerdo ko 27.07.2024.

¹²⁹ https://www.slobodnaevropa.mk/a/shuto-orizari-dobi-ginekolog-no-snemuva-pacientki-/32970453.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAAR2QGgK7WE3iRcF4tRz2X4T-g1-GdqdeZ1T0-BahEnBTszyMRssF1avj3XQ_aem_YosiWRelKhRs2HWOYKR1w

¹³⁰ HERA – Asociacia vaš Sastipasqi Edukacia thaj Rodipen – Facilitetură thaj Servisura – Nètvorko vaš Protekcia mamuj Diskriminacia (mzd.mk).

¹³¹ <https://hera.org.mk/wp-content/uploads/2018/04/Priracnik-za-zdravstveni-rabotnici-web.pdf>

¹³² Vidi Vaka – Prikazni što vredat [Now This – Stories Worth Sharing].

rromani komuniteta. I res kadale projektorenqi te arakhen jekh inovativno drom thaj te sigurinen, vizibiliteta e problemurenqi anθ-i rromani komuniteta, numaj vi e zumavimata kerde katar e civilo societetaqe organizacie te arakhen solucie kadale problemurenqe, specielo and-e sastipasqe thana.¹³³

Ano periodi mashkar Novembri 2018 thaj Novembri 2019. bersh, Nacionaluno Romano Centrum kotar o Kumanovo, ano partneripe e Symbiosis 12-eya, promoviringya o Rekomandipa thaj Rezultatyengo Almanak vash o proyeki "Paruvipe e Narativengo vash o Roma ano Sastipaskere Institucie" anavkerdo "Muro Sastipe Si Miro Hako".¹³⁴ Sar kotor taro akava proekti, o rekomodacie sine resle te kerel pe partneripe e ternencar te chinavel pe o stereotipia, predrasude thaj diskriminacia mamuj o Romano komuniteti ko sastipaskere objektia. Kadala rekomodacijake fremurja specijalno akcentirinen o treningo e ternengo ando civilno aktivizmo, participacija ande kreativne workshopura thaj workshopura ande romani historia, tradicie thaj kultura, sar vi involviripe e maskarutne medicinake skolake studenturenge thaj sastipaskere butjarnengo ande kadala aktivitetura.¹³⁵

60) Te kerel pes adreso pala baro incidenca pala nasvalimata thaj malnutricia maskar e romane komunitetura.

Ande romane komunitetura, inke si bari incidenca katar e nasvalimata save si rezultato katar o bi lacho

¹³³ <https://fosm.mk/current-project/grafichka-vest-zdravstveni-rabotnitsi-koi-gi-menuvaat-predrasudite-kon-romite/>.

¹³⁴ Rekomodacie thaj Rezultatura Almanako pala projekto "Paruvipe e Narativengo pala Roma ande Sastipaskere Institucije" "Miro Sastipe Si Miro Hakaj" - National Roma Centrum (nationalromacentrum.org).

¹³⁵ Ibid.

sastipasko arakhipe. Sar so sikavdam ko Punkto 58, o kotor e individuengo save si registruime ko primarno sastipasko arakhipe si but tikno ko disave komune kote so dzivdinena o Roma, e majtikne kotora, 43%, registririmo ko majbaro romano komuna, Shuto Orizari. Sar rezultato, e Roma si ando riziko frekvento nasvalimasko sebepi o bibucaripe vaj na-lacho tretmano lengere sastipaskere kondicijengo.

Kana si o lafi baso malnutricia, Angluni Studija baso Multidimensionalno Chavorengo chororipe ki Utarali Makedonia,¹³⁶ kerdo ko 2021 beris kotar o Finance Think - Economic Research & Policy Institute kotar o Skopje e UNICEF-esqe suportosa, phenel kaj "... similarno patrenura si kerde ko paluno indikatoro savo sikavel i malnutricia sar jekh antropometrikano bibaht telal duj standardo deviacie katar i referencaqi populacia. 10.64 procentura e chavorrenqe telal e berisa 55 si telal o vastnipe, si len maj tikno vastnipe, si len maj tikno vastnipe, vaj si len maj tikno vastnipe. procento zal zi ka 16,83 vas e romane chave."

61) Te inkurajinen e Romane thaj Sinti komuniteten te len generalo publikano sastipasko zutipe ano angluno stadiumo kotar:

(a) Te informisaren pes e Romen thaj e Sinte pala e disponibiliteta kadale servisurenqi thaj te phenen lenqe sar te utilizin len;

Prekal o "Romano Dekada", o Ministeriumi baso Sastipa, ki kooperacia e civilno societetakere sektorea, startuingja te realizuinel pe o projekti "Roma Sastipaskere Mediatorija" ano sastipasko sistemi tari Utarali Makedonia. Kadi aktiviteta, kodo si sastipaskere mediatora, si inke ande buci thaj keren buci ande sastipaskere centrura ande 8 komune. Sas 15 ko 2011, thaj ko 2024 o numero vazdas pes

¹³⁶ <https://www.financethink.mk/wp-content/uploads/2021/12/Multidimensional-child-poverty-MK.pdf>

ko 17¹³⁷. O romane sastipaskere medijatorja šaj direktno te informirinen e romane populacija bašo šajipa thaj aksesibiliteto taro sastipaskere servisura so isi len. Pala jekh raporto khatar Folkhälsoinstitutet ando bersh 2015 sikadzilas ke romane sastimaske mediatora dine opral 20 000 tjänster feri ande jekh bersh. Vi kaj o maj baro kotor katar e dende servisura, paše 18.300, si phangle e sastipasqe, e rromane sastipasqe mediatora ažutisarde e manušen te len personalo dokumenturā sar so si e bijandipnasqe lila thaj e ID-esqe karte, thaj dine e familienqe akceso k-i lovenqi sociālo ažutipen.¹³⁸

Prekal o medijatora, ola aktivno angažirinena pe thaj akompanirinen pe e romane individue kana trubul te vizitinen ververutne institucie, thaj kerena lačo kooperacia e komunenca, thaj anavkerindoj but misal kote o komune dende respodibilno thaj ažutisarde len kana šaj. Vi, sastipaskere medijatorja pakjaven kaj adekvatno phanden e sastipaskere objektia thaj sar trubul te keren buti e sastipaskere, ekonomikane, socijalne thaj edukaciake pučhimata e Romenge. E sastipaskere medijatora vakeren kaj von keren buti pire “korkore (sastipaskere siguripaske) karte vash čhavore, nasvale džuvlja, džuvljikano fertiliteti etc.”, odolesqe von šaj te arakhen statistike kobar manuša saven suportirinena ki jekh komuna.¹³⁹

Ko momenti, elaboratirimo sistemi bašo informiribasko ulavipe e romane manušenge si akana kerdo, sar prekal o romane sastipaskere medijatorija

thaj prekal o civilno societetosko organizacie sar so si HERA, Inicijativa bašo Shuto Orizari džuvljikane hakaja thaj aver.

Ko 2019 berš o Nacionalno Romano Centrum realizuisarda projekto “Paruvipe e Narativengo bašo Roma ko Sastipaskere Institucije” “Miro Sastipe Si Miro Hako”, savo sine finansijako suportirimo taro Open Society Foundation Macedonia. Ande kado projekto sas kerde trin edukaciake videora pa o chachipe pe sastipe thaj pa e importancia pe seksualno thaj reproduktivno sastipe mashkar le ternimata.¹⁴⁰

b) Zuravipe e patjako e Romengo thaj e Sintengo ande publikane sastipaskere žutimata, inkluzivno prekal: kazniripe e incidenturengo direkto vaj indirekto diskriminacijako savo nakhle e Roma thaj e Sinti; siklövipen e sastipnasqe butjarnenge te xatāren relevantne aspèkturā andar i rromani kultūra; thaj te den suportu e mediatorenge save šaj te len jekh importante rola te phanden o pharipe maškar e Romane komunitetura thaj e publikane sastipasqe servisurenqe.

E romane sastipaskere mediatora si o fundo te kerel pes komunikacia thaj te astarel pes maj baro patjavipe maškar e romane jekhina thaj e sastipaskere butjarne. Numaj, avral katar e mediatora, kerde pes but cikne kampanje te vazdel pes o džanglipe e manušengo pala e rromani kultura thaj običaji po drom te nakhaven pes sa e egzistuime bariere, palal o egzemplo katar o Treningosko Manualo pala e Sastipaskere Profesionalura – Barjaripe e Komunikaciake Abiliteturengo pala o Siguripe e Maj Lače Kvalitetosko e Sastipaskere Servisurenge ande Romane Komunitetura, savo si sikado ando Punkto 59 kadale Raportosko.

¹³⁷ Data katar o Ministeriumo vash Sastipe resle ko 29.07.2024.

¹³⁸ <https://www.unicef.org/northmacedonia/mk/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D1%83%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%D0%B8-%D0%B4%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%87%D0%B8%D1%9A%D0%B0%D1%82%D0%B0>

¹³⁹ https://www.unicef.org/northmacedonia/media/3801/file/MK_RomaAccessToHealthPolicyBrief_Report_MK.pdf

¹⁴⁰ Skurto edukativno video “Skedulin tumaro angluno kontrolu” – National Roma Centrum (nationalromacentrum.org).

E egzistencija e direktno diskriminacijaki notirnela pe ko 2020 berš taro Jekhethaneske Nacije (UN) Komiteti bašo Eliminacija taro Savore Forme tari Diskriminacija mamuj o Džuvlja, kote o Makedoniako Helsinki Komiteti inkerlja procedura bašo phagavipe e hakajesko te ovel jekhutno akses ko sastipaskere servisia thaj diskriminacija ko duj Romane džuvlja ko Shuto Orizari. O Komiteti arakhlja phagavipe e hakajesko palo jekhutno tretmano thaj diskriminacija sebepi so o them na reslja te sigurinel jekhutno akses ko ginekologikane servisura kotar akala džuvlja, sar sa aver džuvlja ki Utarali Makedonia.¹⁴¹

Ministeriumi bašo Sastipe, sar implementatori thaj koordinatori e aktiviteturengo save si phangle e vazdipnasa e publikako džanglipnasko maškar e romani populacia paše sastipaskere servisura so isi len ko sastipaskere centria, isi le averčhando budžetasko punkto bašo akala aktivitetia sar fondja dende bašo implementiribe e Romane Inkluzijake Strategija 2022-2030. Ministeriumi vash Sastipe vash o bersh 2021, 2022 thaj 2023 resla 4.100.000 denaria vash sakova budžetasko bersh, a vash 2024. bersh resla 6.000.000 denaria, kova palo odova tiknyargyola ji pe 5.000.000 denaria e rebalancipea e budžetasko.¹⁴²

Ano periodi mashkar o bersh 2019 thaj 2023, prekal o Statistikako Ofiso¹⁴³, 16 romane individue agorisarde medicinaki shkola ko medicinake fakultetia ki Utarali Makedonia, thaj 2 individue agorisarde medicinaki shkola andar o St. Kliment

Ohridski Themesko Univerziteti. Te vazdel pes o numero edukuime romane medicinake personalesko ka vazdel vi o pachape ando sastipasko sistemo thaj maj anglal, ka nakhen e bariere save si mashkar e sastipaskere butjarne thaj e romani populacia.

E sastipaskere medijatorja isi len specialno rola te zuraren o patjavipe e romane komunitetasko ko sastipaskoro sistemo, leindoj pe dikhipi olengere primarno kompetencije, so si te ažutin te lačharel pes o akses ko sastipaskere servisura, te vazdel pes o patjavipe ko relacia doktori-pacienti, thaj te čhivel pes lače sastipaskere, higienakere thaj nutricijakere običaja thaj praktike ko romane komunitetura.¹⁴⁴

62) Fokusirime pe sastipe e džuvljengo thaj e čhavorengo, maškar aver, pašal:

a) Te promovirinen thaj/vaj te keren programura save si len o ciljo te den informacie pala sastipasko zutipe (inkluzivno nutricia, neve bijande čhavorengo zutipe thaj violencia ande familia etc.);

Kana si lafi vash edukipe e romane čhavorengo ani fundoni shkola realizirinyola ano 2018. bersh yekh proyektie Ministriako vash Edukipe thaj Sciencia vash te laqharel o xabe e qhavorengo ano predshkolake objektya thaj fundone skole, kova realizirinyola ano partneripe e UNICEF-eya.¹⁴⁵ Ko 2023 berš, anθ-i kooperacia e Ministèroča vaš Agrikultura, Šukar thaj Ekonomia e Pajesqi, o Ministèro vaš buti thaj Socialo

¹⁴¹ <https://mhc.org.mk/media/oon-utvrđi-diskriminaczi%D1%98a-od-strana-na-ginekolog-za-zheni-romki-vo-RNM-i-pobara-drzhavata-da-gi-obesshteti/>.

¹⁴² Data katar o Ministeriumo vash Sastipe resle ko 29.07.2024.

¹⁴³ https://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat__ObrazovanieNauka__VisokoObrazovanie__DipolmiraniStudenti/185_VsObr_RM_T1_ml.px/table/tableViewLayout2/.

¹⁴⁴ https://www.stepbystep.org.mk/WEBprostor/priracnici/Report_Macedonia_MKD_FINAL.pdf

¹⁴⁵ <https://www.unicef.org/northmacedonia/mk/соопштенија/со-подобра-исхрана-на-децата-во-градинките-и-училиштата-до-квалитетен-ран-детски-раст-и>

Politika implementisardas o 2023-to beršesqo Programo vaš te inkurajil pes o konsumo e fresh fruktenqo, prekal savo svako čhavo katar e školaqe institucie lias 1 (jekh) kilogramo frukto and-o kurko¹⁴⁶pe jekh perioda 5 chon. Numaj, kadala programura thaj projektura si len jekh limitirime avridipe, kodo si ke si phangle e dada thaj e deja thaj e čhave ande angluni škola thaj ande škola save si kotor katar o edukaciako sistemo. Kadja, e čhave save naj ramosarde and-e edukaciaqe institucie, maj but andar save si len rromane čhave, ačhile and-o agor kadale aktivitèturenqo, bi te šaj te len o lačhipen.

And-o dikhipen e preventivne masurenqo, na si jekh konzistènto drom te vazdel pes o žanipen maškar e manuša e romenqe pal-o postnatalno arakhipnasqo thaj nutricia, sosqe “O žanipen thaj i familiaritèta e komunitètaqe sastipnasqe servisurenqe si and-o jekh maj tikno nivèlo maškar e membrurā andar e maj vulnerabilne grupe (terne dada thaj deja, membrurā andar i rromani komunitèta, manuša saven si maj tikno socio-ekonomikano statuso thaj bešutne andar e ruralne thana)”. Akava si jekh kotar e ključne arakhadipa kotar o 2023-to beršesko rodipe “Te hačaras e bariere te vazdel pes o mangipe thaj o kvaliteto e komunitetosko sastipasko serviso”¹⁴⁷. Odoleske trubul te kerel pe pobaro angažmano te vazdel pe o javno džanlipa maškar i romani populacia bašo trubujipe bašo sastipasko xabe thaj postnatalno arakhibe. Duj, Romane sastipaskere medijatorja thaj sastipaskere butjarne save kerena buti ko Romane komunitetija trubun te oven aktivno involvirime ko akava procesi.

¹⁴⁶ https://www.mtsp.gov.mk/maj-2023-ns_article-trencevska-preku-kampanjata-zdrav-obrok-za-sekoe-dete-do-zdravi-naviki-na-decata-za-konsumiranje-na-nspk.

¹⁴⁷ <https://www.unicef.org/northmacedonia/media/13101/file/РАЗБИРАЊЕ%20НА%20БАРИЕРИТЕ%20СО%20ЦЕЛ%20ДА%20СЕ%20ЗГОЛЕМИ%20ПОБАРУВАЧКАТА%20И%20КВАЛИТЕТОТ%20НА%20ПАТРОНАЖНАТА%20СЛУЖБА.pdf>.

Ko pučipe tari prevencia taro maripe ano khera, isi but kampanje so nane fokusirimo pe romane džuvlja numa resen dži ko sasto populacia ani Utarali Makedonia. Gavermento tari Utarali Makedonia si aktivno angažirime te kerel prevencia thaj mamuj bilačhipe ko familia prekal piro strateško angažmano prekal strateško dokumentia, aktivitetia thaj mere. Ferik ke o violencia ando kher ande Utarali Makedonia si inke normalno. Sar kotor e proektesko “Aven inkurajipe thaj na ačhon muto bašo bilačhipe ano kher” kotar i Asocijacija Romani “Cherenja” kotar o Shtip, finansijsko suportirimi tari Civica Mobilitas, kote so sine 149 džene kotar i romani populacia kotar e berša 14 dži ko upral 55 berša, sine pučhle te džanen so si bilačhipe ano kher; kotar odova gin, 61% phende kaj džanen so si domestikano violencia, a 39% na džanen. Maj dur, kana sas pučhle “Si tut varekana šajdipen te aves viktimo e violencaqo and-o kher”, 76% dine atùnči ‘da’, thaj 24% dine atùnči ‘na’.¹⁴⁸ Ko akava rodipe klaro sikavgja o nadostato edukacia e Romane džuvljengi bašo maripe ano kher, thaj vi o baro kotor e džuvljengo ki romani komuniteta kola sine viktime taro maripe ano kher. Odoleske, si evidentno kaj trubul seriozno angažmano te čhivel pes mehanizmura te vazdel pes o džanglipe e publikako ki romani komuniteta bašo kherutno maripe.

b) Te lačharel pes o akceso pe ginekološko sastipasko zutipe, inkluzivno prenatalno, bijandipasko thaj postnatalno sastipasko zutipe, maškar aver, prekal o dende informacie thaj treningura.

Po drom te putarel pes jekh privatno sastipasko than savo del ginekologikane sastipaskere servisura ki Shuto Orizari, kote so asavko sastipasko than na egzistirisarda but berša, kotar o 2022 berš, i HERA del vi sastipasko konsiliripe thaj servisura prekal

¹⁴⁸ <https://civicamobilitas.mk/wp-content/uploads/2020/11/Ohrabri-se-i-ne-molchi-za-semejnoto-nasilstvo.pdf>

jekh pilot programo. 24 familijake doktorura save si ande kado projekto dine servisura ande relacia e prevencijasa katar o kancero e čhavorengo thaj e prostatako thaj e konsultacia pala e menopauza. Pashe sa le doktorura save dine servisura ando bersh savo nakhlo ande relacia e vaginalno egzaminacijas, inkluzivno vaginalno swab thaj smear testura, avile katar forura kote, sar kotor katar kado projekto, ginekološke praktikesas ekipirime andar e lokalno sastipaskere centrura – Makedonski Brod, Radovish thaj Delchevo. Ko vakti e pilotiribasko, totalno 24 džuvlja disabilitetoncar, 157 Romane džuvlja, 293 džuvlja taro ruralne thana thaj 535 murša resle upral 2.000 kontraktivno servisia taro familijakere doktorura – kote so sine konsiliribe bašo kontraktivno metode thaj bipokinipeske kondomija, kontraktivno pilule thaj akutno kontraktivna.¹⁴⁹

And-o dikhipen e ginekologikane sastipnasqe servisurenqo, e rromane sastipasqe mediatorā patān kaj “o problēmo si e ginekologonqe, lenqo bi-koperācia thaj o na-kamlipen te dikhen e rromane žuvlā. Sar phenen e mediatorā, “e žene kerde regularo kontrole maj cira jekhvar katar jekh privatno doktor, vaj jekh publikano, te našti te dikhen jekh privatno ginekologo, kadja te šaj te dikhel pes o statuso lenqo and-o čhavo”. o bijandipe si konfirmimo, buteder kotar e džuvlja (specijalno ko Skopje, Gostivar thaj Tetovo) na džan maj dur e regularno egzaminacie, dži ko palo bijandipe e majbut dživdine resa vash akava si: bi lovengo vash privatno doktor, bi-vaxt,

ja se na-i opcie vash čhavorengo arakhipnaskoro.¹⁵⁰

63) Fokuso po sastipe e Romane thaj Sintonge čhavorengo prekal o dinipe lače pediatrikane sastipasko, inkluzivno e preventivne mere sar so si te del pes vaccinacia ande Romane bešipnaske thana.

Sar them, Utarali Makedonia del bipokinipeski vaccinaciae chavorenge. Si 11 obligatorikane vakcina, maj but katar lende si polivalentne vakcina mamuj but nasvalimata sar so si tuberkuloza, poliomieltis, rubeola, rubeola, hepatitis B, mumps, haemophilus influenzae tip B, manuškani papilomavirus, difterija, tetanus thaj pertussis.¹⁵¹ Yekh UNICEF-esko raporti kotar o 2016 bersh, Evaluipe e Barrierengo vash Aksesi vash Sastipaski Siguripe vash Romane Familie, vakerel kay “Yekh pozitivuno misal sito imunizacia e qhavorengi, kote o date sikavena kay 84% e Romane qhavorengo telal o bersh 12 resle sa e vaccine vash o bersh, thaj 16% na. I komuna kote isi may baro kotor e na-vakcinake qhavorengo, Kumano 37%, save, generalo peren ande socialo bibahtale familie ande majtikno socio-ekonomikano kvintilo Komune saven si majtikno numero e similarne respōnsurenqo si o Tetovo (4%) thaj o Gostivar (8%)”.¹⁵² Numaj, si jekh bi-aštipe te avel pherdo sastipen e čhavorenqo, maj anglal pal-o xasaripe e čhavorenqo doktorurenqo. Palal kadava raporto, 68% e čhavorenqe telal 10 berša kerde jekh sastipasqo kontrolo, 36% vizitisarde jekh

¹⁴⁹ <https://hera.org.mk/semajnite-lekari-partneri-vo-unapreduvaneto-na-seksualnoto-i-reproduktivoto-zdravje/>

¹⁵⁰ <https://www.unicef.org/northmacedonia/mk/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D1%83%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%D0%B8-%D0%B4%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%87%D0%B8%D1%9A%D0%B0%D1%82%D0%B0>

¹⁵¹ <https://www.unicef.org/northmacedonia/mk/приказни/вакцините-даваат-результати>

¹⁵² https://www.unicef.org/northmacedonia/media/3801/file/MK_RomaAccessToHealthPolicyBrief_Report_MK.pdf

dentisto, thaj 64% dikhle jekh čavorrenqo doktori and-e palune 6 čona.¹⁵³ Ano piro 2022. beršesko raporto “Aksesio ki Primarno Sastipaskiri Ažutipe e Romane Populaciake ki Utarali Makedonia”, i organizacia e civilno societateski ESE vakerel kaj “Sar so si bidostato numero e pediatrengo, specijalno ko pašipe e romane komunitetengo, o majbaro kotor e romane čhavorengo (66,8%) si sastjarde kotar o generalno doktori jali familiakere medicinake specialistia kotar o primarno sastipasko zutipe. Sastipasko zutipe si vi prezento ko chavore telal o bersh 15. Kodo si, pashe 40% kotar akala chavore na sine ingerde ko primarno sastipasko zutipe kana trubulas len”.¹⁵⁴

Kapitulo V katar o Akciako Plano – Te lačharel pes o Aksesio ki Edukacia

67) Te siguril pes kaj e nacionalo legislacia intjarel ande peste adekvatne provizie save phanden pes e rasistikane segregacia thaj diskriminacia ande edukacia thaj del efektive remedie pala phagimata kadale legislaciake.

O 2019-to beršesko Zakono pala Primarno Edukacia¹⁵⁵ sar vi o 1995-to beršesko Zakono pala Maškaruni Edukacia,¹⁵⁶ klaro stipulin paragrafura save zabranin te kerel pes diskriminacia ando proceso edukaciako.

Sar nevo kotor legislaciako, o Zakono pala Primarno

Edukacia buteder definišil o spektro pala zabrana pala diskriminacia. Klasno identifikuil e forme e diskriminaciake, sar vi e thana kaj si zabranime thaj e individue savenca si ande primarno edukacia.

Sar si, ano lesko Artiklo 5, o Zakono del zor kaj savi godi forma e diskriminaciaki si zabranime ande relacia e edukaciake procesosa, e registraciassa ande primarno edukacia, e disponibiliteta e servisurengi thaj e benefiengo, e razumno ajutipe thaj e aksesibiliteta ande thaj andar e thana, buti, progreso e karierako thaj agorisardi e butjako, organizacia e studentonge, e kurrikulumesko thaj e lilaqo menadžmento, ande škola thaj participacia ande funkcie finansiripe e primarno edukaciako thaj svako aver kotor e primarno edukaciako.

Ando Zakono palo fundosko sićope ramosarel e siklengo dada thaj deja thaj čhave, sar vi e fundone školake butjarne, sar individue upral save si zabranime diskriminacija. Paše katar e stipulacia pala zabrana pala diskriminacia, ando Artiklo 6, kava Zakono del vi šaipe pala pozitive akciake mere save kamen te nakhaven pes e diskriminacia thaj ekskluzia e čhavorengi thaj e phurenge. O Zakono phenel but artiklura sar kotor kadale mesurengo, maškar lende i na-aplikacia e zonengi vaš o šerutno vaj e šerutne thana save si len relacia e siklōvnenqe saven si disabiliteto, i exempcia katar o pokinipe e košturenqo vaš i validacia e certifikaturenqi save si line avrial, bipokinipesko transporto vaš e siklōvne saven si disabiliteto, edukaciaqe mediatorurā, lovenqi kompenzacia vaš o šajdipen te len o angluno prizo and-i jekh nacionalo konkurso, e kompenzacia vaš e lovenqi participacia so njerisardas jekh prizo/medalja ande jekh maškarthemutno konkurso.

Ando Artiklo 49, Kanono pala Primarno Edukacia del vi šaipe pala gatisaripe Butiako Programo pala Barjaripe, kote so prevencia pala diskriminacia si thodini sar jekh katar planirime segmentura.

Po drom te phandel pes sa e forme e diskriminaciake thaj te introducil pes e pozitivne akciake mere, o Artiklo 170 e Zakonosko thovel e sankcie pala o na-

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ https://esem.org.mk/wp-content/uploads/2024/05/Finalna-analiza_Romi_PZZ1.pdf

¹⁵⁵ Zakono pala Primarno Edukacia (Oficijalno Gazeto katar e Utarali Makedonia No. 161/19, thaj 229/20).

¹⁵⁶ Zakono pala maškarutni edukacia. 81/08, 92/08, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 51/11, 06/12, 100/12, 24/13, 41/14, 116/14, 135/14, 15/15, 15/15, 15 30/16, 127/16, 67/17, thaj 64/18; thaj O Oficijalno Gazeto katar e Utarali Makedonia No. 229/20).

kerdipe kadale proviziengo, kodo si ande forma e krisaripeski krisaripe mamuj o direktoro e fundone školako kote so kerdas pes i diskriminacia, pala savo si thodino jekh shtrafo ande summa €411 dži ko €500.

Na sar o Zakono pala Primarno Edukacia, o Zakono pala Maškaruni Edukacia si ande leste numaj jekh generalo paragrafo savo phandel diskriminacia. Kava si odolesqe kaj o fundono teksto kadale kanonosqo avel katar o 1995-to berš, kana o problemo e diskriminaciaqo thaj e segregaciaqo na sas inke identifikuime sar riziko and-o proceso e sikläripnasqo and-e maškarune škole.

Numaj, bizo te dikhel pes o fakto kaj legalno stipulime zabrane thaj restrikcije sar vi pozitivno akcijake mere si, ande praktika, kazura katar segregacija e romane sikljovnenqe/studentonge ande averčhande kotora ande Utarali Makedonia si panda obično. Kadi segregacia si notirime vi katar e nacionalne krisura vi katar e Evropaki Kris pala Manušikane Hakaja ando kazo *Elmazova thaj aver mamuj Utarali Makedonia*.¹⁵⁷ Ande kava kazuso Evropako kris arakhlas kaj i segregacia e Rromane čhavorrengi ande edukaciako proceso ande duj diferentne fundone škole, ande Bitola thaj ande Shtip kerel pes diskriminacia. Akaja diskriminacia, prekal o Krisi, si rezultati taro bibaht tari Utarali Makedonia te kerel efektivno desegregaciake mere.

Ko Maj 2024 berš, OSCE Misia ko Skopje legarda jekh partneripe e Bitolake Komunasa te šaj te nakhel o egzistuime nivelo e segregaciako ki fundone škole. Sar kotor taro akava kooperacia, o lokalno interesime riga ka keren strukturirimo dialogo te identifikuinen thaj te adoptinen efektivnosolucie vash desegregacia e fundone siklipeski ani Komuna Bitola, siguriqe e barabarune edukaciake shaipya vash savore qhavore

thaj te baryarel yekh may inkluzivuno amalipe. Pe akava agor, e Bitolaki Komuna angazhiringya pe te angazhinel pe resursya thaj komuniteti vash te reslol akava pharipe, penjaripe kay segregacia ano fundone shkole na numay perpetuinel o bibarabaripe, numay vi phanela socialuno kohezipe thaj baryaripe. Numay, asavki kooperacia manglape ini ini ano yaver komune kote si dikhlino o puchipe vash segregacia e romane siklovnengo ano fundone shkole, sar so si Shtip, Prilep thaj Kochani.

68) Keren konsultacia e Romenqe thaj Sintonqe reprezentanturenqe kana keren pes e sikläripnasqe politike save pertinen lenqe komuniteturenqe.

Si nekobor metode te involvirinen pe o romano amalipa ano keripe e edukaciake politikengo. Maj efikasno čhand te angažuinpe e rromane khedina pe Romane relacijake edukacijake politike si prekal akanutni praktika direktno involviribe e civilno amalipaske sektoresko, kodo si rromane civilno amalipaskere organizacije. O maj baro kontribucia ano akava proceso ano palune duj dekada sine kerdo kotaro Fondo palo sičope e Romengo, savo paše e konsultacije e kompetentne institucijenca ando kotor e edukacijako, o Fondo sasa ande esencia jekh katar e majbare suportora palo keripe pozitivne akcijake politikengo palo sičope e Romane čhavorrengo.

Sa e civilo organizacie si len šajipe te len than ande bučaripe e edukaciake politikengo; lengo vasno kontribucia avel katar e informacije save von chide katar o tereno ande relacia pala e trubujimata katar e Romani komuniteta.

Numaj, bi te dikhel pes kadava inkluzivno konsultaciaqo proceso, i sensibiliteta karing o multikulturàlizmo ačhel jekh pučhipen, sosqe si but importante te sigurisarel pes o xakaj vaš jekhutno akceso k-i edukacia sa e čhibăqe. Odova si pindžardo sar jekh taro činadipa bašo edukaciakoro sistemi an i Utarali Makedonia. Edukaciaki Strategia 2018-

¹⁵⁷ <https://biroescp.gov.mk/wp-content/uploads/2023/03/ЕЛМАЗОВА-и-други-против-СЕВЕРНА-МАКЕДОНИЈА.pdf>

2025 thaj lako Akciono Plano notirinel kaj "baro kotor e sikljovnengo katar e marginalizirime grupe ramon pe ande specializirime treningura thaj profesionalne škole kote so naj dosta integrime, thaj o subpar kvaliteto e inkluzijako thaj multikulturalizmosko si vi evidentno, maj but ande relacia pala e Romane sikle thaj sikle saven si specio edukaciake trubulimata".¹⁵⁸

69) Aktivno promovirinen pes egalutne šaipa ando umal e edukaciako pala e Romane thaj Sinti čhave, specio kana del pes ažutipe ande relacia pala čhib vaj aver.

Sikljovipe e romane čhibjako vaš romane sikle ačhola sar alosaribasko predmeti, na sar šajipe e albansko thaj turkikane siklenge so si len paše pire respektivno anglune čhiba. Prekal o siklövipnasqe plană, o xakaj te alosaren i rromani čhib thaj i kultura sar subjekto si len anθ-i 3-to klăsa anθ-i fundone siklövipen, kana e siklövnenqe anθ-i maškarutni škola na den pes i šansa te siklön i rromani čhib. O kurso sikavelpe ande jekh klasa sako kurko ande trito klasa thaj ande duj klasura ande sako kurko ande klasa 4 dži ko 9. O Direktorato palo buhljaripe thaj promocija katar e edukacija pe čhiba e čhibjake membronge si responsibilo te implementiril e instrukcije ande alosarimasko predmeto Čhib thaj Kultura e Komuniteturengi.¹⁵⁹

Lekcije pale romane sikle/studentura ande fundavno thaj maškarutni sikavni sičope pe Makedonikani čhib, thaj pala godo majbut olendar alosaren e alosarimasko predmeto Rromani čhib thaj kultura.¹⁶⁰ Vash o majoriteti e romane manushengo, i romani qhib si olengi angluni qhib. Numaj majbut katar 95%

katar romane sikle len instrukcie pe makedonikani čhib, so si angluni bariera pala lengi sukcesutni školaki kariera. Palal o Ministeriumo vaš Edukacia thaj Sciencia, karing 2.200 siklövne and-e dešuduj škole phiren and-e gasave klăse (sar egzâmplo and-o Chair, Kichevo, Kumanovo, Shuto Orizari thaj Shtip). Ferik ke ande but komuni kaj si bari romani populacia naj instrukciji pe romani čhib.¹⁶¹

Edukaciake mediatora si akana institucionalno kerdine ando fremo e Ministriako pala Edukacia thaj Sikavipe, formirindoj kotor katar e edukaciako sistemo, numaj ande primarno edukacia. Akava sine institucionalizirimo e Zakonosa kotar o 2019 bersh bašo fundavno sikljovipe.¹⁶²

O Kanono pale Primarno Edukacija 2019-to berš institucionalizirisarda edukacijake medijatoren saven si rola te den suport o Rromane siklenge save aven andar socijalno bibahtale familije thaj/vaj save si maj lungo vrama avri katar o sičimasko sistemo. Lengi aktivteta si: te vazden o džanglipe pala e edukaciake šajmata thaj akceso ande škole, te keren regularno khedipa te informišin e komuniteta thaj e sikavne personalo pala e specifična trubulimata e vulnerabilne grupengo ande edukaciaki rig, regularno kolaboracia e sikavne thaj na-sikavne personalosa te lačharel pes e sikljovnengo performanso, thaj te len akcie te na avel avri čhudino katar e škola.

O kanono vi mothol kaj, vash o reslipe e selekciake procesosko e mediatorengo, o Ministro vash Edukacia thaj Sciencia ka kerel pandž membronge komiteto, kote so jekh olendar ka ovel reprezentanto e civilno organizaciengo, involvirimo ko promocija e Romane hakajengo.

¹⁵⁸ <http://mrk.mk/wp-content/uploads/2018/10/Strategija-za-obrazovanie-MAK-WEB.pdf>

¹⁵⁹ https://fosh.mk/wp-content/uploads/2020/04/obrazovanie-na-jazicite-na-pomalubrojnite-etnicki-zaednici_06.pdf

¹⁶⁰ Intervju jekhe sikavnesa katar i škola Bračka Ramiz i Hamid, kerdo ko 22.08.2024.

¹⁶¹ <https://crd.org/wp-content/uploads/2018/02/The-Wall-of-Anti-Gypsyism---Roma-in-Macedonia-Mac.pdf>

¹⁶² Zakono pala Primarno Edukacia (Oficijalno Gazeto e Republika Utarali Makedonia No. 161/19, thaj 229/20).

70) Te keren pes specialne aktivitetura te vazdel pes o kvaliteto thaj efektiviteto e edukaciako pala Romane thaj Sinti čhave. Inkurajisaren maj bari reprezentacija katar e Roma thaj e Sinti maškar e školake sikavne.

Ko nakhlo deš berša kergje pes nekobor ključne pasura te sigurinel pe majbaro kvaliteto thaj efektivnost ki edukacia e romane čhavorenge. Kodo si, prekal inicijative save sas anglunes lansirime katar o sektoro e civilno societatosko, sar maškarthemutno vi themesko, neve institutura sas introducime ando edukaciako sistemo e themesko.

Angluno paso, savo resljarda majbaro numero e sikljovnego thaj e studenturengo ando sasto edukaciako proceso, sasa dinipe e stipendijengo pala romane sikle. Dujto paso, savo faktično sigurisarda o aksesibiliteto e romane siklenge, sasa o šajipe te šaj barem elektivno te studirinel pes o predmeto Romani čhib thaj kultura. O trito paso sas direktno phanglo e dende informacienca pala edukaciako proceso prekal edukaciake mediatora. O štarto paso, savo direktno afektil e romane siklen individualno, sasa te den pes mentorura/tutorura save keren siguripe kaj e sikle si angažirime ando edukaciako sistemo po maj lokhes thaj maj efektivno drom.

Numaj, jekh seriozno pharipe ačhel sar te garavel pes o konstitucionalno garantuime čačipe pala edukacia, dikhindoj o numero thaj reprezentacia e Romane sikavnengo ande edukaciako sistemo. Sar egzàmplo, fundoni škòla kaj si maj baro gin e rromane siklövnenqo thaj siklärnenqo, i fundoni škòla Braća Ramiz i Hamid sikavel i akanutni faktikani situàcia and-o dikhipe kadale pučhimatenqo. Taro 119 sikavne numa 12 si Roma, a 99% taro sikle si Roma.

71) Edukacijake tekstura trubuj te inčaren e historija thaj e kultura e Rromengi thaj e Sintongi, specialno akcento pe sa so nakhlo e Rromenca thaj e Sinturenca kana sas o Holokausto.

O Biro vash o barjaripe e edukaciako dende instrukcie e sikavnenge te keren informacie thaj ginavimaske liste vash o Holokausto ano syllabus vash o alosaribasko predmeti Romani čhib thaj kultura. Numaj, ando kurrikulum na inčarel nisave specifična kotora te del pes maj buxli edukacija e romane siklenge pala o Holokausto thaj leske romane viktime.¹⁶³

E predmetura sikavde pe makedonikani čhib vaj pe aver čhib, sar so si Historia, Civilo Societeto itd., na den nisave informacie bašo Romane viktime taro Holokausto.

Numaj, yekh ideya lelape ani Asambleya e Utarali Makedoniaki vash te deklarinyol o 2. Avgusto sar Dive e Romane Holokaustesko, ano phanglipe e Rezoluciaya e Evropaki Parlamentesko adoptirimi pe 08.04.2015.

Ando 2021-to berš, e parlamentosko membro Ljatife Shikovska propozisarda te kerel pes o 2-to avgusto oficialno dives pala semoripe e romane viktimengo katar o Holokausto, mukhindoj amare themeske, sar demokratikani thaj multikulturalno nacia, te del piro kontribucija kana thovel informacie save si phangle e genocidosa e Romengo ande pire historikane lila. Voj mangla vi te kerel pes zor te vazdel pes jekh monumento e Romane viktimenge kotar o Holokausto, sar memoracia te shaj te bistrel pes e tragedije save nisar na trubun te oven pale. Numa dži avdive, nisave inicirime diskusie an i Asambleja

¹⁶³ Intervju e Arabela Iljaz, Senior Asociatorka vash Primarno Edukacia, Merita Mustafi, thaj Suzana Shabanovska, Koordinatorica vash Roma Educational Mediators Program, kerdo ano 26.08.2024.

baši proklamacia taro 2-to Avgusto sar memorijalno dive bašo Romane viktime taro Holokausto.

72) Dikhen e mere te sigurinen o respekto, protekcia thaj promocia e romane chibjake thaj lako sikavipe, thaj e romane kulturake sar integralno kotor e romane thaj sinti kulturake barvalipaske.

I šajmata vaš e Romane siklövne te siklön anθ-i lenqi angluni čhib thaj te siklön maj but pal-i pengi kultūra, kodolesqe i rromani kultūra, prezentisardās pes anθ-jekh relativo maj palal sar vaš aver etnikane minoritèturā. Katar oleski introdukcija ando sikljovimasko berš 2008/2009, o sikljovipe e romane čhibjako ačhilo alosarimasko predmeto.

Kerdo sas zumavipe angleder 15 berša te anel pe i romani čhib ko Filologikano fakulteto, numa akava zumavipe sine skurto vrama. Akana, nane nisave šajdipa te studirinel pe i romani čhib thaj kultura sar kotor taro universitetsko sikljovipe ki Utarali Makedonia. Si akaja anomalija taro sikljovibaskoro sistemi so, ko fakti, konstituirinela jekh taro bariera bašo buvljaripe taro romano čhib thaj o studiribe thaj promoviribe tari romani kultura, so isi direktno impakto ko edukacijakoro procesi taro Roma ki Utarali Makedonia.

Ani fundoni edukacia, o romane sikle sikljovena pe makedonikani qhib ano majbaro kotor e shkolengo kote siton hramome, a kotar o 3-to klasa ano fundono siklipe, isi olen shaibe te počminen te sikljon o predmeti Romane čhibja thaj kultura ki jekh klasa ko kurko, a duj klasa ko kurko ko klasa 4 dži ko 9. Ani praktika paše sa o romane sikle len akava kurso kote so o sikle nisave etnikane na sikaven interesi ande studiribe e predmetosko Romani Čhib thaj Kultura.

Te lel pes andar e intervjuiria save kerde pes e sikavnença andar e škòle kaj siklälrel pes o subjèkto Rromani Čhib thaj Kultura, o šerutno čàsò sar si o bi-aštipe e siklärinasqo anθ-i rromani čhib si o

bi-aštipe e siklärnenqo save astarde e kvalifikàcia and-o nivelo e universitetosqo te siklären anθ-i rromani čhib. Palal amare interlokutorenqi obzervàcia, butivar kerdöl pes kaj e siklärne sikaven i rromani čhib thaj i kultura bi te avel len i lači edukacia, kodolesqe i kvalifikàcia te siklöven i rromani čhib.

Elever shaj phiren ande romani chib thaj kulturako klaso feri ande shov komuni thaj ande 13 shkoli.¹⁶⁴

73) Butivar thaj implementuin programura pala desegregacia ande škola save si len reslipe te: (1) činaven e praktika sistematikanes te bičhalen Romane čhavoren ande specialne škole vaj klase (egz., škole pala mentalo invalidura, škole thaj klasura kerdine ekskluzivno pala Romane thaj Sinti čhave); thaj (2) transfero e Romane čhavorengo andar speciale škole ande mainstream škole.

Premal o 2016. beršesko Raporto tari Evropaki Komisia mamuj o Rasizmo thaj natoleranca, o bičhalipe e romane čhavorengo ko specialne škole si maj cikno ko nakhlo deš berša ki Utarali Makedonia. Numa, ko odova vaxt, o procento sine panda baro, 37%.

Nevo koncepto fundavno sičope ando sičimasko sistemo ande Utarali Makedonia si andre, pala savo specialne fundavne škole sas transformirime ande fundavne škole resursoske centrurenca, thaj specialne klasurja ande sičimaske thana pala sikle saven si disabiliteto.¹⁶⁵

¹⁶⁴ <https://www.osce.org/files/f/documents/4/6/557823.pdf>

¹⁶⁵ <https://dijalogkoneu.mk/wp-content/uploads/2022/09/%D0%A0%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8-%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B2%D0%BE-%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf>

Numaj, o nevo Zakono pal-i Primarno Edukacia inkorporil jekh integrativo edukaciaqo sistema, so šaj te phenel pes kaj e specialne škòle ka keren buti numaj ži ko 2021. Katar o berš 2022, e specialne škòle ka keren buti sar žutipnasqe centrurā vaš te integrisaren pes e čhave and-e regularne škòle.¹⁶⁶

Akana isi segregacia ko sikljovibaskoro sistemi ki Utarali Makedonia, majbut premalo romane sikle/studentia. Akaja situacia si notirime sar ko relevantno raportia thaj ko krisaripe e nacionalne krisesko thaj e Evropako Krisi vash Manushikane Hakaja, ano kazuso *“Elmazova thaj aver mamuj Makedonia”*. Vi te o krisaripe e Evropake krisesko klaro thaj direktno sikavel save generalo thaj specifična mere trubun te len pes te šaj te nakhaven pes e instancura e segregaciake, Utarali Makedonia našti te dizajniril vaj implementiril varesavo generalo vaj specifično mere ande relacia pala segregacia ando edukaciaqo sistema ande Utarali Makedonia.¹⁶⁷ Akava anglunes si palo sistemi taro školako zoniribe savo trubul te ovel revidirimo te šaj te nakhavel pe i egzistuime situacia, majbut ko foroa Bitola, Shtip thaj Prilep¹⁶⁸, thaj maj palunes ando Kochani.

74) Te alosarel pes finansikane resursura pala transfero e Romane čhavorengo ande mainstream edukacia thaj pala bučaripe školake zutimaske programurengo te lačharel pes o nakhavipe ande mainstream edukacia.

¹⁶⁶ <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/Strategija%20za%20inkluzija%20na%20Romite%202022-2030%2003-02-2022%20finalna%20verzija.pdf>.

¹⁶⁷ Intervju e Arabela Iljaz, Senior Associatorka vash Primarno Edukacia, Merita Mustafi, thaj Suzana Shabanovska, Koordinatorica vash Roma Educational Mediators Program, kerdo ano 26.08.2024.

¹⁶⁸ https://www.errc.org/uploads/upload_en/file/5555_file1_komisijata-za-sprecuvanje-i-zastita-od-diskriminacija-utvrdi-diskriminacija-i-segregacija-na-ucenici-romi-vo-prilepsko-uciliste.pdf

Gradualno phagipe e romane čhavorengo pale ko edukaciaqo proceso ande fundone škole si jekh katar majbare pharipa. Edukaciaqe mediatorā, save aven andar i rromani komuniteta, si aktivo angažuime and-o kadava proceso. E rola e edukaciake medijatorengi si te den suporto e romane siklenge save aven katar socialo phare familije thaj/vaj save si ekskludirime katar edukaciaqo sistema pala maj lungo vrama.¹⁶⁹

Te šaj te tiknjarel pes o gin e siklōvnengo/studenturenqo save len pen katar i primarno vaj maškaruni edukacia, and-o 2018-to berš, o Biro vaš o barjaripe e edukaciaqo kerdas jekh rigāripen vaš i buti e školaqe inkluzivno ekipaqi – inkluzivno škòla.¹⁷⁰

Akava Čhibjako Lil inčarel duj averčhande protokolura; jekh vash monitoripe thaj redukcija e avri mukhipnaski kotar e shkole, thaj o dujto vashte dikhel pes i participacia e siklenqi saven si len specialo edukaciaqe trubujimata thaj e siklōvnenge katar e marginalizirime grupe and-e siklāriplasqe thaj avrutne siklāriplasqe aktiviteturā¹⁷¹.

O Protokolo vash monitoripe thaj redukcija e iklipesko kotar e shkole, thaj o Protokol vash monitoripe e participaciake e sikljovnengo saven si specialune edukaciake trubujimata thaj e siklenge kotar e marginalizirime grupe ko kurrikularno thaj ekstrakurrikularno aktivitetura stipulirinen kaj o Skolako Inkluzivno Team, savo si kerdo kotar e membrura kotar e sikavne, trubul te kidel informacije vash e sikle save ikljon kotar e shkola, thaj palo odova o sasto sikavno personalo khetane e edukaciake mediatorencar trubul te keren aktivitetura te anen e sikle pale ki shkola. O protokolo vi del šajpe kanala vaš komunikacia e siklōvnenge familienca vaš te

¹⁶⁹ Ibid

¹⁷⁰ https://mon.gov.mk/stored/document/MK_%20revidiran_Vodic%20za%20rabota%20na%20UIT_final_WEB.pdf.

¹⁷¹ Ibid.

informisaren len thaj te vazden lenqo žanipen pal-i importanca e siklāripnasqi thaj pal-o trubulipen e siklāripnasqo te žan and-i škòla. O Skolako Inkluzivno Timo si responsibilote analizirin e resa sostar mukhen pes katar e shkola.

Kana si o pučipe te kerel pes monitoringo pala participacija e siklenge saven si specio edukacijake trubujimata thaj e siklenge andar marginalizirime grupe ande kurrikulare thaj ekstrakurrikulare aktivitetura, e Školaki Inkluzivno Ekpa, khetane e sikavne personalosa, te trubul, šaj te kerel monitoringo pala nivelo e angažmanosko e siklenge saven si specio edukacijake trubulimata thaj e siklenge katar marginalizirime grupe ande instrukcia.

75) Te kerel pes maj lokhes o akceso e Romane čhavorengo ande mainstream edukacia kana len pes e mere sar:

a) Te keren pes aktivitetura te phagaven pes e predrasude mamuj e Roma thaj e Sinti ande škole;

Ano nakhlo deš berš, sine but aktivitetia ano edukaciakoro sistemi tari Utarali Makedonia, te sigurinen konzistentno sikavipaske praktike te nakhaven o stereotipia thaj predrasude upral piro etnikano fundo, kote so si o romane sikle thaj i romani komuniteta ki škole. Trujal averčhane programura thaj projektura thaj ande lungo vrjama si organizuime vever aktivitetura te arakhen pes thaj te identifikuin pes e diskriminacia, save involvirinen pes vi e sikavne thaj vi aver reprezentantura. Name, Ministeriumi vash Edukacia thaj Sciencia thaj OSCE Misia ano Skopje kerde kolaboracia prekal o projekti “Kerdipe e Neve Modengo” vash te laqharen o mashkar-etnikane relacie mashkar o terne prekal integriro edukacia thaj khetane aktivitetia. “Keren neve mosturja” si jekh vazdipe katar o originalno Fondo vash vazdipnaske mosturja savo si kerdo te lačharel i socialo kohezia, inkluzivno te del suporto

paše 200 škole thaj čhavorenge khera thaj te del lačhipe maj but katar 35,000 sikljovnenge.¹⁷²

O Pestalozzi shavorengo stiftelso zutisardas kado projekto “Zuralipe e Multi-etnikane Kooperaciako ande Komune” ando periodo maškar 2011 thaj 2022.¹⁷³ Akava projekto astardās 27 etnikane miksarde škòle and-e 9 komune (Bitola, Butel, Strumica, Tetovo, Kumanovo, Radovish, Struga, Gostivar thaj Dolneni), kaj sas kerde aktiviteturā te lačharel pes i interetnikani integracia and-i edukacia kerindoj kurrikulāro thaj avrutni siklōvipnasqe aktiviteturā e siklōvnendar katar aver etnikane žanglimata, thaj kadja te den kontribucia te zurarel pes o multi-etnikani koperacia thaj toleranca ande akala komune. Projekti realizinyola kotar Makedoniako Civikuno Edukaciako Centro ano partneripe e Biroya vash buhljaripe e edukaciako, sar ini e fundone skolencar thaj komunenca kola siton ano projekti.

Pe jekh perioda 11 thaj dopash beršenqi, o projekto dineas efektivo rezultaturā and-o dikhipe vaš o barjaripe e šajutnimatenqo thaj e kompetencienqo vaš i interkulturalo edukacia and-i aktivo participacia and-e vever aktiviteturā (khetane škòlaqe kluburā, miksarde klase, fokus grupe, anketurā), dendoj šansa te malavel pes aver siklōvnen save si siklārde anθ-i aver čhib, dendoj šanse te arakhen pes amala maškar siklōvne andar diferentne etnikane thaj avrutne škòle e sikavne te keren interkulturalno edukacia ande regularno klasa bazirime pe rigutimata save si line katar e konsilierura katar o Biro pala Edukaciako Barjaripe, sar vi te lačharen e sikavne thaj sikljovipnaske praktike ande predmeto Civikno Edukacia.¹⁷⁴

¹⁷² <https://www.osce.org/mk/mission-to-skopje/540236>

¹⁷³ <https://mk.mcgo.org.mk/projects/strengthening-multi-ethnic-cooperation-in-municipalities/>

¹⁷⁴ Ibid.

Palo akava lungovakteskoro projekti realizingyola nesave yavera proyekta thaj programya vash te tiknyaren o predrasude thaj stereotipyta mashkar o nacionalune komunitetya ani Utarali Makedonia, sar so si o Projekti vash Interetnikani Integracia e Ternenge ani Edukacia¹⁷⁵, finansirimo katar o USAID, thaj o Projekto REGULARNO PHIRIPE AND-E KLASSE – Akcia vash e Romengi Inkluzia ande Primarno Edukacia, finansirimo katar e Evropaki Unia.

Sar kotor e Projektesko vash Interetnikani Integracia e Ternenge ani Edukacia, kova implementingyola mashkar o 2012 thaj 2017. bersh, lelape yekh procesi vash pozitivune interakcie mashkar o terne kotar o diferentno etniciteti ani shkola thaj komuniteti, ano yekh vahti te laqharelpe o ternengo civiluno siklipe, phiravipe thaj volonterune praktike. Akava proceso resljarda te 85 ternenge inicijative thaj khetani studentongi aktivnost kaj si involvirime opral 1.300 studentura andar diferentni etnikane komunitetura, sar vi opral 300 kreativne workshopura thaj forumoske teatrura kaj si karing 160 studentura ande oxto maškarutne škole. Palo akala aktivitetiya, o projekti organizingya 9 publikune diskusie ano sa o komune kola siton kotor ano angluno bersh e projektesko, kote angazhiringyona may but se 800 siklovne, sikavne, dadalarya, sherune thaj reprezentya e komunengo.

b) Sikavipe e edukatorengo ande relacia pala multikulturalo edukacia thaj droma te kerel pes buti e etnikane miksarde klasenca;

Jekh katar e ključne komponente inkorporime ande opral phende projektura, kodo si o Projèkto vaš te zurarel pes i multietnikani kooperacia and-e komune save astarel i perioda maškar 2011-2022, o Projèkto vaš Interetnikani Integracia e Ternenge

anθ-i Edukacia¹⁷⁶ finansirimo katar o USAID, thaj o Projekto REGULARNO ATENDANCE AND CLASSES – Akcija pala e inkluzija e Romengi ande Primarno Edukacija, sas treningo e sikavnenge pe inkluzija thaj multikulturalizmo.

Sar kotor katar o proekto REGULARNO ATENDANCE AND CLASSES – Akcia pala inkluzia e Romengi ande Primarno Edukacia, štar-divesutne treningoske sesie pala socialo justicia thaj pala identifikacia thaj adresacia e diskriminaciaki sas dine 153 sikavnenge thaj aver na-sikavne personaloske ande 47 fundone škole kaj e Romane studentura phiren ande regularne klase.¹⁷⁷

Vi, sar kotor katar o Projekto vash zuraripe e butetnikane kooperaciako ande komune,¹⁷⁸ andar o regularo kurrikulo, sas dino maj but edukacia e sikavnengeande alosarde 27 etnikane miksarde škole, palal e rigärimata katar o Biro vaš o barjaripe e edukaciaqo save si len o Civilno Societèto.

Paše kadale bare projektunenqe, sas kerde zumavimata and-i nakhlo dekada te anel pes o multikulturalizmo and-i siklövipen, kodolesqe and-i fundone thaj maškaruni siklövipen.

c) Te kerel pes strategije te astarel pes maj baro suporto katar e komuniteta pala/ desegregacia e školengi;

Kana si te vazdenpe strategije vash yekh may buhli integraciya ani shkola, prekal Ministeriumi vash Edukipe thaj Scienca, Utarali Makedonia adoptingya yekh Strategiya vash Edukipe 2018-2025 e Akciako

¹⁷⁵ <https://2017-2020.usaid.gov/mk/macedonia/fact-sheets/youth-ethnic-integration-project>

¹⁷⁶ <https://2017-2020.usaid.gov/mk/macedonia/fact-sheets/youth-ethnic-integration-project>

¹⁷⁷ <https://foshm.mk/wp-content/uploads/2022/10/broshura-redovno-na-chasovi-255x230-final.pdf>

¹⁷⁸ <https://mk.mcgo.org.mk/projects/strengthening-multi-ethnic-cooperation-in-municipalities/>

Plani vash implementipe e strategiako.¹⁷⁹ I Strategia inkorporiril i integracia sar kotor katar e Strategiaki vizia, numaj vi sar kotor katar e prioriteta pala primarno thaj maškaruni edukacia. Akana, i vizia e Strategiaki maškar aver bută, si resli te “akceptisarel pes o multikulturalizmo, i interetnikani integracia, o respekto vaš i diverziteta thaj e demokratikane valutură”.¹⁸⁰ Sar dikhel pe fundavno thaj maškarutni edukacia, integracia ande škole si thodini sar jekh katar maj bare prioriteta. Sar si, and-o dikhipen e primarno edukaciao, i prioriteta si te avel sigurime o lačaripen e siklăripnasqo e čhibăqo save si tikno reprezentisarde, sar vi e subjektură savendar si sikavdi i čhib thaj i kultura e komunitetunqi, maj but e komunitetură savenqi edukacia si dino and-i aver čhib sar lenqi angluni čhib; o prioriteto ande relacia pala e maškarutni edukacia si te vazdel pes o numero e studentonge thaj te vazdel pes i inkluzia thaj e interetnikani integracia ande maškarutne škole, sa ande vrama te aresel pes maj lači interakcia maškar e studentura save si sikavde ande aver čhib.

Sar kotor e procesesko e implementaciako e Edukaciake Strategiako 2018-2025 thaj olesko Akciako Plani, Projekto vash Zurjaripe e Multietnikane Kooperaciako ano Komune suportime kotar Fondacia Pestalozzi Chavorengo, Projekti vash Interetnikani Integracia ani Edukacia (PMIO), thaj Projekti vash Interetnikani Integracia e Ternenge Edukaciaki (MOMI) sas implementirime katar o USAID suportirime. Kotar o 2018. bersh, o projekti “Keripe e mostengo” e OSCE Misiako ano Skopje, vazdimo sar “Keripe e neve mostengo” ano 2023 bersh, aktivno lela te del suport o khetane aktivitetiya ano shkole e sikljovnencar/studentyencar kotar o diferentno komunitetya kola siton sikavde ano diferentno qhibya. Kava projekt o kamlăš te vazdel i interakcia, o xatjaripen thaj

i integracia and-e škole kerindo jekh than vaš o dialogo, i toleranca thaj i kooperacia maškar e terne. Sar kotor katar o projekto “Keren neve brodura”, 14 škole resle grantura te implementirinen khetane kurrikulare thaj ekstrakurrikulare aktivitetura. Kadala aktivitetura involvisarde čavorre katar diferentne etnikane origina save sikljon pe diferentne čhiba, e objektivosi te promovirinen o multikulturalizmo, te keren jekhipe thaj te vazden brodura e hačaripnaske maškar e komunitetura. Jekh ambiēto vaš jekhutno pativipen thaj xatăripen trebal te avel sajekh inkurajisardo thaj suportisardo sar baza vaš sociălo čačimos thaj sekuritato.¹⁸¹

Kadala programosqe aktivitetură thaj projektură čačes ažutisarde e Birosqe vaš o barjaripe e edukaciao te kerel standardură vaš i interkulturalo edukacia¹⁸². Kado dokumento ande fundo definiril le standardura pala interkulturalno edukacia ande 7 thana: Kulturali Identiteta, Multikulturalizmo, Interkultura, Socialno Justicia thaj Egaliteto, Stereotipura thaj Predrasude, Pacha thaj Pachaki Konfliktoski Rezolucia, thaj Globalizacia. Diferencia kadale standardurengi sasa kerdi pala edukacijake cikluse, palal e rajengo edukacijako sistemo thaj lesko ulavipe ande edukacijake cikluse sar fundosko sičope: Nivelu 1: 6-9 beršengo (grade I-III); Nivelu 2: 9-12 berša (klase IV-VI); thaj Nivelu 3: 12-15 berša (klase VIII-X).¹⁸³

Najspecifično kotor pala e Roma andar e integraciake standardura; maj but, kadava dokumento si les jekh generalo drom thaj si aplikăbilo vaš sa e etnikane thaj religikane komunitetură.

¹⁷⁹ <http://mrk.mk/wp-content/uploads/2018/10/Strategija-za-obrazovanie-MAK-WEB.pdf>

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ <https://www.osce.org/mk/mission-to-skopje/540236>

¹⁸² <https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2021/08/Standardi-za-interkulturalno-obrazovanie-Makedonska-verzija.pdf>.

¹⁸³ Ibid.

d) Te del pes suporto te pherel pes o phanglipe maškar e Romane thaj Sinti čhave thaj aver sikle, vi prekal e programura anglal-školake save si kerdine te gatisaren e Romane thaj Sinte čavorren pala fundoni škola;

Sar kotor taro preškolakere programia, nekobor programia si implementirime ko nakhlo dekada e resarinja te vazdel pe o inkluzipe e romane čhavorengo ko predškolake objektia – čhavorengere thana, sar forma taro gatisaribe bašo fundavno sikljovibe.

O Ministeriumo vash Socialo Politika, Demografia thaj Terne (maj anglal Ministeriumo vash Buti thaj Socialo Politika dži ko juni 2024), khetane e Fondosa vash e Romani Edukacia, ano periodi mashkar o bersh 2006 thaj 2021 sine implementirimo o Projekti “Inkluzia e Romane Chavorengo ani Edukacia angloshkolaki”, kova sine fokusirimo vash te lelpe e egzistuime bariera vash e institucie vash angloshkola vash o phure Romane chavore 3 3 . 6 berša, inkluzia e čavorrenqi thaj lenqi socializacia, sar vi te zurarel pes o prinžaripen maškar lenqe dada thaj deja pal-i importanca e anglune čavorrenqi barjaripe thaj edukacia lenqe čavorrenqi.¹⁸⁴Thela 16-bershengo trajo kadale projektosko sas 5 000 romane chavora ande 20 diferentne komuni kaj trajin romane komuni. 20 romane siklövne e čavorrenqe thaj 17 mediatoră sas angažuime and-e thana anglal-školaqe and-e kadala komune vaš te lačharen o proceso vaš inkluzia thaj integracia e rromane čavorrenqi maj anglal and-i angluni školaqi siklövipen, sar vi te gatisaren len and-i primarno siklövipen. Rezultato taro akava proekti si o numero taro romane čhave ramosarde ko čhavorengere khera, thaj bučaripe e romane čhavorengere sikavnenge ko objektia anglal škola – čhavorengere khera. I realizacia akale projektesko mukhlja e romane čhaven te oven integrime khetane e čhavencar taro aver komunitetia

¹⁸⁴ <https://www.mtsp.gov.mk/inkluzija-na-deca-romi-vo-detski-gradinki.nspix>

so dzivdinena ani Utarali Makedonia, sar kontra te oven segregirime.¹⁸⁵

Paše katar oprojekto “Inkluzia Rromane Čavorrenqi and-i Siklövipen anglal-i Škola”, o Romane Siklövipnasqo Fondo thaj i Evropaki Unia dine finansikane žutipen vaš jekh aver projekto pal-i siklövipen anglal-školaqo thaj e anglune čavorrenqo barövipen e rromane čavorrenqo thaj siklövnenqo. Name, o proekti “Baripe e Akceseskoro thaj Participaciako e Romane čhavorengo ko kvalitetno Angluno Čhavorengo Barjaripe thaj Primarno Edukacia” realizirinela pe Asocijacia vash Suporto e Marginalizirime Grupengo “Roma Resurs Centre” kotar o Skopje ano partneripe e Asociaciasa vash Demokratikano Barjaripe e Romengo “Tetovonce” kotar o Tetovonce. Projekti lela than mashkar o oktobri 2018 thaj juli 2021 ano trin komune ani Utarali Makedonia: Shuto Orizari, Tetovo thaj Gostivar.¹⁸⁶Ando projekto sas andre 207 romane chavora ande jekh thaj duj bersh, ande angloshkolake objektura ande Komuna Shuto Orizari, Tetovo thaj Gostivar maj anglal te den andre ande fundoni edukacia. Sar si pe fundavno siklipe, projektesko aktiviteti involvirinela 213 romane sikle ano angluno, dujto thaj trinto klasa an o Komune Shuto Orizari, Tetovo thaj Gostivar ano programi e suportosko e tutoringosko. Maj dur, pašal o angažuipe e čavorrenqo and-o čavorrenqo kher thaj e siklövnen and-e fundone škole, maj but desar 300 dada thaj deja sas direkto involvirime and-e projektosqe aktivitetură vaš te siklön maj but pal-o siklärripnasqo proceso thaj te nakhaven e bariere and-o dikhipe e inkluziaqo e rromane čavorrenqo and-o regularo siklärripnasqo proceso¹⁸⁷.

¹⁸⁵ https://www.mtsp.gov.mk/juni-2022-ns_article-trencevska-inkluzijata-na-decata-romi-vo-preducilishniot-proces-e-klucna-za-nivniot-ponatamoshen-det.nspix

¹⁸⁶ <https://rrc.org.mk/project-increasing-the-access-to-education/>

¹⁸⁷ <https://rrc.org.mk/project-increasing-the-access-to-education/>

(e) Te del pes suportu te barjarel pes o numero e mediatorengo/trenerengo thaj sikavnengo katar e Romane komunitetura.

O 2019-to beršesko Zakono pala Primarno Edukacia¹⁸⁸kerda sistemsko paruvipa save direktno afektisarde e romane siklen, dendoj specialne mere vash majbaro inkluzipe e romane komunitetosko ano edukaciako proceso ki Utarali Makedonia. E edukaciake mediatora sas jekh katar e neve buća andar kava kanono, save desar atunči šaj te den dumo e romane siklenge save aven katar socialo phare familije vaj save si avrial e edukaciako sistemo. Edukàciaqe mediatoră sas angleder andine and-e fundone škòle sar jekh andar o objektivură *“Romenqi Stratègia and-i Repùblika Makedonia”*, vaš o finansiripe, selekcia thaj organizàcia katar sasa respòsibilo o Ministèro vaš i edukacia thaj i sciencia.¹⁸⁹Ministeriumi vash Siklipe thaj Sikavipe dela finansikune suportya vash angazhipe e edukaciake mediatorengo kotar o 2018. bersh, kana o fondya sine dende vash angazhipe e 20 romane edukaciake mediatorengo, ji kay olengo numero vazdilo ji pe 40 ano siklovno bersh 2023/2024. Akala edukaciake medijatora angažirinena pe ko komune ki Utarali Makedonia kote so o numero e sikljovnengo kotar o romano etnikano komuniteti si baro: Shuto Orizari, Čair, Centar, Butel, Karposh, Ğorče Petrov, Aerodrom, Gazi Baba, Kisela Voda, Tetovo, Gostivar, Kichevo, Ohrid, Struga, Negotino, Debar, Bitola, Prilep, Kumanovo, Shtip, Kochani, Vinica, Delchevo, Berovo, Veles, Gradsko, Kavadarci thaj Kriva Palanka. Jekh edukaciako mediatori si responsibilo te lačharel o džanglipe pala e šajimata thaj o aksesu ki škola, te kerel regularno khedipa te sensibilizirinel e populacia thaj e personalo e fundone školake pala e specifičnosti

thaj trubujipa e vulnerabilne grupengo ande edukaciaki rig, regularno te kerel kolaboràcia e sikavne thaj e na-sikavne personalosa te lačharel e sikljovnengo performanso, thaj te kerel akcie te čhinaivel o ikljovipe katar e škola.

O angažmano e edukaciake mediatorengo kerel pe prekal publikani reklama, savi si publicirimi jekh drom ano berš, kodo si ko starto e sikljovipasko, thaj odova klaro mothovel o trubulipa te šaj te kerel pes aplikacia bašo than e edukaciake medijatoresko. Kodo si, o manuš savo mangel edukaciako mediatori trubul te pherel kadala kondicie: bi akanutne butjako, Utarali Makedoniako nacionalno, thaj membro katar romani etnikani komuniteta; maj but, o kandidato trubul te agorisarel maj cira štar berša maškaruni siklövipen, thaj te avel les e trebutne komunikaciaqe thaj kompjueterikane šajutnimata (Microsoft Office), eksperiència vaš terenesqi buti e rromane komunitètača, e civilone societatosqe sektorosa, e lokalone populaciača, e lokalone instituciencar thaj e škòlenča, thaj te avel prindžardo thaj te kerel kotor andar i komunitèta and-i savi von ka keren buti.¹⁹⁰Edukaciake mediatora len jekh bruttoavgift pe 18 000 denarura pe perioda pe 10 shon. O intereso te len pe sar edukaciake mediatora si baro mashkar e persone saven si romano etniciteto.¹⁹¹O numero e mediatorengo si duvar maj baro ano numa 5 berša, so sikavel kaj si len čačes trubujipe ande romane komunitetura.

Ko dikhibe e sikavne personalesko tari romani jekhin, prekal data taro Themesko Statistikako ofiso, 12 romane sikavne si len buti ko fundone škole dži kote numa 5 romane sikavne si len buti ko

¹⁸⁸ Zakono pala Primarno Edukacia (I Oficijalno Gazeta e Utarali Makedonia No. 161/19, thaj 229/20).

¹⁸⁹ <http://www.nationalromacentrum.org/mk/publikacii/brosuri-i-posteri/voveduvanje-romski-obrazovni-medijatori-vo-osnovnoto-obrazovanie/>

¹⁹⁰ <https://mon.gov.mk/content/?id=7271>

¹⁹¹ Intervju e Arabela Iljaz, Senior Associatorka vash Primarno Edukacia, Merita Mustafi, thaj Suzana Shabanovska, Koordinatorica vash Roma Educational Mediators Program, kerdo ano 26.08.2024.

maškarutne škole.¹⁹² Naj nisave specifična mere te vazden pes kadala gindura, vi te si o baro vazdipe e stipendijengo vash e romane studentura.

76) Te kerel pes thaj te kerel pes implementacia pala anti-rasistikane kurrikule pala e škole, thaj anti-rasistikane kampanje pala e medie.

E primarno thaj sekundarno edukaciake syllabi naj len aver kotor savo kerel referàcia pal-o antirasizmo vaj anticiganizmo. Si jekh manualo akhardo "Respond up to Rasism"¹⁹³ kerdo katar o Konsilo e Evropako, savo del drom te hačarel pes o termino rasismo sar vi te kerel pes politika te kerel pes buti e rasizmosa. Kava manualo sikavel vi o pučipe katar o rasismo, predrasude thaj stereotipura karing o narodo Romano.

Predrasude thaj stereotipia mamuj o Roma si panda ani Utarali Makedonia, sar so sikavela o aktivitetia thaj opinie adoptirime tari Komisia baši Protekcija mamuj Diskriminacia, sar ini krisakere decizie save nakhle kotar nacionalno thaj maškarthemutno krisa (referirime ko Punkto 67 taro akava Raporti).

77) Te keren pes politike save ka den sama pala sasto spektro faktorengo save den kontribucia pala cikno phiripe ande škola katar e Romane thaj Sinti čhave. Kodo inčarel, maškar aver, siguripe kaj e Romane thaj Sinte familije te avel len trubulimaski dokumentacija pala registracija sar svako aver bešutne.

Ko nakhlo deš berša i Utarali Makedonia lija jekh seto mere te vazdel pe o numero taro romane čhave

¹⁹² https://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat__ObrazovanieNauka__SrednoObrazovanie__KrajUcebna/400_sredniucilista_rsm_t13_ml.px/table/tableViewLayout2/?rxid=ef8122dc-af33-483a-9284-bbdbfee6960d

¹⁹³ <https://www.coe.int/mk/web/compass/responding-to-racism>

ko sikljovibaskoro sistemi. Akala mere majanglal si kotor taro institucijengo sistemsko drom te inkludirinen thaj te integririnen Romane čhaven ki fundavno thaj maškarutni edukacia. Sar rezultato e masurenge sar so si dodato sikljovipe, stipendije thaj sikavipe e romane siklenge ande maškarutne škole, thaj efekto katar e buti e edukaciake mediatorengo, save si len aktivno rola ande romani komuniteta, o numero e romane čhavorengo ramosarde ande primarno thaj maškarutni edukacia drastično vazdas pes.

Name, ano siklovno berš 2019/2020, 9.554 romane sikle sine ramosarde ani fundavno edukacia, taro lende 521 mukhle i škola, taro save 30,9% sine phagerde pale ano sikljovibaskoro procesi, a 9.194 ja se 95,23% agorisarde o siklovno berš. Ko siklövipnasqo berš 2020/2021, 10.048 siklövne sas xramosarde thaj o siklövipnasqo berš sas agorisardo 96,80%; kote so ano shkolako bersh 2021/2022, 10.155 sikle sine ramosarde thaj o shkolako bersh sine agorisardo kotar 9.546 ja se 94.99%. O maj baro procento e siklövngengo save agorisarde o siklövipnasqo berš sas and-o 2022/2023, kana andar e 11.055 siklövne save sas xramosarde, 10.787 siklövne vaj 97,57% agorisarde o siklövipnasqo berš. Ano sikljovipasko bersh 2022/2023, o numero e sikljovngengo save mukhle e škola sine 530 ja se 4.8%, kotar odola 262 ja se 49.43% sine reintegrime ano edukaciako procesi.¹⁹⁴

I maškaruni edukacia vi, dikhläs jekh vazdipen and-o gin e studenturenge save si andre xramosarde thaj and-e studenturā save agorin o školaqo berš. Akava procento si mashkar 92.36% ano shkolako bersh 2019/2020, 95.93% ano shkolako bersh 2020/2021, palo odova si tikno tiknipe ano nivelo ano shkolako bersh 2021/2022; kote so akava procento ano shkolako bersh 2022/2023 sine 94.91%, kana o

¹⁹⁴ Intervju e Arabela Iljaz, Senior Asociatorka vash Primarno Edukacia, Merita Mustafi, thaj Suzana Šabanovska, Koordinator vash Roma Educational Mediators Program, kerdo pe 26.08.2024.

numero e studentonge save mukhle e shkola sine ko maj tikno, ko 5%.¹⁹⁵

Sar si te delpe o trubujipaske dokumentya vash o individya kola na siton registrime ano Civilune registrya, o Kanuni vash naregistrime manusha ano Registri e bijandipasko lelape ano februari 2020. bersh.¹⁹⁶Prekal akava zakono, 786¹⁹⁷kotar o sasto numero biregistririme manuŝengo ani Utarali Makedonia sine registririme dži ko 2024. berš, so dela šajipe e neve registrime manuŝenge te len Certifikati kotar Specialno Registro e bijandipasko thaj identifikaciako dokumenti thaj odoleske te utilizinen piro hakaj ki edukacia, maŝkar aver phangle hakaja.

O Zakono savo paruvet thaj pheret o Zakono pal-o themutnipe e Republika Makedonijako (ko odova vaxt) sas adoptuime ko 2021 berš, savo del jekh lokho procedura vaŝ te astarel pes o themutnipe e manuŝenqe save sas nacionalne katar aver republika e purane SFRY-esqi, thaj save beŝenas pe teritorija e themesqi ži ko 8-to septembro 1919-to berš ži kana sas deklarisardi i Republika Makedonia nezavisnost. Akaja shaibe si ano zor vash trin bersha palo agoripe e amandmanengo, kova si ji ko augusto 2024.

Sar ko 10.07.2024, akaja legalno shaibe sine utilizirimi kotar 103 individue, kotar save 81 sine dende citizenstvo kotar Utarali Makedonia, kote so o proceso vash aver 22 individue si ji akana ano progresi.

O maj baro pučipe kana kerel pes o proceso si o bi-kooperacia katar e aplikantura pala o citizenshipo, save butivar naŝti te den raporto thaj te komunikirin e Ministeriumosa pala andrune butja, so kerel pharipe pala o proceso te kerel pes maj sigo thaj te del pes trubujipe e evidenciako.

¹⁹⁸.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Zakono pale naregistrime manuŝa ando Bijandipe Registro (Oficijalno gazeta e Utarali Makedonia No. 42/2020).

¹⁹⁷ Intervju e Vildan Drpljanin, UNHCR, kerdo ko 23.07.2024.

¹⁹⁸ Intervju e Vanĝa Zikova, Ministeriumo vaŝ andrune bută, kerdo ko 11.07.2024.

78) Gîndin te keren pes elaboracie pala socialo suportoske programura pala tikne lovenqe Rromane familije saven si len čhave ande školake berša.

Kodo so si pale socialne lačhipa pale familie saven si cikno love saven si školake čhave, Utarali Makedonia siguringja jekh specialno ažutipe telal kanuni bašo čhave.¹⁹⁹E 2019-to beršesqe paruvimata and-o kadava Zakono sigurisaren²⁰⁰specialno ažutipe – ažutipe pala edukacia – pala khera save si len čhave save regularno phiren ande fundoni vaj maŝkarutni edukacia ande škole ande Utarali Makedonia.

O mangipe vaŝ e recipientia kadale finansikane ažutipnaske si ke o kher te avel les jekh totalo maŝkarthemutno časo savo si kerdo and-e trin čhona anglal te kerel pes i aplikàcia vaŝ o phendo ažutipen sar vi vaŝ o vaxt, pe sa e funda thaj vaŝ sa e membrura e khereske, anθ-i jekh summa maj tikni sar o prago e finansikane ažutipnasko, savo si thodino k-o 6,800 denară (110 €), šaj te vazdel pes maj but 31.930 denari (519 €) vaŝ jekh famîlia e oxto manuŝenqi. I summa e siklövipnasqi si 700 denară (11,5 €) anθ-jekh čhon vaŝ jekh siklövno anθ-i fundone škòla, thaj 1.000 denară (16,2 €) and-o jekh čhon vaŝ jekh siklövno and-i maŝkarutni škòla, vaŝ jekh siklövipnasqo berš. Interesno, akava pokinipe ulavgjape ano periodi taro 12 masek, odova so o beršesko kotor tari edukaciaki pokinipe bašo fundavno sikljoviba ko jek školako berš si 8.400 denaria po čhavoro, thaj bašo maŝkaruni edukacia ko jek školako berš si 12.000 denaria po jek čhavo. O čhinavipen e edukaciaqo pokinipe kerel pes and-e ŝtar barabar sume 2,100 denară e recipientosqe

¹⁹⁹ Zakoni palo arakhibe e čhavorengo (Oficijalno gazeta e Republika Makedonia No. 23/13, 12/14, 44/14, 144/14, 15/15, 25/15, 150/15, 192/15, 27/16, 16/18/18, 2019 198/18; thaj o Oficijalno gazeta e Utarali Makedonia No. 104/19, 146/19, 275/19, 311/20, 294/21, 150/22, thaj 236/22).

²⁰⁰ Zakono savo paruvet thaj pheret o Zakono pala e Protekcija e Čhavorengi (Oficijalno Gazeta e Utarali Makedonia No. 104/19).

e edukaciaqe počinipnasqo vaš jekh čhavo and-i fundone škòla, thaj star barabar sume 3,000 denarà vaš o recipienti e edukaciaqo ažutimosqo vaj jekh čhavo and-i maškaruni škòla, palal o agor svakone periodosqo thodino andar kadava Zakono.

Jekh bazako mangipe vash akava azhutipe si kay o siklo/studento te phirel may hari 85% kotar o sasto numero e dende klasengo, vash soste si garavdo yekh aver lil.

Paše katar o ažutipe pala edukacia, inke aver forma pala ažutipe si dino katar o čhinavipe pala bipokinipeske lila thaj bipokinipesko transporto, sar vi stipendije pala Rromane sikle/studentura, save si ramome ando Punkto 81 kadale Raportosko.

79) Te promovirinen regularno phiripe ande škola katar e Rromane thaj Sinti čhavorre, maškar aver, prekal involviripe e familijake thaj socialo mediatorengo, promocia e džanglimaski katar e Rromane thaj Sinti dada thaj deja thaj phure pala lengi responsibilita te keren lačhipe pala e čhavorengo phiripe ande škola thaj, ande partikularno, egalutno akceso pala edukacia e čhavorrengi.

Sar si pe date e Themesko Statistiko ofiso, kotor e romane čhavorengo ano angloškolako sikljovipe si 2,54%, kote so iklipetaro fundavno thaj maškarutno sikljovipe si 6% thaj 4%.²⁰¹

Akava procento si but ciknjardo komparacijas e nakhle dekadasa, kana o procento e iklipeske e romane siklengo ande fundone škole sas ando averažo 8%, so značinel kaj akava procento si teljardo 25%.

²⁰¹ https://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat__ObrazovanieNauka__OsnovnoObrazovanie__KrajUcebna/325_osnucil_op_krajT10_ml.px/table/tableViewLayout2/?rxid=ef8122dc-af33-483a-9284-bbdbfee6960d

And-i maškarutni edukacia, o šerutnipen e iklipenqo katar e Rromane siklövne sas maj anglal 16%, numaj konzistentno ačhilo and-e jekh cifre desat o 2016-to berš, kana avgo drom andine pes e stipendie vaš e Rromane siklövne; odolesqe, kadava procento and-o škòlaqo berš 2020/2021 sas 4,06%.²⁰²

Yekh negativno trendi dikhlola ano siklovipasko bersh 2021/2022, kana o procenti e iklipesko kotar e mashkarutne škole kotar o romane siklovne sine ano duy cifre ano 10,91%, kova sito ji akana yekh may pozitivuno trendi komparacia e bersheske 2016, kana o mashkaruno niveli sine 16%.

Vaš te čhinafel pes o iklipen andar e škòle katar e rromane siklövne/studenturà, jekh andar e ključne mere and-i Strategia vaš i inkluzia e rromenqi 2022-2030 and-o dikhipen e sikläripnasqo si te čhinafel pes o gin e iklipenqo and-o berš 2030. O res si te vazdel pes i participacia e rromane čhavorrenqi and-i sikläripen anglal-škòlaqo ži k-o 8%, thaj te tiknjarel pes o gin e lilavipenqo and-i primarno edukacia ži k-o 2% thaj ande maškarutni edukacia dži ko 1%.²⁰³

Sar dikhel pesdendo jekhutno aksesos pe edukacia e Romane čhajange, sasa sasto barjardo trendo pala o numero e Rromane školake čhavorengo ande relacia pala Rromane školake čhave.

80) Te fokusisarel pes maj but te del pes e Romane thaj Sinti čhajange egalutne šaipa pala edukaciaki thaj socialo inkluzia thaj te keren pes programura te keren pes kontra e specijalo uče nivelosa pala avri mukhipe.

²⁰² Intervju e Arabela Iljaz, Senior Asociatorka vash Primarno Edukacia, Merita Mustafi, thaj Suzana Šabanovska, Koordinatori vash Roma Educational Mediators Program, kerdo pe 26.08.2024.

²⁰³ <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/Strategija%20za%20inkluzija%20na%20Romite%202022-2030%2003-02-2022%20finalna%20verzija.pdf>.

And-o šerutnipen e siklāripnasqo, o kotor e rromane siklōvnēnqo anθ-i fundavno siklāripen sasa relativo barabar e muršikane siklōvnēnθar, kodolesq e and-o dikhipen e sasto gin e siklōvnēnqo, 48% si čhaja thaj 52% si čhave; kana dikhel pes o gin e siklōvnēnqo save agorin o školaqo berš, 49% si čhaja kontra 51% čhave.²⁰⁴

Sar dikhel pes i maškaruni edukacia, o gin e muršikane studenturenqo si maj baro, kodo si 53%, kontra 47% vaš e čhaja.

Numaj, ande relacia pala e čhavorenqo bijav, si jekh disproporcija maškar e čhave thaj e čhaja save aven ande čhavorenqo bijav. Kodo si, o 2021-to beršesko gin e manušēnqo registrisarda 260 čhaven ande berša 15-19 save phende kaj si ansurime, komparacijas 1,355 čhaja saven sas sa kodo ansurime statuso. Naj nisave dāte and-o gin e gindipnasqo pal-i etnikani reprezentācia and-e čhavorenqo bijav, numaj te dikhas e komune kaj si maj but kadala bijav, sar egzāmplo, Strumica (104), Shuto Orizari (78), Prilep (73), Radovish (54), Gostivar (53), Tetovo (48)²⁰⁵, šaj te konkludisarel pes kaj kadala si komune kaj si len bare rromane komunitetura.

81) Te dikhel pes te kerel pes lačhe programura pala kodola save či agorisarde e fundoni škola vaj si analfabetura.

Sar si pe 2021-to beršesko Cenzuso, o analfabetizmo procento e populaciako upral o 15 berša ki Utarali Makedonia si 1,24%.²⁰⁶

I analfabetizmosqi rāta čhindās pes 60% and-o komparacia e 2002-to beršesq e gindipnača, kana

i rāta sas 3%. Numaj, analfabetizmosko procento specijalno pala o Romano narodo ande Utarali Makedonia naj determinirime averčhande ando fremo e manušēnqo.

Si buteder na-formalno edukaciake programura andar o Centro vaš edukacia e phurenge, numaj khonik katar kadala programura na adresisarel specifično e na-alfabetizirime populacia. Kadala programura inkljen vi treningura, thaj si maj anglal phangle e akvizitciasa e šajutnimatenqi, numaj na specifično e sikavipnača e šajutnimatenqo.

Numaj, si jekh numero aktivitetura save sikaven alfabetizacija e phure romane individuenge ande Utarali Makedonia, prekal e projektura save si implementirime katar e organizacije katar o civilno amalipe. Namely, sar kotor katar o regionalno proekto “Vardipe e alfabetizacijako thaj ginavimasko džanglipe pala e romane manuša – Roma Plus”, sas kerde analize pala o spektro e alfabetizacijake treningurenqo save si dine e romane phurenge.²⁰⁷ Kadava projektura sas kerdo and-o periodo maškar o berš 2020 thaj 2022, and-o savo 60 phure rromane lile siklōvipen pal-i xramosaripen; 10 individue sine trenirime sar trenerija, a 6 civilno amalipaskere organizacije sine ekipirimi neve džanlipaske te šaj den dumo e romane komunitetake. Paše odova, o projektura kerdas kontribucia te sigurisarel pes kaj maj čira 100 rromane studentura siklōn sar te labāren i platforma Massive Open Online Courses (MooC).

Ko 2020 berš i civilno societetakiri organizacija SUMNAL, implementirinela o aktiviteti “RomaABC Goes Forward” sar kotor taro regionalno proekto, kote so kergja pe specialno Treningosko Manuali bašo

²⁰⁴ https://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat__ObrazovanieNauka__OsnovnoObrazovanie__KrajT10_ml.px/table/tableViewLayout2/?rxid=ef8122dc-af33-483a-9284-bbdbfee6960d

²⁰⁵ https://www.unicef.org/northmacedonia/media/14391/file/MK_CensusForChildren_Report_2024_MKD.pdf

²⁰⁶ <https://www.stat.gov.mk/publikacij/2022/Statistichki-atlas-mk-en-web.pdf>

²⁰⁷ Analize pal-i trubujipen pal-o siklōvipen pal-i siklōvipnasqi siklōvipen vaš e rromane phure kerde anθ-o šero e projektosqo Roma Plus – Romano resurso centro (rrc.org.mk)

trenerija thaj medijatoria bašo alfabetizacijakere mere save si phangle e Romencar. Kado treningosko manualo si pala e phurenge edukaciake interesime riga save planirinen thaj implementirinen alfabetizaciake kursura pala e Rroma.²⁰⁸

Naj programura vash o alfabetizacia e phurenge andar o Ministeriumo vash Edukacia thaj Sciencia.²⁰⁹

82) Keren pes, kaj si trubujipe, programura pala stipendije pala e Rromane studentura thaj den zor pala lengo barjardo participacia ande egzistuime stipendijake programura.

Astarindoj kotar o siklovipnasqo berš 2016/2017, o Ministèro vaš i Edukacia thaj i Sciencia čhudās jekh programo vaš e siklovnenqi stipendia savi si pherdo katar o Gavermento e Republikaqe Makedoniaqo²¹⁰(ko odova vaxt). Kava programo si maj dur katar o stipendijako programo pala romane sikle finansirime thaj realizuime katar Romano Edukacijako Forumo thaj Fondacija putardo amalipe Makedonia khetane e Ministrijasa palo sičope thaj džanglipe.

Ano siklovipasko bersh 2016/2017, ano phanglipe e amandmanencar ano kanuni vash siklovnenqi standardi²¹¹, Ministeriumi vash Edukacia thaj Sikavipe angleder introdukingya yekh specialuno juridikano shaibe vash o romane sikle te oven dende

stipendiye, numay kay te phergyon numay trin kotar e ehta mangipya kola yaver droma manglape te phergyon e yaver sikle kola mangena stipendie, odolesqe o romane sikle musay te oven nacionalune e Utarali Makedoniyake, te oven regularune ramosarde ano upreder shkola thaj te oven resle suksesune performanse ande edukacia.

Ko periodi maškar o 2019 dži ko 2023 berš pobuter taro 4.500 stipendije dende taro Ministeriumi baši Edukacia thaj Sciencia e romane studentenge ko maškaruni edukacia. Sar si, 582 stipendije sas dino ko 2016/2017 shkolako bersh; 736 stipendije sine dende ano siklovipasko bersh 2017/2018; 849 stipendije sine dende ano siklovipasko bersh 2018/2019; 846 stipendije sine dende ano siklovipasko bersh 2019/2020; 886 stipendije sas dino ano shkolako bersh 2020/2021; 870 stipendije sas dino ano shkolako bersh 2021/2022; 889 stipendije sas dino ko shkolako bersh 2022/2023; thaj 900 stipendije sas dino ko shkolako bersh 2023/2024.²¹²

O programo pala stipendija pala univerzitetosko nivelo romane studenturengo sasa šajipe prekal 2016-to beršeske amandmanura ande Zakono pala studentonge standardura²¹³. Akava amandmano sine inicirime taro 2015 beršesko Decizia taro Guverno tari Republika Makedonia (ko odova vakti) palo odova so o Ministeriumi baši Edukacia thaj Sciencia, prekal piro Direktorati bašo Developipe thaj Promocia e čhibako e Membreng e Komunitetenge, sasa obliguime te počminel te del pe stipendije e rromane manušenge saven isi objektivo te inkurajirinen pe ko romane manuša ki komuniteta

²⁰⁸ "RomaABC-Goes-Forward"-Literacy-Training-Manual-for-Roma-and-other-vulnerable-groups-and-Europe.pdf (sumnal.mk).

²⁰⁹ Intervju e Arabela Iljaz, Senior Associatorka vash Primarno Edukacia, Merita Mustafi, thaj Suzana Šabanovska, Koordinator vash Roma Educational Mediators Program, kerdo pe 26.08.2024.

²¹⁰ Intervju e Arabela Iljaz, Senior Associatorka vash Primarno Edukacia, Merita Mustafi, thaj Suzana Šabanovska, Koordinator vash Roma Educational Mediators Program, kerdo pe 26.08.2024.

²¹¹ Zakono savo paravel thaj pherel o Zakono pala e Sikolako Standardo (Oficijalno Gazeto katar e Republika Makedonia No. 30/2016).

²¹² Intervju e Arabela Iljaz, Senior Associatorka vash Primarno Edukacia, Merita Mustafi, thaj Suzana Šabanovska, Koordinator vash Roma Educational Mediators Program, kerdo pe 26.08.2024.

²¹³ Zakono savo paravel thaj pherel o Zakono pala e Studentonge Standardo (Oficijalno Gazeto katar e Republika Makedonia No. 30/2016).

fakultetura save keren sikavne.²¹⁴Ministeriumi vash Edukacia thaj Sikavipe dende 108 stipendiye ano akademikuno bersh 2020/2021, kotar odola 68 vash o djuvlikane romane studentya thaj 40 vash o murshikane romane studentya; dija 112 stipendiye ko akademsko berš 2021/2022, kotar save 72 džuvlikane rromane studentoncar thaj 40 vaš muršenge rromane studentura; thaj dija 125 stipendiye ko akademsko berš 2022/2023, kotar save 71 džuvlikane romane studentoncar thaj 54 muršengere romane studentoncar.²¹⁵

Si aktivne programura save si phangle e fundone školake sikljovnenca katar 1-to dži ko 4-to klaso, sar kotor katar e Evropaki Unijako Projekto REGULARNO PHARIPE ANDE KLAŠE – Akcija pala inkluzija e Romengi ande Primarno Edukacija. Akava projektosko sas kerdo maškar o Oktòbro 2019 thaj o Oktòbro 2022 katar o Open Society Foundation Macedonia, o Asociàciaqo Centro vaš Edukaciaqo Suporto e Čhavorrenqo “Dendo vas”, thaj i “Step by Step” Fondacia vaš i Edukacia thaj e Kulturaqe Iniziative, and-o partneripen e Ministèro vaš Edukacia thaj Sciencia.²¹⁶

Sar kotor kadale projektosqo, and-o jekh periòdo 3 beršenqo, 1,515 stipendie save si 400 € sas dino and-o berš e školaqo, kadja te šaj te avel sigurime finansiàlo suporto e siklövnenqe familienqe thaj te pokinen pes e košturà vaš i škòla, xabe, gada, školaqe butà thaj materiàlurà, sportosqe aparaturà thaj aver

aparaturà vaš ekstrakurrikularne aktivitèturà. Taro sasto numero taro 1.515 stipendiye, 602 sine dende ko angluno klasako sikle, 634 ko dujto klasa, thaj 279 ko trinto klasa, kote so si 777 džuvlja romane sikle thaj 738 murša romane sikle, ko 74 fundone škole ko 33 komune. Po drom te del pes finansijako suporto e familijenqe save si len socialo bibahtale save si len siklövne and-e 1-to ži k-o 3-to klàsa, kadava projektosko vi dineas 47 tikne granturà 47 fundone školeqe anθ-i suma €2,500 te aven utilizuime vaš e treningosqe materiàlurà thaj e aparatura save si trubujipe vaš e škole te keren aktivitèturà save promovirinen egalutne šanse vaš sa e siklövne saven si len akcento and-e maj tikne klase, kadja, te kerel pes jekh lačo školaqo klima thaj te transformisarel pes i klàsa vaj o škòlaqo than and-o jekh inkluzivno thaj stimulàciaqo siklövipnasqo ambiènto, kaj svako čhavo šaj te hatàrel pes akceptisardo, motivisardo thaj si les i šansa te baròl pesqo potenciàlo vaš siklövipen thaj progreso.²¹⁷

Ande nakhlo deš berša sasa implementirime vi aver programura thaj aktivitetura po drom te vazdel pes inkluziviteto e edukaciake sistemasko ande relacia pala Rromane čhavre thaj te arakhen pes droma thaj metode pala lengi majbari inkluzia po drom te ciknjarel pes o baro numero Romane čhavorengo save sasa avri andar edukaciako sistemo ande godo vaxt.

83) Te zurarel pes kompjuterikani alfabetizacia maškar e Roma thaj e Sinti kerindoj informaciake web-than.

Ande Utarali Makedonia naj konzistentno sistemo savo del digitalno alfabetizacijako treningo e Rromenge prekal edukacijake institucije. Numa, dikhindoj o trubujipe pala digitalno alfabetizacija ando 21-to šelberšipe, but aktivitetura si resle te sigurinen bazaki kompjuterikani alfabetizacija e romane manušenge ande Utarali Makedonia. Kadala

²¹⁷ Ibid.

²¹⁴ <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/2022/Strategija%20za%20inkluzija%20na%20Romite%202022-2030%2003-02-2022%20finalna%20verzija.pdf>.

²¹⁵ Intervju e Arabela Iljaz, Senior Associatorka vash Primarno Edukacia, Merita Mustafi, thaj Suzana Šabanovska, Koordinatori vash Roma Educational Mediators Program, kerdo pe 26.08.2024.

²¹⁶ <https://fosh.mk/current-project/broshura-i-videa-za-promocija-na-rezultatite-od-proektot-redovno-na-chasovi-akcija-za-vkluchuvane-na-romite-vo-osnovnoto-obrazovanie/>

aktiviteturja maj anglal si kotor katar projekturja save kerenpe katar rromane civilne organizacije save keren komunikacija direktno e rromane amalipasa thaj džanen so trubul te kerelpe ande rromane amalipa.

And-o Centro vaš edukacia e phurenge, si kerde bute na-formalne edukaciaqe programurā save si kerde, varesave andar save den treningurā thaj šajutnimata vaš kompjuterikane šajutnimata, numaj, jekh specializirime fokuso pe jekh specifiko tēma, sar egzàmplo, digitalo marketingo.

Na sar kadala programura, o projèkto “Romaversitas – e Developmentosa thaj e Aktivizmosa karing Egalutni Integracia thaj Shajimata” suportirimo kotar o Romano Edukaciako Fondi tari Budapesta, kompjutersko treningo sine dende 10 romane studentonge thaj alumnienge ko periodi mashkar 2019 thaj 2020 bersh.

Maj but, trubul te phenel pes kaj si aktivitetura pala digitalno alfabetizacija save si specifìčno resle pe Romane džuvlja, sar kotor katar o “Programo pala zurjavipe e Bučarimasko džanglipe e Romane džuvljengo thaj ternengo”, savo sas implementirime katar o Romano Resursosko Centro ando berš 2022. Akava programo kerdas digitalno alfabetizacijako treningo 57 romane džuvljange thaj čhajange.²¹⁸

84) Periodikane evaluisaren e efektiviteto e edukaciake politikengo.

Evaluacia e efektivnostake e Rromende phanle edukaciake politikengo ki Utarali Makedonia tikno drom kerel pe thaj o drom sar si implementirimo si fragmentirimo. Ani praktika kerena pe analize e edukaciake politikengo kotar o projektia implementirime ko suporto tari Utarali Makedonia premal i romani inkluzia.

²¹⁸ <https://rrc.org.mk/digital-literacy-for-roma-women/>

Akala analize, anglunes taro civilno amalipakere organizacie an i Utarali Makedonia, dena but klaro tasviri sar implementirinen pe edukaciake politike maškar o Roma, thaj sar trubul te keren pe avutne politike te sigurinen pe o konstitucionalno garantuime hakaj ki edukacia.²¹⁹

Kapitulo VI katar o Akciako Plano – Te vazdel pes i Participàcia and-o Publiko thaj Politikano dživdipen

88) E Thema save len kotor si inkurajime te len pe sama kadale bazake kondicie po drom te sigurin efektivo participacia katar e Roma thaj Sinti ando publikano thaj politikano trajò:

– *Angluno involviripe:* Svako inicijativa savi si ande relacia e Romenca thaj Sintonca trubul te involvirinel len ande maj anglune stadiumura ande faza e vazdipnaski, implementaciaki thaj evaluaciaki;

– *Inkluzivno:* E Roma thaj e Sinti trubuj te aven andre ande formalne konsultativne procesura, thaj e efektivnost katar e mehanizmura save si kerdine pala lengi participacija ande formacija pala bare politikane inicijative trubun te aven sigurime involvirindoij len ande jekh buxlo reprezentativno proceso;

– *Transparenca:* E programura thaj e propozalura trubun te aven cirkulime dosta anglal e decizjake terminura te šaj kerel pes smislo analiza thaj inputo katar e reprezentantura katar e Romane thaj Sinti komunitetura;

– *Smislo participacia kotar e Roma thaj Sinti pe sa e nivelia e governoske:* Participacia katar e Roma thaj Sinti manuša ande lokalo governipe si esencijalno pala efektivo implementacia e politikengo save astaren len;

²¹⁹ <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/admin/docs/7d34b283f41adbd0c4e974b47cc4468f.pdf>

I situacia ačhol bipharuvipnaski lokalno korkoroortuip, sebepi so o Romane Konsilora an i Komuna Shuto Orizari inčaren majbaro kotor, proporcionalno e romane populaciake an i akaja komuna. Numaj, o gin e konsilierengo save reprezentuin e Romen ande aver komune naj proporcionalno e bareder romane populaciake.

O civilno societetosko sektoro isi le kapaciteti te inkerel aktivno angažmano ano inicijative, sar ko lokalno thaj nacionalno nivelo. Thaj akava sektoro del i platforma prekal savi i romani jekhin šaj te ovel aktivno involvirimi ko odola inicijative. Ko momenti isi desave romane civilno organizacie save kerena buti ko lokalno thaj nacionalno nivelo, odoleske den glaso e romane komunitetake te len kotor ko procesia save implementirinena o Guverno tari Utarali Makedonia prekal olengere line ministrija. Vash te phenas kaj akala asocijacie isilen shaipe te len kotor aktivno ano Nacionalno Koordiniribasko Organo – NCB bashi implementacia, so angleder sine pendžardo sar Romano Dekada, thaj akana anavkerdo sar Strategija vash inkluzija e Roma 2022-2030.

Dikhindoj e transparenca, naj klaro regulacia pala o vaxt e publikane anavimasko pala e inicijative thaj e propozalurja thaj o termino kana kadala trubun te aven prezentirime, kade ačhel tikno vaxt e romane komunitetake te dikhel len buteder. Sar si akana, o agorutno vaxt savo si dino and-e anùnsurā phenel “tehara”; numa, akava si diferentno mashkar e komune. Komunikacia djal prekal reprezententia tari komuna jali prekal reprezentantia taro lokalno ofisoa taro relevantno ministrija ja se centria taro socijalno buti, kote buteder taro rromane amalipaskere membria kerena lafi pire problemencar.²²⁶

²²⁶ Intervju e Aksel Ahmedovski, politikano thaj purano Ministro bizo Portfolio savo si phanglo e romane pučipnasa ano Gavermento tari Republika Utarali Makedonia, kerdo ko 31.07.2024.

89) E alosarde manuša trubun te keren paše butjarimaske relacie e Romane thaj Sintone komuniteturenca.

Po fundo si nekobor droma savencar čerel pes i komunikacia maškar o romano khetanipe thaj alosarde manuša. Angluno, prekal direktno komunikacia sar misal, kana sheruno taro Shuto Orizari kerela khedipe e dizutnenca thaj reprezentencar taro disave grupe kola djivdinena ani teritoria e Komunako Shuto Orizari.²²⁷

Dujto drom si kana e alosarde manuša astaren komunikacia e reprezentanturenca e romane komunitetosko prekal e lokalno ofisura e instituciengo kote so von keren buti.

Maj efektivo drom si te kerel pes komunikacia prekal civilo amalipaske organizacie save si len eksperiencia thaj džanglipe sar te kanalizirinen pes e mesažura thaj inicijative ande politikane diskusie. Kathe si specielo importante te akcentisarel pes i importanca e lokalone civilo organizacienqi, save si lačhe prindžarde pal-e trubujimata thaj problemurā e lokalone populaciaqe.²²⁸

90) Te kheren pes mehanizmura save ka sigurinen jekhajek, direktno thaj pravdi komunikacia maškar e prezententia e Romengere thaj e Sintengjere thaj o badania e gavramentoskere, ko kola si thaj o konsilidejbaskere thaj konsultativna badania.

Si duj formalno mehanizmura save sigurinen jekhutni, direktno thaj putardi komunikacia maškar e romane reprezentantura thaj e themeske institucie. Si o politikano mehanizmo, ki forma e Ministroski

²²⁷ Intervju e g. Kurto Duduš, šerutno e komunako Šuto Orizari, kerdo ko 27.06.2024.

²²⁸ Intervju e Aksel Ahmedovski, politikano thaj purano Ministro bizo Portfolio savo si phanglo e romane pučipnasa ano Gavermento tari Republika Utarali Makedonia, kerdo ko 31.07.2024.

bizo Portfolio savo si phanglo e Romane Pučhimata. Akaja pozicija ačhola jekhutno mehanizmo prekal savo vazden pe pučipa bašo situacija e Romenge ki Utarali Makedonia ko majbaro politikano nivelo, ie ko Gavermento tari Utarali Makedonia.

Aver mehanizmo savo sigurinel ekspertiza thaj institucionalizmo si o Nacionalno Koordiniribasko Organo – NCB bašo implementiribe e Romane Inkluzijake Strategija 2022-2030. Akava sito mashkar-ministeriyako trupo savo si reslo vash te dikhel o progresi e implementaciako e Strategiako, thaj si kerdo kotar 15 membrya kotar sa relevantune institucie: Ministeriumi vash Buti thaj Socialuni Politika (akana Ministeriumi vash Socialuni Politika, Demografia thaj Terne), Ministeriumi vash Siklipe thaj Sciencia, Ministeriumi vash Sastipe, Ministeriumi vash Transporti, Ministeriumi vash Kultura, thaj aver trupura, sar vi reprezentantura katar organizacije katar civilo amalipe. O NCB dikhel e implementacia e Strategiaki thaj kerel raportura. Dzi ko juni 2024 bersh o Konsilieri vash Romane puchipya rezumiringya thaj palo odova prezentringya akala raportya sar konkluzia e sherune ministroske e Utarali Makedonia, kova palo odova bichalgyola e Guvermentoske vash adopciya.²²⁹

Maškar o 2018-to thaj 2024-to berš čerdape aver mehanizmo savo služisarda te žutilpe o proceso palo inkluzipe e Romengo, numaj andar e legislativno rig. Named, ko 2018. berš, andar e Asambleja e Republika Makedonia (pe godova vakti), formirisarda pes jekh “Maškar-Partijako Parlamentarno Grupa palo Hakaja e Romenge ki Republika Makedonia”, kote so inčarde e deputatura kotar e egzistuime parlamentarno kompozicia kotar ververutne politikane partie, kote so i Romani komuniteta šaj direktno thaj vi direktno te diskutirin e legislativne pučipa save afektirinen e romane komuniteta.

²²⁹ Intervju e Elvis Memeti, Konsilieri palo romano pučipe e premieresko tari Republika Utarali Makedonia, ikerdo ko 31.07.2024.

91) Te kerel pes lači interakcija maškar politikane liderura po lokalo thaj nacionalo nivelo thaj diverzitetu Romane grupengo.

I participacia e romane politikane entiteturenqi si pherdo fragmentime, kadja kerel i interakcija maškar e politikane lidera vi, and-o nacionalo vi and-o lokalo nivelo but pharo.

Romane dizutne dikhen pe reprezentatora taro politikane partie thaj na-governamentalno organizacie ko svako foro sar olengere lideria, sar misal ki Bitola, kote so šov lideria vakeren kaj reprezentinen o Romano komuniteti. Jekh romani romni tari Bitola mothavela kaj o egzistuime thaj presuime pučipa tari romani komuniteta trubul te oven efektivno menadžirime, sar so vakerele pe an i studija “Roma – jekh kvalitativno thaj kvantitativno rodipe”²³⁰.

Ko jekh rig, trin neve romane politikane partie iklile ko agorutne 4 berša sebepi taro biinterakcia: Unija e Romengiri, Narodno Partija e Romenge thaj AVAJA, so počmingja sar miškibe thaj barili sar politikani partia. AVAJA sine jekhutni romani politikani partia savi kerdili majtikneder taro jekh masek anglal o alosaribe thaj lela kotor independentno ko parlamentarno alosaribe. Pe aver rig, o bi-interakcija thaj konsolidacia²³¹ agravisarda i implementacia e politikaki savi resljarel te lačharel pes i situacia e Romenge ki Utarali Makedonia.

92) Organizirinen alosarimaske-džanglimaske kampanje te šaj te barjarel pes participacia e Romane alosaribasko ande alosarimata.

²³⁰ <https://electoralsupportprogramme.mk/wp-content/uploads/2021/09/9>.

²³¹ Komparacia e Nezhdet Mustafake deklaracijas kotar o Marto 2024. Neždet Mustafa: katar jekh societeta vaš sa, kerdām jekh binacionalo them – Republika (republika.mk).

Informaciake kampanje pala importancia e Romane alosarimaski ande alosarimata si anglunes ande domena katar civilne organizacie thaj miškimata. Angleder te transforminel pe ani politikani partia, civiluno mishkiye AVAJA kergya yekh numero aktivitetiya sar kotor e kampanyako “Amen Votinyam, Amen Decisina”. Akaja kampanja sikavgja o importantno politikano alosaribe e Romengo ano presidentesko alosaribe 2019. berš, thaj odoja inkurajingja e Romen te istemalkeren piro hakaj te alosaren.

Ko akava kampanja i civikani inicijativa AVAJA kidingja 10.322 lila taro 14 komune, kote akharen pe maj seriozno buti te lačharel pe i situacia e Romenge.²³²

Ko agoripe e parlamentarno thaj prezidentesko alusariba ani Utarali Makedonia, i Fondacia “Roma baši Demokracia” organizingja eventia *te zurarel o avazi e Romengo ko dikhibe e politikane participaciake*. O evento “So si lačho e Romenge si lačho vi e Utarale Makedoniake”, lansirisarda sar inicijativa te kerel pe buti e politikane prioritetencar thaj e politikane pharipaske so arakhen pe e romane komuniteta.²³³ Ani aver rig, Konsilo e Evropako implementirinela o ROMACTED Programi ano Zapadno Balkani, ini ani Utarali Makedonia, anavkerdo “Promoviribe lačho governipe thaj Romano zoralipe ano lokalno nivelu”.²³⁴ Akava programi taro Konsilo taro Evropako resarinel te zurarel o rromano amalipa sar te vazdel pe o lokalno demokratikano lačho governipe vazdindoj o individualno thaj kolektivno kapacitetia tari rromani amalipa.

²³² <https://novamakedonija.com.mk/makedonija/помската-заедница-со-три-приоритетни/>.

²³³ <https://trn.mk/dobro-za-romite-dobro-za-severna-makedoni%D1%98a/>

²³⁴ <https://www.coe.int/mk/web/skopje/promoting-good-governance-and-roma-empowerment-at-local-level-romacted-ii-1>

I platforma “MIRO VOTO – MIRO BARIPE” 2016 beršesqi, savi si kerdini katar e rromane asociácie, monitorisardās o alosaripnasqo proceso kadja kaj te sigurisarel pes o alosaripnasqo xakaj e rromenqo. O NRC akcentirindas i importancia e alosarimaski autonomiathajkooperáciaeThemesqeAlosaripnasqi Komisiača. O NRC rodel te resel lačhe alosarimata thaj inkurajil o raportiribe e na-regularititurengo. Totalno sas registrime 120 observatora, fokusirindoj pe thana kaj si signifikantno romane populacije.²³⁵

Akala kampanje thaj aktivitetia signifikantno vazdingje o džanlipa thaj o kapacitetia tari romani komuniteta, kerindoj siguripe kaj o manuša te džanen o importancia taro svako individualno votiba thaj sar akava votiba šaj te kerel efekto ko politike so si resle te lačharen i situacia e Romenge ki Utarali Makedonia.

93) Sigurinen kaj e Romane alosara šaj keren slobodo thaj informišime alosarimata ande alosarimata.

O hakaj te votuinen ano alusaribaskoro procesi si garantuime sa dizutnenge tari Utarali Makedonia, thaj i romani komuniteta. Numaj, varesave alegacie si kerdine publikane pala politikane ofisionalura save keren zorasa alosarimaske praktike save si phangle e Romenca. Te lačharel pes o alosarimasko integriteto thaj o pativipen, si esencijalno te kerel pes transparentno adreso kadale alegacienqo. Te kerel pes buteder investigacie pe kadala alegacie ka sikavel pes jekh angažmano te arakhel pes e demokratikane principura thaj te arakhel pes o hakaj e alosarimasko sa e citizentonge²³⁶ Numaj, o alegacie vash zoralo alosaripe reslo vash o Romano

²³⁵ Komparacia e Observatora kotar o Nacionalno Romano Centrum ka dikhen o alosaribe (a1on.mk):Medijako sikavipe tari platforma “Miro Voto – Miro Baripe” ko TV 21, NRC – National Roma Centrum (nationalromacentrum.org);PRESS RELEASE – National Roma Centrum (nationalromacentrum.org).

²³⁶ <https://frontline.mk/2024/06/13/ankuloska-ne-odgovori-za-ciganite-za-ushi-chovechi-ata-nekoe-livche-neka-snema/>

komuniteti ano lokalune alosaripya ani Komuna Strumica na sine investigacime.

Ko paluno prezidentosko alosaripe ko 2024 berś, and-i jekh deklaràcia pal-e anglune arakhadimata thaj konkluzie, e OSCE ODIHR obzervàtoră phende: “Ando sa kodo vaxt, sas dikhline varesave instancură e alosaripnasqe grupenqe thaj familiàqe. (17 kazura)”.E obzervatora maj dur phende kaj “Incidentura thaj na-regularitetura, sar so si kampanja thaj intimidacia e alosarnengo paše e alosaribaske thana, organizirimo transporto e alosarnengo, ažutipe e alosarnengo, thaj alosaripe e familijako sas dikhline but maj butivar ande thana kote so trajin e marginalizirime komunitetura”²³⁷.

Historikani, e Roma majbut alosaren e romane politikane entitetura.²³⁸

E romane djuvljenge alosarimaske chachimata si respektuime diferentne pala e komuna. Name, ano nesave komune, sar so si o Shuto Orizari, dikhliło kay o alosarne arenen ano alosaribaske thana ano grupe; o alosaripe e familijako numaj na sas notirime. Na sar akaja komuna, ani Komuna Delchevsko na sine obzervirimo grupako agoripe ano alosaribaske thana.²³⁹

94) Te keren pes aktivitetura te garantuin pes egalutne alosarimaske čačipa e džuvljenge, sar te phandel pes o akhardo “familiako alosaripe”.

Ano 2021 bersh, OSCE Misia ano Skopje kergya yekh Informativuni Broshura vash Terne Alosaripya ano Formati Lokheste Te Xramosarelpes sar kotor e proyektesko “Suporti vash Demokratikune

²³⁷ <https://www.osce.org/files/f/documents/a/6/567274.pdf>.

²³⁸ Intervju e Shaban Salii, Ministro bi Portfoliosko, kerdo ko 29.08.2024.

²³⁹ Intervju e Aksel Ahmedovski, politikano thaj purano Ministro bizo Portfolio savo si phanglo e romane pučipnasa ano Gavermento tari Republika Utarali Makedonia, kerdo ko 31.07.2024.

Governipe thaj Inkluziake Procesya”, ano kooperacia e Themesko Alosaripeski Komisia e Utarali Makedoniyaki. Kamipe akale brošurako sine te informišinen pe terne alosarutnen bašo koncepti taro ternengo participacia, olengere forme, politikani participacia e ternenge, tipija taro alusariba ki Utarali Makedonia, verver droma ko organiziribe thaj nakhavipe e alosaribasko, sar ini o hako te alosarel thaj oleski protekcia, droma bašo inkluzija thaj participacia e džuvljangi.²⁴⁰

E organizacie katar o civilo societato organizuin vi aktivitetura te vazden o džanglipe pala o politikano čačipe te alosarel pes. Name, te promovirinel pes i demokratikani participacia e Romenqian-i societeta, sar vi lače thaj demokratikane alosarimata thaj te del pes zor e rromane alosarnenqe, and-o 2024-to berś i Fundacia “Roma vaś i Demokracia” and-o 2024-to berś and-o berś 2024 i iniciativa “So si lačo vaś e rromane žene si lačo vaś i asàmbłea and-i Utarali Makedonia” and-i Asàmbłea anθ-i Utarali Makedonia.²⁴¹ O res kadale inicijativako sas te den zor thaj te involvirinen le Romane džuvlja ando publikano thaj politikano trajo. Baro numero Romane džuvljengo save keren profesionalno buti ande institucie thaj maškarthemutne organizacie thaj projektura lije than ande kadi inicijativa.

95) Zumaven e Romen thaj e Sinte te keren buti maj aktivno ando publikano serviso, inkluziv, kana trubul, perdal e introdukcia speciale merengi te promovirinen lengi participacia ando civilo serviso.

O numero e Romenqo save keren buti an i publikani administracia gradualno barol, dikhindoj o numero e rromane individuengo save kerena buti an i publikani administracia an o 2007 berś, savo sas

²⁴⁰ <https://www.osce.org/files/f/documents/d/2/501181.PDF>.

²⁴¹ <https://www.romatimes.news/index.php/mk/ngo-sector/ngo-projects/6904-romite-za-demokratija-so-inicijativa-dobro-za-zhenite-romki-dobro-za-sobranieto-na-rsm>

Numaj, jekh problemo ačhol e faktosa kaj, bi te dikhel pes o drastikano vazdipe e numerosko, o kotor e Romenqo and-o publikano serviso na si adekvatno sikavdo and-o gin e Romane manušenqo and-e šerutne thana and-i administracia.

Romane komunitet osko reprezentacija ande relacija pala alosardine thaj alosarde pozicie si pe but cikno nivelo. Dži kote o Ombudspersoni inkerja statistike bašo alosarde thaj alosarde manuša prekal o etniciteto, o numero taro romane ofisionalija sine maškar 7 thaj 9.²⁴⁴

Kotar o 1996. berš alosardo šerutno, šerutno taro Shuto Orizari si manuš taro romano amalipa, sar si majbaro numero taro Konsileria ki Komuna Shuto Orizari. Na sar akaja komuna, ko Konsila taro avera Komuna, o Romane glasia nane valorizirimo ko alosaribe e konsilierenge. Sar egzàmplo,

Palat o alosaripe ando 2024-to berś, 3 romane politikane manuša si dine and-o Guverno:Shaban Salii - Ministri bizo Portfolio, Nezhdet Mustafa - viceministri vash relacie e komunitetyencar, thaj Erdzan Selim - viceministri vash lokaluno korkoro-governipe.

Barjardo numero politikane entiteturango ande romane komunitetura klaro sikavel kaj si barjardo trubujipe pala romani participacia ando keripe decizjengo vi pe lokalno vi pe nacionalno nivelo. Te lela pe sama o berŝipe e individuengo save avile ande neve politikane entitetura, ŝaj lokhes te dikhel pe kaj akala entitetura si fundirime katar jekh maj terni generacia e Romenge, so anel pe gindo kaj o terno Romano narodo na si bahtalo e akanutne politikasa e politikane entiteturango save so egzistirinena pe politikani scena ki Utarali Makedonia palo longo periodo e vramako.

Jekh 2015 Romalitiko rodipe²⁴⁷notirinel kaj “i implementirimi anketa sikavela kaj baro kotor taro Roma alosarde ko vakti e lokalno alosaribaskoro, so si indikativo bašo fakti kaj o Roma isi len potencijalo baši participativno demokracia thaj si len panda zoralo pačavipe ko demokratikane procesia ki Republika Makedonia.Trubul te vakerele pe kaj,

245 https://www.sobranie.mk/pratenici-vo-parlament.
nspx%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20
%20%20%20%20%20.nspx

247 <https://romalitico.org/wp-content/uploads/2024/02/uchestvoto-na-romite-vo-proczesot-na-donesuvane-odluki-na-lokalno-nivo.pdf>

ako o anketirime lokalno korkorroortuipa na keren zora te inčaren o Roma ano procesi e deciziako, ka ovel diskontentno maškar o Roma barjarel pes e vrjamasaj thaj odolesqe ka ciknjarel pes o numero e Romenqo save ka den kontribucia vaš participativno demokracia an i Republika Makedonia”.

Maj dur, kadava rodipe sikavel kaj vi te si ande them verver forme katar direkto citizentoski participacia, von ačhen telal utilizirime, thaj but Roma ačhen bi-aktivne. Efikasno mehanizmura e participaciake si putarde divesa e sherutnesa, civilno inicijative, citizentonge mitingura, referendumura, dende reklamacie, publikane forura thaj anketa. Bizo akala šajipa, o Roma sikaven limitirimo intereso thaj hačaripe bašo lokalno korkorroortuipa, majbut sebepi o bibutjaribe taro komune te integririnen olen ko procesia taro keribe decizie. I analiza sikavelas kaj e lokalone autoritetura den kontribucia k-o tikno nivelo e prindžaripnasqo maškar e rroma kana našti te len kontinuivo thaj sistematikane mesura vaš lenqi inkluzia. Odova kerel te na hačaren pe lokalno procesura, na involviripe thaj na informišipe, ko agor anela ko cikno nivelo pačavipnasko thaj nasatisfakcija bašo buti e lokalno autoritetencar. Te kerel pes buti kadale problemurenca si ključno te lačharel pes e Romengi participacia thaj involviripe ande demokratikane procesura.

O mangipe vash aktivno participacia dikhela pe kotar o fakti kaj socijalno angazhime terne Roma astarde vi aktivno te len kotar ko politikane procesia ki Utarali Makedonia, zumavindoj te lačharen i situacija e Romenge. Sar egzàmplo, o šerutno miškipen AVAJA baröl and-i jekh politikani partia tikno anglal o prezidentosqo thaj parlamentaro alosaripen and-o Maj 2024.²⁴⁸

E Romane Informaciake Centrura si vi lačo mehanizmo pala informišipe e Romane

²⁴⁸ <https://novamakedonija.com.mk/makedonija/politika/avaja-nova-politichka-partija-na-romite/>

komuniteturengo pala socijalne barjaripa ande sa sektora. RICs keren buti e citizentencar te arakhen olengere pharipa sar vi e trubuimatenqe e komunitetosqe.

Ano nakhavipe e bershesko 2023 sine 8 Romane Informaciake Centrya ano komune kote jivdinena o Romane komunitetya, kovasi ano Gostivar, Delchevo, Negotino, Kichevo, Bitola, Shuto Orizari, Kochani thaj Vinica. Ko agor e beršesko 2023, jekh totalo 4,151 servisura sas dine katar e RIC-a, fokusirime pe socialo servisura ande rig e socialo protekciaki – 3,466 individue; 188 manuša resle sastipaskere servisura; khera – 68; edukacia – 247; buti – 80; personalo dokumentacia – 86; mamuj-diskriminacia – 0; thaj aver servisura – 16. E RICs vi von kerde buti sajekh te informisaren e komuniteturen pal-e publikime anunsura vaš e mesure thaj e programura telal o ESA-qo Operaciaqo Plano vaš e Buti. Dzi ko agor e Decembrosko 2023 bersh, 4 Romane Informaciake Centria (Gostivar, Negotino, Bitola thaj Shuto Orizari) ačhile te keren buti. Ko nakhavipe e 2023 beršesko agorisardi i transformacia e RIC-enqi and-o Kičevo thaj and-o Delčevo and-e Centra vaš i Socialo Buti, kaj e informatora len regularo buti.²⁴⁹

98) Te vazden opre e Romane džuvljengi participacia ando publikano thaj politikano traj; E Romane džuvlja trubun te šaj len than pe jekhutni baza e muršenca ande konsultativne thaj aver mehanizmura save si kerdine te vazden o akceso pe sa e kotara katar publikano thaj politikano dživdipe.

Ando paluno vrjama, i rromani komuniteta kerdöl maj but aktivo, and-o smislo politikano. Name, ko 2023 berš, sine buteder aktivitetura sar ko monitoriribe e politikane kampanjengo thaj ko

²⁴⁹ mtsp.gov.mk/content/word/2025D0%25B1%25D0%25B0%25D1%2580%25D0%25B0%25D1%259A%25D0%25B0%25D0%25BF%25D1%2580%25D0%25B8%25D1%2581%25D1%2582%25D0%25B0%25D0%25BF%2F2024%2F14-571.docx

vazdi e publikako džanglimasko e romane komunitetoso bašo importanca taro politikano alosaribe svakone romane individuako. Ko vakti e prezidentesko thaj parlamentarno alosaribe, i Fondacia “Roma baši Demokracia” bičhalgja 162 obzervatora²⁵⁰pe alosarimaske thana. Ko akava vahti, vash te inkurajingyol o demokratikuno kotorleipe e Romengo ano amalipe thaj te promovinelpe lache thaj demokratikune alosaripya, Fundacia “Roma vash Demokracia” dende angle iniciativa vash Asambleya e Utarali Makedoniyaki anavkerdi “So si shukar vash Romane dzuvlja si shukar vash e Asambleya e Utarali Makedoniaki”. Fundacia “Roma baši Demokracia” akcentirinela o trubulipe e Romane džuvljenge te len kotor ano jekhutno niveli ko demokratikane procesia thaj alosaribe ki Utarali Makedonia. I Fondacia akcentirinela kaj, iako nakhena buteder desat trin dekada taro introdukcia taro butpartijakoro sistemi thaj sine angažmanija te inkludirinen pe minoritetno grupe, o kondicie bašo inkluzia e Romane džuvljenge dži akana na sine kerdine. Akava tikno utiliziribe lengere potencijalosko vazdas o nivelo e marginalizaciako, odolesqe činavel o barjaripe e demokratikane governipesko”.²⁵¹

Akaja forma tari kampanja trubul te vazdel pe o kotor taro romane džuvlja ko politikane procesia, so si esencijalno bašo lačharipe o statuso e romane džuvljengo ani Utarali Makedonia. Sasti pozicija e Romane džuvljengi si bi-aktivno, anglunes pala e stereotipura save si identifikuime ande buteder analize thaj ankete ande nakhlo periodo. Kodo si, o 2015-to beršesko rodipe “Džuvlja ande Politika: o drom karing e politikane funkcije thaj o impakto po lokalo nivelo ande Makedonia” katar o REACTOR – Rodipe ande akcia, arakhlja kaj “Si jekh perpetuime praktika e džuvljenge Konsiloreng e te mukhen pes

palal lengo alosaripe, specijalno kodola save si Roma thaj Albansko etniciteto”.²⁵² Numay, o situaciya palo vahti pherdilo, gndindoy kay ano 2020. bershesko parlamentaruno kompoziti sine kotor e dzuvlikani romani deputada, thaj o fakti kay yekhto ver ani Utarali Makedonia, yekh qhay kerdi sheruni ani yekh romani politikani partia, so si specifikkune zoralo vash e romane dzuvlya sar ini vash o sasto romano komuniteti.

Kapitulo VII andar akcijako plano – Roma thaj Sinti ande krizake thaj pala krizake situacije

107) Konsultirinen e Romane thaj Sinte dizutnen kana definirinen pe krizakere situacije po drom te keren pe adekvatno procedure thaj te identifikuin pe specifična geografikane thana kotar aven e našalde manuša thaj andrune nashle manuša, sar vi te sigurinen pe kaj e specifično situacija e Romenge thaj Sintengi si adresirimi.

O numero e Romengo kotar e Kosova kola isilen maškarmutno protekciako statusi ani Nordikani Makedonia akana si majtkne kotar 200 manuša. Asociacia e Makedoniake Terne Advokatengi (MYLA), sar partnerya e Jekhetaneske Naciengo Ucho Komisari vash Nashutne – UNHCR Ofiso ani Utarali Makedonia, kerela buti kotar o bersh 2011 thaj aktivune dela legaluno azhutipe e individyenge kotar e Kosova kola nashle ani teritorija e Republikaki Makedoniaki (pe odova vahti) reprezentindoy olengo statusi thaj te keren olengere institucie.

Dikhindoj o trubujipe te arakhel pes permanentno solucia vash o statusi akala individyengo kotar e Kosova, kola siton ano maškarmutno protektipe vay kola angleder sinelen maškarmutno

²⁵⁰ <https://www.facebook.com/romitezademokratija/>

²⁵¹ <https://www.romatimes.news/index.php/mk/ngo-sector/ngo-projects/6904-romite-za-demokratija-so-inicijativa-dobro-za-zhenite-romki-dobro-za-sobranieto-na-rsm>

²⁵² https://reactor.org.mk/wp-content/uploads/2020/05/Жените-во-politicata_-MK.pdf

protekcija, MYLA propozingya amandmanyas vash Kanuni vash Avrutne ano 2023 bersh, ano kooperacia e Mashkarpartiake Parlamentarune Grupaya vash Hakaya e Romengo thaj Legislativuno Komiteti e Utarale Madoniako. Kadala amandmanura sas introducime e Zakonosa savo paruvet thaj pheret o Zakono pal-e Avrutne manuša adoptirime ko agor e beršesko 2023²⁵³(Oficijalno gazeta e Utarali Makedoniako No. 282/23), savo dela šajipe e aver manušenge save si telal maškarmutni protekcija te len permanentno bešipnasko permissia, save našle kotar e Kosova palo kriza 1999. berš.

Prekal akaja simplifikuime procedura, Departamenti vash Azili e Ministriako vash androne butya dela mashkarmutno protekciako certifikati, palo odova ka ovelsiguripasko kontroli e individyengo kola rodene permissia vash permanentuno beshipe. Palo odova, individue kola mangena te len permanentno beshipasko lil, na manglape te nakhen pobuter taro ó masek avri tari teritorija tari Utarali Makedonia. E aplikacie si bičhalde kotar e Makedonikane Terne Advokatenqi Asociacia, sar kotor e projektorenqo “Advokacia vaš juristikano ažutipen, arakhipen e solucienqo thaj reprezentacia e manušenqi save si len intereso vaš o UNHCR” thaj “Advokacia thaj ažutipen vaš te agorisarel pes o bi-themutnipe”, suportirime katar o UNHCR.

108) Sigurinen kaj e Romane thaj Sinte populacie, save si ko zorasa nakhavipe (refugiantija thaj IDP-a), ka oven lačhe registrame thaj dende len o relevantno dokumentia.

Buteder kotar o individya kotar e Kosova dende aplikipe vash temporarno beshipe pe humanitarune sebepya, ano phanglipe e kanunesko vash avrutne. Varesave lendar regulisarde piro statuso pe baza e brakhipnaski thaj e avindipeski.²⁵⁴

Evropaki Komisiako 2023. Raporti vash Progresi vash Utarali Makedonia notiranela kay “Ano them isiton 235 Roma, Ashkali thaj Egipqanyune individya kotar e Kosova, mashkar lende 11 isilen statusi e nashutnenge, 64 silen subsidiarno protekciya, thaj 160 kola agoringyola olengo statusi e protekciako te aven bazikane hakaja Ko 2022 berš, jekh totalo štar manuša sas ažutime te irinen pes volontaro and-e lenqe thema katar avile and-o ažutisardo volontaro irisaripe thaj reintegraciaqo programo.”.²⁵⁵

Sebepi anomalia ano sistemi, agorisaripe e maškarmutne protekciako resljarda te ovel bireslo statuso akala individuengo ani Utarali Makedonia, ini palo 25 berša. Numaj ano lil e subsidiarno protekciako vaj provizorikano protekciako, o them mukhel kadale manušenge te keren aplikacia vaš provizorikano bešipen; numa bizo te ovel akaja temporarno solucia isi pobuter 172 individue saven isi nareslo statusi ki Utarali Makedonia soske olengere maškarmutne protekcie nakhle. Kotar akala 172 manuša, 130 aba kerde aplikacia vaš permanento bešipen, kana 42 manuša si te roden vaj vaš permanento bešipen vaj vaš citizentura.²⁵⁶

Ani praktika akala individue nane ano riziko odoljeske so si toleririmo kotar e policia thaj kotar o Ministeriumi vash androne bukja, Utrikesdepartamentet, thaj Asyldepartamentet, odova so nane asavki praktika sar refoulement.

Mashkar o bersh 2012 thaj 2018, o manusha kola olengo mashkarmutno protekciya agorisalo, sine dende lole kartya kotar o Departamenti vash Azilya, kote shay te akceptingyol olengo beshipe ano teritori e Republikako Makedoniyako (ko odova vahti). Kadi praktika sas tele phandadi ando 2018 bersh kana o Asyldepartamentet ashadas te del thaj te lungarel e validiteta pe so phenen galbene kartci.

²⁵³ Zakono savo paruvet thaj pheret o Zakono pala e avrutne manuša (Oficijalno Gazeta e Republika Utarali Makedonia No. 282/23).

²⁵⁴ Asociacia e terne advokatongi e Makedonikane, 01.08.2024.

²⁵⁵ <https://www.mep.gov.mk/post/?id=5657>

²⁵⁶ Intervju e Vildan Drpljanin, UNHCR, kerdo ko 23.07.2024.

Sar so si pe neve bijande čhave bijande ani Nordikani Makedonia, pučipe olengoro statusi ačhilo bizo reslipe sebepi so o Ofiso bašo menadžmento e civilno registrengo na manglja te registrinel neve bijande čhaven numaj te o daja šaj te den jekhutno statuso certifikati dende kotar olengere phuvja, Kosovo jali Srbija, ini kana o dad sine nacionalno tari Utarali Makedonia. Maj dur, ande kazura kana e dajaki maškarthemutni protekcia nakhlas thaj voj na sas la aver dokumentura, o nevo bijando čhavoro našti te avel registruime ande Civilne Registrura.

Ani Utarali Makedonia, nane riziko vash konflikti vash o Roma kola nashle kotar o Kosovo ani Utarali Makedonia ano bersh 1999. Gavermento e Utarali Makedoniako ano periodi e 25 bersha kerela buti ververutne intenzitetencar vash te arakhen duryarne solucie vash o statusi akale manushengo. Akana ani Utarali Makedonia si may hari kotar 200 manusha kola nashena kotar o konflikti 1999. bershesko, kova si pashe 10 droma may hari kotar o iniciativuno avipe e manushengo ano 1999. Redukime numero akale individyengo si angleder sebepi e mesurengo vash voluntari reintegracia ani Kosova thaj ani Srbiya, naymay ini shaibe vash naturalizipe ani Utarali Makedonia. O Raibe, khetane e UNHCR-ea thaj e organizaciencar kotar o civilno amalipa, anglunes

e Asociacia e Makedonikane Terne Advokatenqi, olako partneri kotar o 2011-to berś, lia aktivno mere te śaj te lačharel pes permanentno o statuso kadale manuśenqo. Name, sar vakardo ano Punkti 107, kanuni kova amendingya thaj adikerla kanuni vash avrune manusha mekla te arakhenpe permanentune solucie vash o statusi e individyengo kotar e Kosova kay lelape permanentno permitipe vash beshipasko than, kova si yekh kotar o pasya vash te lelpe o themutnipe e Utarali Makedoniyako.

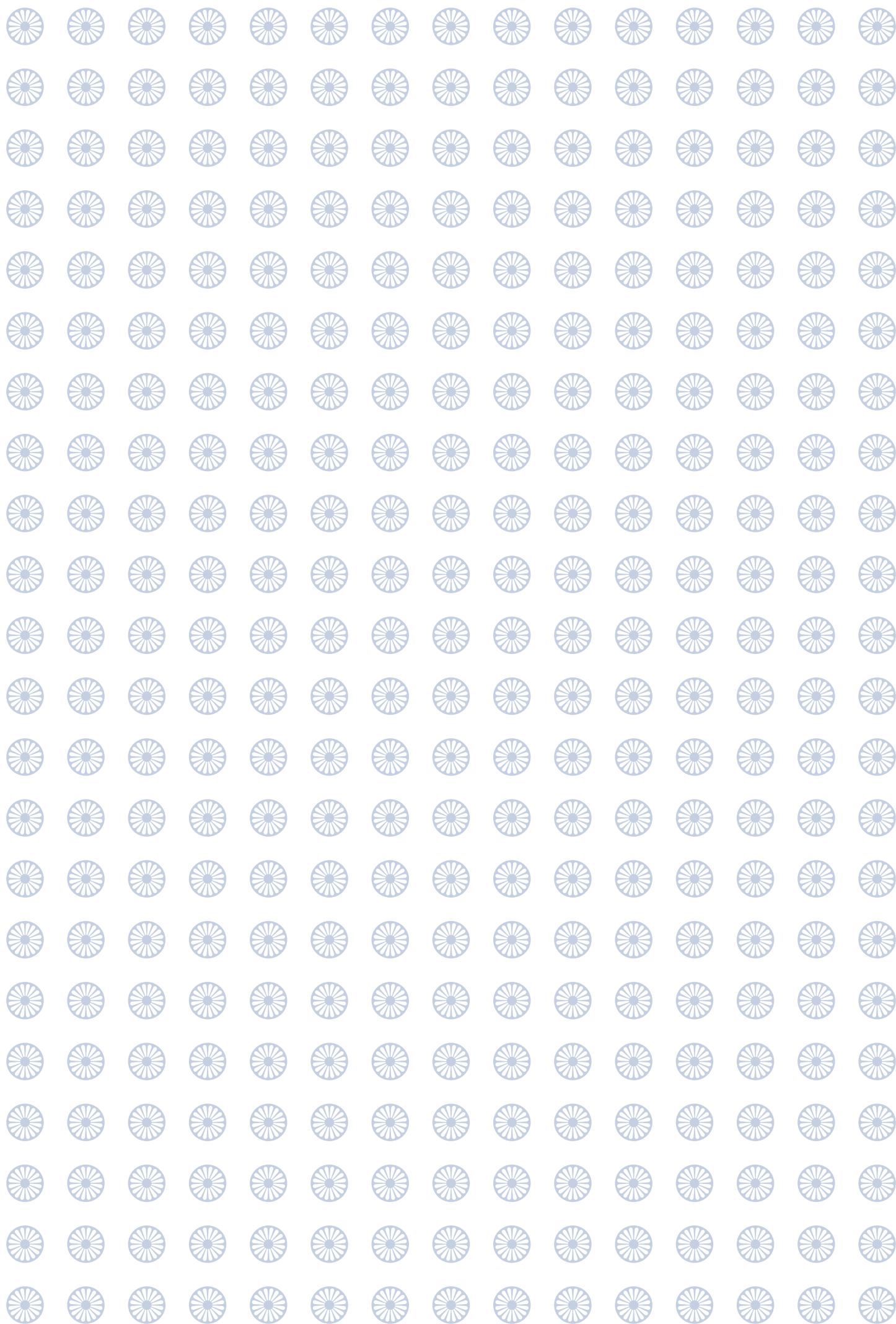
112) Te fokusisarel pes speciao pe trubujimata e Romane thaj Sinti džuvljengo thaj čhavorengo ande krizake thaj post-krizake situacie, speciao te del pes lenge aksesos pala sastipasko zutipe, beśipe thaj škola.

O manuśa save isi len maśkarthemutni protekcia ki Utarali Makedonia isi len hakaj te len sa sastipaskere servisia, sar ini hakaj te len kher thaj edukacia ko sa edukaciake objektia. Sar si o kher, e aranzmanura sas finansirime katar o UNHCR pe jekh lungo vrama. Sar si pe dikhip e edukaciako isito shaipe e qhavorengo e dadalengo nashle kotar e Kosovaki kriza te oven kotor e edukaciake procesesko ani Utarali Makedonia. Regularuno ramosaripe ani shkola na sine problematikano vash Kosovake nashutne kola lela bazaki alfabetizacia pe Makedonikani qhib, thaj buteder qhavore bijande ani Republika Makedoniya (ko odova vahti). Incentivya thaj suportune mase vash Kosovake nashutne sine dende prekal donatorya-financirime projektya kombinime e stipendiyencar thaj mentoripesko suport.²⁵⁷

Numaj, ande kazura kana e manuśeski maśkarthemutni protekcia nakhlas, e śajpe te utilizil e servisura thaj te lośarel pes e fundamentalne xakaja vaś kher thaj edukacia automatikane agoril pes. Numaj zavisil kotar i komuna te odola čhave, vi von, ka len o hakaj te sikljon bizi te nane len statusi ki Utarali Makedonia.²⁵⁸

²⁵⁷ <https://myla.org.mk/wp-content/uploads/pdf/UNICEF-Obrazovanie-na-deca-begalci-MKD-FINAL-digital.pdf>

²⁵⁸ Asociacia e terne advokatongi e Makedonikane, 01.08.2024.

IV

KONKLUZIE THAJ REKOMENDACIE

KONKLUZIE

Bazirime upral o aktivitetia so si ramome ano raporti, Utarali Makedonia aktivno kerela buti te lačharel pe situacia e Romengi taro societalno, ekonomikano, socialno thaj kulturako aspekto.

Te dikhel pes o raportirimo periodo, šaj lokhes te kerel pes konkluzia kaj o maj baro progreso si kerdo ande edukacia. Akava progreso si angluno drom kerdo kotar e zurali thaj lungo vramaki kooperacia e Governoski prekal o Ministeriumo vash Edukacia thaj Sciencia e Romane Edukaciake Fondosa, prekal savo sas anglunes dine finansikane resurse e romane sikljovnenge thaj studentonge, palo odova o Guverno pherdo lia peste akava angažmano, savo vov konzistentno pherdas e steadno barvalipaske. Numay, akava progresi thaj sukcesi si ano riziko kay o romane siklovne ani Utarali Makedonia na silen shaibe te siklon ani piri angluni qhib ano yekh drom sar olenge kolegya kotar aver na-majoritetune komunitetya. Sar vi i egzistuime segregacia e romane sikljovnenge ande Bitola, Shtip, Prilep thaj Kochani si vi seriozno problemo, soske o them inke na kerdas ni generalo ni specifična mere ande relacia pala e obligacie save si thodine e krisimasa ande *Elmazova thaj aver mamuj Utarali Makedonia*.

Strategikune dokumentya vash romani inkluzia dende mere kola ulavena numay vash o Roma, thaj na vash o yaver populaciya ani Utarali Makedonia. Si jekh obviousno bi-inkluzivno pristapipe kotar e ačhili populacia tari Utarali Makedonia so trubul te anel majbari socialno kohezia ko pašutne thana populacia taro na-romane populacie. Sar rezultato katar o bibučaripe katar inkluzivno pristapipe, čerel pe jekh čačutni segregacija katar romane sikle ande fundavno sičope ande Bitola, Shtip, Prilep thaj Kochani.

Na si mobilizacia e relevantne mehanizmengi vash protekcia e chavorengo pe ulica thaj olengi inkluzia ani angloshkolaki thaj primarno edukacia, sar ini o obligatorikune involviripe e dadalengo ano formalune aktivitetya vash alfabetizacia thaj butikeripe.

Palo nekobor decenia, Utarali Makedonia kergja legalno aranžmano bašo permanentno rezolucia taro civilno statusi e Romengo save so nane registririme ko Civilno Registri tari Utarali Makedonia. Akava proceso sas ažukerdo te ovel maj anglal sar so sas, so sas ko 2020 berś, palal o adopto e Zakonosqo pal-e Na-Registrike Manuša and-o Registro e Bijandipnasqo. Palo odova, o Kanuni savo amandirinela thaj pherel o

Kanuni bašo Citizenstvo tari Utarali Makedonia, o Kanuni so amandirinela thaj pherel o Kanuni bašo Civile Registraciake Rekordura, thaj o Kanuni so amandirinela thaj pherel o Kanuni bašo avrutne sine adoptirime sar forma taro sistemsko solucia. Akala legislativne amandmanencar, o them mukhlja e naregistrime manuŝenge jali e bidokumentirime manuŝenge te len citizenstvo jali legalno beŝipe ani Utarali Makedonia, thaj regulirindoj legalno statusi e manuŝengo save aresle kotar e Kosova ko 1999 berŝ ko vakti e konfliktosko odothe. Numaj, bizo dikhipe e politikune angazhipesko e Komitetesko vash Politikano Sistemi thaj Mashkar-Etnikane Relacie thaj Mashkarpartia Parlamentaruno Grupa vash Hakaya e Romengo ano 2020-2024 parlamentaruno kompozipe, kova sine translacimo ano funkcionaluno sistemsko reslipe, panda na finalizirinyola sebepi o phare procesi vash dende dokumentya vash te registrinen o identiteti ano Bith registrimo telal kadala zakonura. Bizo te ovel tikno procesi te lenpe personalune dokumentia, o pučipe ačhola putardo sar ka ovel o avutnipe e manuŝengo save si registrime telal o Kanuni bašo naregistrime manuŝa an o Registro e bijandipasko, soske olengiri registracia na sine thodini ani i Registra e bijandipaski.

Numaj, vi kate naj strathègiko drom savo ka lačharel kadava pučhipen, sosqe o Zakono pala naregistrime manuŝa ando Bijandipe Registro del ŝaipe pala registracia avrial o regularno ramosaripe ande Civilne Registri, odolesqe o riziko pala kava aver tretmano thaj statuso te avel legitimirime thaj te kerel fundo pala bibarabaripe.

Maripen stereotipia thaj predrasude upral o Roma ko sa odola taro socio-ekonomikano dživdipe ki Utarali Makedonia si dikhlino pharuvipa taro forme tari segregacia e Romane manuŝenge ki Utarali Makedonia. Kerenpe neve institucie thaj zurjarenpe kapacitetia taro egzistuime kola silen resarin thaj kola kerena akcie bašo romano inkluzipe thaj integracia, thaj ini bašo prevencia thaj protekcia mamuj diskriminacia thaj segregacia, sar ini rasno

profiliribe, si jekh taro bukja save si ko konstantno progresi ki Utarali Makedonia. Akava progreso si bazirimo pe trin stolpura. O angluno si o politikano angažmano e politikane manuŝengo te inkeren jekh proceso te marel pes e diskriminacia thaj te promovirinel pes egaliteto thaj multikulturalizmo. O dujto stolpo si legalno fremo savo si adoptirimo po drom te kerel pes legalno baza pala majbari inkluzia thaj integracia e Romengi thaj majbari prevencia thaj protekcia mamuj diskriminacia, segregacia thaj rasno profiliribe. O trinto stolpo si keripe e kondiciengo palo formiribe neve instituciengo thaj te delpe institucionalno suportu e egzistuime instituciengo save si direktno involvirime ko procesia bašo lačharipe e situaciako e Romengo ani Utarali Makedonia.

O nivelo e progresesko si panda tikno sebepi so, bizo te ovel politikano angažmano bašo inkluzipe thaj integracia e Romenge, o them na dela trubujipaske institucionalno, materialno thaj finansijsko kapacitetia sar so sikavela o beršeske budžetia bašo implementiribe e Romane Dekadake, Strategia 2014-2020, sar ini akanutni Strategia 2020-2020.

O ciknjaripe e čorolimasko maŝkar e Roma si jekh proceso savo barjarel pes. Ano akava procesi o kompetentno institucie kerena aktivno mere baŝi profesionalno edukacia e Romenge thaj vazden o participacia e Romengo ko marketi e butjako ani Utarali Makedonia.

Gavermento tari Utarali Makedonia kerela aktivno mere te bajrol bučaripe maŝkar o Roma sar so sikavela o aktivitetija so kerena pe prekal Agencija tari Bučarno Serviso tari Utarali Makedonia. Numaj, te dikhel pes i reprezentacia e butjarimaski zor pe butjako marketi kodo si e Roma save si butjarne mamuj e reprezentacia e avere komuniteturengo, trin esencijalne diferencie si lokho te dikhen pes. Angluni diferencia si inkonzistenca maŝkar o numero e Romengoro an i sasti populacia tari Utarali Makedonia e ratea e butjarne Romengo

mamuj o rate e saste butjarne populaciako. Dujto averčhandipe si ando stepeni thaj kompleksiteto e butjako savo si line katar e Roma thaj stepeni thaj kompleksiteto e butjako savo si line katar aver dizutne save si kotor katar butjako marketo. Trinto pharipe si reprezentacia e romane butjarnengo thaj lenge pozicie ando publikano serviso thaj themesko administracia mamuj reprezentacia thaj pozicie ando publikano serviso thaj themesko administracia aver komuniteturengo.

E diferença maškar i participàcia vi po marketo butăqo thaj vi and-o publikano serviso e Romenqo thaj e membrurenqo andar aver komunitetura si dikhlino. Numaj, e butja paroven pes jekhe pozitivno trendosa sebepi e dujendar, o baro nivelo e migraciako e dizutnengo sar butjarni zor ande thema e Evropaki Unia thaj avrial thema, sar vi o lačharipe e edukaciako statuso ande romani komuniteta, thaj o intereso pala maj dur edukacia thaj profesionalno barjaripe prekal e aktivno mere katar e Agencia vash e Bućako Serviso e Utarali Madonia.

Sastipasko arakhipe thaj siguripe e Romengo ani Utarali Makedonia si majpharo segmenti ko dikhibe te lačharel pe situacia e Romenge soske o sastipaskoro sistema korkore nane pherdo inkluzivno ko dikhibe te del pe sastipaskere servisia thaj sastipasko siguripe e Romenge ki Utarali Makedonia. Dikhel pes kotar o korkoro Raporti kaj isi seriozno xasaripe e sastipaskere objektengo thaj sastipaskere butjarnenge, doktorencar thaj medicinako personali ko nesave komune kote so dzivdinena o romane komunitetia.

Kana si o pučipe pala sastipasko zutipe thaj tretmano pala narkotika ande čhave, či sas thodino jekh sastipasko sistema savo ka inčarel profesionalcura katar e kompetentne themeske institucie (policia, socialo butjake thana, sastipaskere institucie etc.) te keren buti e čhavorenca save si narkomanura, numaj e civilo societatoske organizacie save keren buti ande kava fieldo.

Ande romane komunitetura si pharo primarno sastipasko doktoro, pediatria thaj ginekologura, kodo si bibučaripe primarno sastipasko, so si seriozno problemo ande relacia pala generalo sastipasko statuso e romane populaciako ande Utarali Makedonia. Maj but, si bi-xatāripen maškar i rromani komuniteta pal-e sastipasqe servisura save den o sastipasqo sistema, sostar organizuin pes kampanje katar e organizacie andar o civilo societeto thaj o Ministēro vaš o Sastipen te vazden o šajdipen e manušenqo pal-e sastipasqe servisura save si len vaš e manuša thaj vaš i komuniteta sar jekh. Mamuj kaj o Govermento konstantno lela aktivitetia prekal o Ministeriumi bašo Sastipa, panda nane kontinuirimo barjaripe ano kotor taro sastipasko arakhibe bašo Romano amalipa.

Romano reprezentipe ano publicno servisi emitenija thaj suporto bašo buvljaripe e romane kulturako an i Utarali Makedonia ačhola ko tikno nivelo sebepi taro paluno tiknjaripe taro mediumia so emituinen programia ki romani čhib ja se resle i romani komuniteta. Akana isi numa jekh televizijaki stacija thaj jekh radio, na sar ko purano vakti, kana nekobor Romane medije kerenas emisia upral e javne valja. Ko dikhibe e barjaripaske e romane kulturako, nane adekvatno suporto sar so si e javere komunitetenge.

O Ministeriumi baši Kultura našti te del specijalno aktivitetija thaj mere te den dumo e romane kulturake thaj tradicijake an o piro budžeto dende bašo kulturako suporto ki Utarali Makedonia. O Roma, sar etnikano phanglipe, nane nisave institucie bašo arakhibe, promoviribe thaj buvljaripe e kulturako taro romano manuš ki Utarali Makedonia.

Romano participacia ano socio-politikano dživdipe ki Utarali Makedonia si disproportionalno komparativno e participaciasa taro aver etnikane komunitetia ki Utarali Makedonia. Kotar o 1991 berš, o Roma aktivno lena kotor ko politikano dživdipe prekal politikane reprezentantia ki

Asambleja e Urtarali Makedonia, thaj palo odova, lena koto ko Govenmento prekal politikani pozicia taro Ministri bizo Portfolio ko šerutno taro Romano Dekada ko 2014 berš, thaj palo odova ko šerutno tari Strategikani inkluzija e Romengi. Po angluno drom, e Romane manuša nane len reprezentanti ko 2024-to beršesko Asambleja e Urtarali Makedonia, sar leglativno rig; numay, ini yekhto ver, olen isilen 3 Viceministria ano Guvernipe kova formirimo ano Juni 2024. Kana vakergyola vash krisaripe thaj krisako organja, o Roma na siton adekvatno reprezentime pe sakova dive kay isi numay yekh Roma krisari ano krisako sistemi e Urtarali Makedoniako, thaj nane yekh Romano prokurori.

Romano participacia ano keripe thaj implementiribe e nacionalne politikengo si thaj slabo phanglipe ano lačharipe e situaciako e romane komunitetosko ani Urtarali Makedonia, sebepi but cikno numero e sherutne funkciengo save kerena o Roma ano ekzekutivo. Maj but, i politikani reprezentacia e Romenqi si fragmentime and-o časo kaj and-o berš 2024, si 11 politikane partie and-o berš 2024, so na kerel lačhipen e rromane komunitetaqe dikhindoj kaj o rezultato e parlamentaro alosaripnasqo si bazirime anθ-i metoda D'Hondt. Akaja fragmentacia resljarda o fakto kaj, palo parlamentaro alosaripen ko Juni 2024-to berš, i rromani komuniteta reprezentisardi prekal nesave politikane partie ačhili jekhto drom bi reprezentantosqi and-i Asambleja and-i Urtarali Makedonia.

REKOMENDACIE

Rekomendacie pe nivelo e sistemasqo:

1. Te vazdel pes i kolekcija e datengo thaj o monitorisaripe:
 - Keren jekh konzistentno raportiribasko sistema palo romano amalipa prekal sa e komune ki Urtarali Makedonia. Kathe si te dikhel pes o progreso, i regresia, vaj i stagnacia, labarindoj e

däte katar o 2021-to beršesqo gin e manušengo te keren pes e politike save si phangle.

- Te kerel pes jekh sistema informaciako ande relacia pala implementacia e romane inkluzijake strategikane dokumenturengo, vi po nacionalo thaj vi po lokalo nivelo.
- Keren jekh baza te dikhen e diskriminaciake incidentura thaj te keren regularno raportirime mehanizmura te arakhen thaj te keren buti gasave problemurenca.

2. Te marel pes kontra e diskriminacia thaj o rasizmo:

- Te sigurinen konzistentno implementacia e anti-diskriminaciake kanunengo ande sa e sektora e societake. Sigurinen funkcionaliteti thaj efektiviteti e Komisiake vash Prevencia thaj Protekcija mamuj Diskriminacia dendoj o trubujipaske tehnikane, finansikane thaj manushikane resursia.
- Keren publikane kampanje te vazden o džanglipe bašo Romane hakaja thaj bašo maripe e diskriminacijako, resle sar i Romani populacia thaj i societeta generalno.
- Te kerel pes revizia e fundone školaqe thana kaj astaren pes te na avel varesavi segregacia.

3. Socio-ekonomikani inkluzia:

- Adoptingyola o Kanuni vash socialune khera vash te laqharel o aksesos vash khera vash socialune vulnerabilune grupe, specialune e romane komuniteteske, sar respodipe vash o vazdipe e kherengo.
- Strategikano drom te identifikuinen pe o naformalune romane beshipaske thana thaj te determininen o numero e bi kherengo vash te permanentno reslol o puchipe e kherengo vash akala manusha.
- Te vazden pes butjarimaske šaipa pala Romane

manuša trujal aktivne butjarimaske mere, sar afirmative akcie ande publikane servisura, treningo pala butjaripe, thaj dizajniripe speciale butjarimaske programurengo pala Romane džuvlja.

4. Sastipasko zutipe thaj socialo servisura:

- ▶ Te del pes bazikane thaj specialistikane sastipaskere servisura ande romane komunitura bazirime pe jekhutno aksesu pe sastipasko arakhipe.
- ▶ Adresirinen sastipaskere pučiba, sar so si bi-tretmano e romane čhavorenge save si nasvale taro adikia e substancako.
- ▶ Sigurinen konzistentno aksesu ko primarno sastipasko zutipe e romane čhavorenge, džuvljange thaj phurenge barjarindoj o numero e sastipaskere mediatorengo ande romane komunitura. Keren kolaboracija e lokalone sastipasqe centrurenqe thaj maškarthemutne institucienqe te dikhen thaj te registruin e vaccinacie.

5. Edukacia:

- ▶ Te inkerel pes e stipendijake programura pala e Romane studentura ande maškarutne škole thaj univerzitetura, adaptirindoj len pala e vazdine kosti pala o trajo.
- ▶ Butivar e stipendijake programura pala romane sikle ande fundone edukaciake klasura 6-9 sar meripe te na ikljon avri katar e škole.
- ▶ Te barjarel pes o ramosaripe e Romane čhavorengo ande preškolake objektura thaj te introducil pes o sičope pala Romani čhib thaj Kultura ande anglal-školaki edukacia te lačharel pes kulturaki integracia.
- ▶ Putar jekh romano čhibjako departamento ko "St. Kliment Ohridski" Edukacijako fakulteti ko Skopje te šaj te trenirinen pe profesionalcura

bašo angloškolako thaj školako sikljovipe.

6. Situacije pal-i kriza thaj palal i kriza:

- ▶ Butivar permanentno solucie palo legalno statusi e romane nashutnengo kotar e Kosova kola dzivdinena ani Utarali Makedonia.

Rekomendacie pe nivelo e publikane politikako:

1. Strategia vaš i inkluzia e rromenqi 2022-2030:

- ▶ O Nacionalno Koordinirime Organo trubul te dikhel thaj te koordinirinel e aktivitetura thaj mere katar e Romani Inkluzijaki Strategia. Kodo inčarel gatisaripe thaj publikano sikavipe e raporturengo pala implementacia pe kvartalno, duj beršesko thaj beršesko fundo, sar vi adekvatno thaj transparentno budžetiripe pala akala mere.

2. Anti-diskriminaciako fremo:

- ▶ Keren pes maj zurale anti-diskriminaciake politike po nacionalo nivelo te šaj siguril pes konzistentno implementacia thaj zoralipe. E institucie trubuj te oven obliguime te keren e rekomodacie katar e Komisia pala protekcia mamuj diskriminacia.
- ▶ Zuraren o zakonosko fremo savo si ande relacia pala bipokinipesko juridikano ažutipe, te kerel pes maj aksesibilno pala vulnerabilne grupe, specielo pala e Roma.

3. Edukacia thaj multikulturalizmo:

- ▶ Te sigurinen konzistentno zoralipe e multikulturalno edukaciake politikako ano škole ki sasti Utarali Makedonia. Te vazdel pes o treningo e sikavnengo te identifikuil pes thaj te arakhel pes e diskriminacia thaj e segregacia, thaj te vazdel pes o hačaripe maškar e kultura.

4. Alosaripe:

- ▶ Promovirinen edukaciake programura palo alosaripe pala e romani komuniteta, fokusirime pe lungo vramako lačhipa pala lačhe alosarimata thaj politikano involviripe pala lengo komuniteto.
- ▶ Te arakhel pes potencijalno zloupotreba pala alosarimaske čačipa (alosaripe ande grupa vaj familija) ande maj cikne etnikane komunitetura.
- ▶ Konstantno informacia bašo alosaribaske hakaja taro politikane partie ko komune thaj thana kote so beshen o Romane komunitetia.

Rekomendacie pe institucionalno nivelo:

1. Asambleja e Utarale Makedoniaki:

- ▶ Keren jekh maškar-partijako butjarimasko grupa te kerel monitoringo pala romano inkluzijako statuso ande Utarali Makedonia.

2. Ministeriumo pala Socialo Politika, Demografia thaj Ternimata:

- ▶ O Ministeriumo pala Socialo Politika, Demografia thaj Ternimata trubul te čhudel zor pala keripe standardizirime raporturengo pala inicijative save si phangle e Romenca thaj te siguril kaj sa e dokumentacije si inkerde ande elektronikani forma. O Ministeriumi valjani te sigurinel pe vaktesko prezentiribe e kvartalno raportengo save si phangle e romane pučibaja ko kabineti e ministresko bizo Portfolio.
- ▶ Te kerel pes thaj te žutil pes jekh butjarimaski grupa vaš inter-disciplinarno buti e čavorrencar pe ulica thaj lenqe dadencar, e intencija te del pes pherdo protekcia e čavorrenqe save si and-o riziko.

3. Nacionalno Koordinaciao Organo (NCB):

- ▶ O NCB trubul majdur te kerel koordinacia e aktiviteturenqe save si phangle e rromencar vi and-o lokalo vi and-o centralo nivelo, zurarindoj i inter-ministerialo kooperacia te činavel pes e perzistento problemura save trubun inter-institucionalo aranzacie. Regularno komunikacia e lokalno autoriteturenca ande Romane populaciake komune si kritikano.

4. Ministeriumo vaš Sastipen:

- ▶ Ministeriumi bašo Sastipa, ažutipnaja taro medijatoria valjani te lačharel o avazipe taro sastipaskere servisia bašo romano amalipa, specijalno ko identifikirime thaj vakciniribe e romane čhavenqe. Trubul te kerel pe jekh sistemsko solucia pala o tretmano e romane čhavorengo saven si adikia pe droge thaj čatrin.

5. Ministeriumo vaš Edukacia thaj Sikavipen:

- ▶ Ministeriumivash Edukipemanglapete angazhinel pe e romane komunitetea vash te sigurinel o agorisardipe e primarno thaj mashkaruno siklike prekal stipendiake programya, initiative vash kulturaluni integraciya, thaj butikeripe e romane edukatorengo.
- ▶ O bi-xramosaripe maškar le phure thaj le terne manuša trubul te avel činavdo.
- ▶ Trubul te kerel pe dedikuimo departamento vash Romani čhib thaj kultura ko jekh taro filologikane fakultetia ki Utarali Makedonia.

6. Ministeriumo pala andrune butja; Ministeriumo pala Socialo Politika, Demografia thaj Ternimata; Ofisi vash o Menadžmento e Civile Registrenge; Ministeriumo vaš Justicia:

- ▶ Sigurinen efektivno implementacia e Kanunesko vash e Civile Registraciake Rekordura vash na-registrime manusha thaj e amandmanura e kanunesko vash e themutnipe, specialno vash te arakhen avutne kazura vash bi-themutnipe ano romano komuniteti.

7. Organizacie katar o civilo societeto:

- ▶ Inkurajisaren majbaro involviripe e romane civilno societatosko organizacijengo ande politikane konsultacijake procesura thaj lengi participacia ande monitoringo katar e romane inicijative.
- ▶ Promovirinen sinergie e politikane partienca te šaj majlačhe te reprezentirinen e komunitetosko trubulipe thaj te len kotor ano decizjako keripe.

